महाकविविशाखदत्तप्रणीतम्

मुद्राराक्षसम्

प्रथमोऽङ्कः

ಮಹಾಕವಿ ವಿಶಾಖದತ್ತ ಪ್ರಣೀತ

ಮುದ್ರಾರಾಕ್ಷಸಮ್

ಪ್ರಥಮೋಽಂಕಃ

Mudrarakshasam

Act - I

(Fourth Semester B.Com course Language Sanskrit, Edited with Translation in Kannada and English, Introduction Notes)

EDITORS
Prof. Ganesh Kamath M.
Associate Prof. & HOD (Rtd.)
Department of Sanskrit
Govt. Science College, Bengaluru-560 001.

Prof. N.R. Subrahmanya
HOD Department of Sanskrit
Sindhi College, Bengaluru-560 024.

PRASARANGA
Bengaluru City University
Bengaluru-560 001.

Mudrarakshasam – I Act : A prescribed text book for IV Sem B.Com Degree Classes. Edited by Prof. Ganesh Kamath M., HOD Dept. of Sanskrit (Rtd.) Govt. Sicence College, Bengaluru and Prof. N.R. Subrahmanya, HOD Dept. of Sanskrit Sindhi College, Kempapura, Hebbal, Bengaluru-560 024.

Page :

Price :

Published by
Prasaranga
Bengaluru City University
Central College Campus,
Bengaluru-560 001.

ಮೊದಲ ಮಾತು

ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯವು ರಾಜ್ಯದ ಭಾಷಾ ನೀತಿಯಂತೆ ಪದವಿ ಹಂತದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ (1 ರಿಂದ 4 ನೇ ಸೆಮಿಸ್ಟರ್‌ವರೆಗೆ) ಇಂಗ್ಲೀಷ್ ಜೊತೆಗೆ ಯಾವುದಾದರೂ ಮತ್ತೊಂದು ಭಾಷೆಯನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಬೇಕು. ಈ ನಿಯಮದಂತೆ ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಧ್ಯಯನ ಮಂಡಲಿಯು (BOS UG) 4ನೇ ಸೆಮಿಸ್ಟರ್ ಬಿ.ಕಾಂ. ಪದವಿ ತರಗತಿಯ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷಾ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ವಿಶಾಖದತ್ತನ ಮುದ್ರಾರಾಕ್ಷಸ ನಾಟಕದ ಮೊದಲನೇ ಅಂಕವನ್ನು ಪಠ್ಯವನ್ನಾಗಿ ನಿಗದಿಪಡಿಸಿದೆ. ಭಾರತೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಮಾನವೀಯ ಮೌಲ್ಯಗಳ ಅಳವಡಿಕೆಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷಾಧ್ಯಯನ ಅತ್ಯವಶ್ಯಕವಾಗಿದೆ.

ವಿಶಾಖದತ್ತ ವಿರಚಿತ ಮುದ್ರಾರಾಕ್ಷಸ ನಾಟಕದ "ಅಂಗುಲೀ ಮುದ್ರಾಧಿಗಮಃ" ಎಂಬ ಮೊದಲ ಅಂಕವನ್ನು ಪೀಠಿಕೆ, ಟಿಪ್ಪಣಿ ಸಹಿತ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಆಂಗ್ಲ ಭಾಷಾನುವಾದವನ್ನು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಶ್ರೀ ಗಣೇಶ ಕಾಮತ್ ಎಂ., ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಹಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು, (ನಿವೃತ್ತ) ಸರ್ಕಾರಿ ವಿಜ್ಞಾನ ಕಾಲೇಜು ಬೆಂಗಳೂರು ಮತ್ತು ವಿದ್ವಾನ್ ಶ್ರೀ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಭಟ್, ಮುಖ್ಯಸ್ಥರು ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಭಾಗ, ಸಿಂಧಿ ಕಾಲೇಜು ಇವರು ಸಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಪಾದಿಸಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿಕೊಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ. ಇವರಿಗೆ ನನ್ನ ಅಭಿನಂದನೆಗಳು.

ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಧ್ಯಾಪಕರು ಹಾಗೂ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಈ ಕೃತಿಯ ಸದುಪಯೋಗ ಪಡೆಯುವರೆಂದು ಆಶಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಪ್ರೊ|| ಲಿಂಗರಾಜ ಗಾಂಧಿ

ಕುಲಪತಿಗಳು

ಸಂಪಾದಕರ ನುಡಿ

ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯವು ಬಹು ರಮ್ಯ ಮತ್ತು ಜಗತ್ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು. काव्येषु नाटकं रम्यम् ಎಂಬಂತೆ, ನಾಟಕಗಳ ಪ್ರಯೋಜನ ಕೇವಲ ಮನೋರಂಜನೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ ಆತ್ಮೋನ್ನತಿಗೆ ಸಹಾಯಕವಾದ ಸತ್ಯನಿಷ್ಠೆ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಳಕಳಿ ಮತ್ತು ನೈತಿಕ ಮುನ್ನಡೆಯ ಸಾಧನಗಳೇ ಆಗಿವೆ. ಇಂತಹ ನಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ಕೃತಿಯೇ ವಿಶಾಖದತ್ತನ ಮುದ್ರಾರಾಕ್ಷಸ. ರಾಜಕೀಯ ಕಥಾವಸ್ತುವುಳ್ಳ ಈ ನಾಟಕ, ಆಗಿನ ಕಾಲದ ಮತ್ತು ಈಗಲೂ ಅನ್ವಯವಾಗುವ ನೈತಿಕ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಮತ್ತು ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕ ಮೌಲ್ಯಗಳ ಕೈಪಿಡಿ ಆಗಿದೆ. ಸಮಗ್ರ ಭಾರತದ ಏಕೀಕರಣದ ಗುರಿ ಹೊಂದಿದ ಆಚಾರ್ಯ ಚಾಣಕ್ಯರ ರಾಜಕೀಯ ಪ್ರೇರಕಶಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಮುತ್ಸದ್ದಿತನದ ಸಮಗ್ರತನ ಇಲ್ಲಿ ಮೂಡಿಬಂದಿದ್ದು ಯುವಜನತೆಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕವಾಗಿದೆ.

ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಧ್ಯಯನ ಮಂಡಳಿಯು 2020–21 ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ವರ್ಷದಿಂದ ಜಾರಿಗೆ ಬರುವಂತೆ ನಾಲ್ಕನೇ ಸೆಮಿಸ್ಟರ್ ಬಿ.ಕಾಂ. ಪದವಿ ತರಗತಿಗಳಿಗೆ ಮುದ್ರಾರಾಕ್ಷಸ ನಾಟಕದ ಪ್ರಥಮ ಅಂಕವನ್ನು ಪಠ್ಯವನ್ನಾಗಿ ನಿಗದಿಪಡಿಸಿತ್ತು, ಇದರ ಸಂಪಾದನಾ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಮಗೆ ವಹಿಸಿದ್ದು, ಅದರಂತೆ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪಠ್ಯವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ್ದು, ಸಮಗ್ರ ನಾಟಕದ ಕಥಾವಸ್ತು, ಪೀಠಿಕೆ, ಪಾತ್ರಚಿತ್ರಣ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮೂಲ, ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಇಂಗ್ಲೀಷ್ ಭಾಷಾಂತರ ಹಾಗೂ ಅವಶ್ಯ ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳೊಂದಿಗೆ ನೀಡಲಾಗಿದೆ. ಈ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮಹಾಮಹೋಪಾಧ್ಯಾಯ ಶ್ರೀ ಎಂ.ಆರ್. ಕಾಳೆರವರ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕೃತಿಯನ್ನು ಆಧಾರವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಉಪಲಬ್ಧವಿರುವ ಇತರ ಅನೇಕ ಕೃತಿಗಳ ಸಹಾಯವನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದೇವೆ. ಇವರಿಗೆಲ್ಲ ನಾವು ಆಭಾರಿಯಾಗಿರುತ್ತೇವೆ. ಮುದ್ರಾರಾಕ್ಷಸ ನಾಟಕವನ್ನು ಕುರಿತು

ವಿದ್ವತ್ಪೂರ್ಣವಾದ ಪ್ರವಚನಮಾಲೆಯನ್ನು ನಡೆಸಿದ ಶತಾವಧಾನೀ ಡಾ. ರಾ. ಗಣೇಶ್‌ರವರಿಗೂ ನಾವು ಚಿರಋಣಿಗಳಾಗಿದ್ದೇವೆ.

ಈ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಲು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಧ್ಯಯನ ಮಂಡಳಿಯ ಹಾಲಿ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾಗಿರುವ ಡಾ. ಪಂಕಜನಯನರವರಿಗೆ ಮತ್ತು ಮಾಜಿ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾದ ಡಾ. ಚಂದ್ರಮೌಳಿ ನಾಯ್ಕರ್‌ರವರಿಗೂ, ಹಾಗೇ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಧ್ಯಯನ ಮಂಡಳಿಯ ಆತ್ಮೀಯ ಸದಸ್ಯರಿಗೂ ನಮ್ಮ ಅನಂತಾನಂತ ವಂದನೆಗಳು. ಸದಾಕಾಲ ನಮಗೆ ಬೆನ್ನೆಲುಬಾಗಿ ನಿಂತು ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ಮಾಡುವ ನಮ್ಮ ಗುರುಗಳಾದ ಡಾ. ಎಂ.ಶಿವಕುಮಾರ ಸ್ವಾಮಿಗಳು ಮತ್ತು ಪ್ರೊ. ಬಿ.ಜಿ. ಶ್ರೀಲಕ್ಷ್ಮಿಯವರಿಗೆ ನಾವು ಚಿರಋಣಿಗಳು. ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕುಲಪತಿಗಳಾದ ಪ್ರೊ॥ ಲಿಂಗರಾಜ ಗಾಂಧಿರವರಿಗೂ ಹಾಗೂ ಕುಲಸಚಿವರಿಗೂ ವಂದನೆಗಳನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದ್ದೇವೆ.

ಈ ಪಠ್ಯಭಾಗದ ಡಿ.ಟಿ.ಪಿ. ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ದಕ್ಷತೆಯಿಂದ ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸಿದ ಕು॥ ಬಿ.ಹೇಮಲತಾ ರವರಿಗೆ ಧನ್ಯವಾದಗಳು.

ಪ್ರೊ॥ ಗಣೇಶ ಕಾಮತ್ ಎಂ.
ಸಹ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು ಹಾಗೂ
ಮುಖ್ಯಸ್ಥರು (ನಿ) ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಭಾಗ,
ಸರ್ಕಾರಿ ವಿಜ್ಞಾನ ಕಾಲೇಜು,
ಬೆಂಗಳೂರು

ಪ್ರೊ. ಎನ್.ಆರ್. ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ
ಮುಖ್ಯಸ್ಥರು
ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಭಾಗ,
ಸಿಂಧಿ ಕಾಲೇಜು,
ಬೆಂಗಳೂರು

EDITOR'S WORDS

The drama Mudra-Rakshasa by Vishakhadatta is very unique in Sanskrit literature. It advocates political theme weaved with moral, social and ethical values prevailed during the period of Indian history. The contribution of the great teacher Chanakya in integrating the political 'will' and 'malo' of India is highlighted in this drama.

An attempt has been made here in presenting the text of I Act of the drama, with introduction, translation and critical notes both in Kannada and English for the benefit of Sanskrit students of 4th Semester UG classes in general and that of Bangalore City University in particular, as it is the syllabus for UG B.Com IV Sem students prescribed by BOS of the university.

We are indebted mainly to Prof. M.R. Kale edition of this work which has inspired us in bringing out this edition. We express our gratitude to Dr. Chandramouli Naikar, former Chairman of BOS and Dr. Pankaja Nayana, the present chairperson of BOS Sanskrit UG, Bangalore City University. We are grateful to our

teachers Prof. Dr. M.Shivakumaraswamy & Prof. B.G. Srilakshmi for their continuous guidance. We thank all the member of BOS for their encouragement and faith reposed in us.

Our thanks to Kum. B. Hemalatha for this flow free DTP work completed on time.

We extend our immense gratitude to Prof. Lingaraja Gandhi VC of Bengaluru City University for encouraging us in this task of bringing out this edition.

Prof. Ganesh Kamath M.
Associate Prof. & HOD (Rtd.)
Department of Sanskrit
Govt. Science College.

Prof. N.R. Subrahmanya
HOD Department of Sanskrit
Sindhi College, Bengaluru.

ವಿಷಯಾನುಕ್ರಮಣಿಕೆ

		ಪುಟ ಸಂಖ್ಯೆ
1.	ಮಹಾಕವಿ ವಿಶಾಖದತ್ತ	1
2.	ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ಕಥಾವಸ್ತು	5
3.	ಪಾತ್ರಚಿತ್ರಣ	16
4.	Mahakavi Vishakadatta	21
5.	Brief summary of the Plot	24
6.	प्रथमोऽङ्कः	34
7.	ಮೊದಲನೆ ಅಂಕದ ಭಾಷಾಂತರ	58
8.	Translation - Act - 1	87
9.	Notes/ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು	121
10.	ಮಾದರಿ ಪ್ರಶ್ನೆ ಪತ್ರಿಕೆ	149

* * *

ಮಹಾಕವಿ ವಿಶಾಖದತ್ತ

ಜೀವನ, ಕಾಲ ಮತ್ತು ಕೃತಿಗಳು

ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕವಿಗಳು ತಮ್ಮ ಬಗ್ಗೆ ಆತ್ಮವಿಜ್ಞಾಪನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದು ತುಂಬಾ ವಿರಳ. ಅವರು ಸ್ವವಿವರಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಹೇಳದೆ ಗ್ರಂಥರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ಕೃಷ್ಟತೆಯನ್ನು ಮೆರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಭಾಸ, ಕಾಳಿದಾಸ, ವಿಶಾಖದತ್ತ ಮೊದಲಾದವರು ತಮ್ಮ ಬಗ್ಗೆ ಹೇಳಿರುವುದು ಕಡಿಮೆ. ಹಾಗಿದ್ದರೂ ನಾಟ್ಯಕಲೆಯ ಅನೇಕ ಆಚಾರ್ಯರು, ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಕವಿ ತನ್ನ ಪರಿಚಯವನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾವನೆಯಲ್ಲಿ ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವನ್ನೇ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಅದೇ ರೀತಿ ಮುದ್ರಾರಾಕ್ಷಸ ನಾಟಕದ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆಯಿಂದ, ಕವಿಯ ಹೆಸರು ವಿಶಾಖದತ್ತನೆಂದೂ, ಅವನು ಪೃಥು ಎಂಬ ಮಹಾರಾಜನ ಮಗನೆಂದೂ, ಸಾಮಂತ ವಟೇಶ್ವರದತ್ತನ ಮೊಮ್ಮಗನೆಂದೂ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಸಿಕ್ಕಿರುವ ಮುದ್ರಾರಾಕ್ಷಸದ ಕೆಲವು ಪ್ರತಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶಾಖದತ್ತನ ತಂದೆ ಭಾಸ್ಕರದತ್ತ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಉಲ್ಲೇಖವಾಗಿದೆ. ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿರುವ "ದತ್ತ" ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ, ಕೆಲವು ವಿದ್ವಾಂಸರ ಪ್ರಕಾರ, ಇವನ ವಂಶ "ದತ್ತವಂಶ", ಒಂದು ಮಂಡಲದ ಒಡೆತನವಿದ್ದಿರಬಹುದು ಎಂದು ತರ್ಕಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪೃಥುವಿನ ಇನ್ನೊಂದು ಹೆಸರೇ ಭಾಸ್ಕರದತ್ತ ಎಂದು ಈ ವಿದ್ವಾಂಸರು ತೀರ್ಮಾನಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

ನಾಟಕದ ಭರತವಾಕ್ಯದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವ 'स श्रीमद्बन्धुभृत्यश्चिरमवतु महीं पार्थिवश्चन्द्रगुप्तः' ಎಂಬ ಮಾತಿನಂತೆ ಕವಿಯು ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲಿಖಿತನಾದ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ ಸಮಕಾಲೀನ–ನಾಗಿರಬಹುದು. ಆದರೆ ಆ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನು ತನ್ನಿಂದ ರಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ನಾಟಕದ ಪ್ರಧಾನ ಪಾತ್ರ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತ ಮೌರ್ಯನೋ ಅಥವಾ ಗುಪ್ತವಂಶದ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನೋ ಎಂಬುದು ವಿವಾದಾಸ್ಪದವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಕೆಲವರ ಪ್ರಕಾರ ಕವಿಯ ತನ್ನ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತ ಮೌರ್ಯನ ಶಾಸನ ಕಾಲದ ಚಿತ್ರಣವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ, ತನಗೆ ಆಶ್ರಯ ನೀಡಿದ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ (ಕ್ರಿ.ಶ. 4ನೇ ಶತಮಾನ) ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ; ಎಂದು ತರ್ಕಿಸುತ್ತಾರೆ. ನಾಟಕದ ಘಟನಾಸ್ಥಳ ಪಾಟಲೀಪುತ್ರವಾಗಿದ್ದು ಅದು ಮಗಧರಾಜರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು. ಬೌದ್ಧಧರ್ಮದ ಬಗ್ಗೆ ಕವಿ ತನ್ನ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಅಂಕ 7 ಶ್ಲೋಕ 5–'बुद्धानामपि चोष्टितं सुचरितैः क्लिष्टं विशुद्धात्मना' ಅಂದರೆ ಅವನು (ಚಂದನದಾಸ) ತನ್ನ ಉತ್ತಮ ನಡವಳಿಕೆಗಳಿಂದ ಬುದ್ಧನ ಸುಚಾರಿತ್ರ್ಯವನ್ನು ಮೀರಿಸುವನು" ಎಂದಿದ್ದಾನೆ.

ಆ ಸಮಯವು ಫಾಹಿಯಾನನು ಭಾರತಕ್ಕೆ ಬಂದ ಸಮಯವಾಗಿತ್ತು, ಈ ಪ್ರಮಾಣದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಕೆಲವು ವಿದ್ವಾಂಸರು "ಮುದ್ರಾರಾಕ್ಷಸ" ನಾಟಕವು ಕ್ರಿ.ಶ. 5ನೇ ಶತಮಾನದ ರಚನೆಯಾಗಿರಬಹುದು ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ಭರವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ 'पर्थिवो दन्तिवर्मा, पार्थिवोऽवन्तिवर्मा' ಎಂಬ ಪಾಠಾಂತರಗಳು ಸಿಕ್ಕಿವೆ. ಈ ಅವಂತಿವರ್ಮನು ಹರ್ಷನ ಸಮಕಾಲೀನನಾದ ಗ್ರಹವರ್ಮನ ತಂದೆ ಮೌಖರೀರಾಜ ಅವಂತಿವರ್ಮ ಇರಬಹುದು. ಅದೇ ಸಾಧ್ಯವಾದಲ್ಲಿ ನಾಟಕದ ರಚನಾಕಾಲ ಕ್ರಿ.ಶ. ಏಳನೇ ಶತಮಾನ ಎಂಬ ವಾದವೂ ಕೆಲವು ವಿದ್ವಾಂಸರುಗಳಲ್ಲಿ ಇದೆ.

ಭರತವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವ ರಾಜ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತ ಎಂಬ ಪಾಠವೇ ಸರಿಯಾಗಿದೆ. ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ರಾಕ್ಷಸನು ಪಠಿಸುತ್ತಾನೆ, ಮ್ಲೇಚ್ಛರು ಮತ್ತು ಹೂಣರನ್ನು ಪರಾಭವಗೊಳಿಸಿದ, ಮಗಧ ಅಧಿಪತಿ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನೇ ಎಂದು ಕ್ರಿ.ಶ. ಐದನೇ ಶತಮಾನ ವಿಶಾಖದತ್ತನ ಕಾಲ ಎಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮಗಧದ ಭಾಗವಾಗಿರುವ ಬಂಗಾಳದ ಚಿಕ್ಕ ಪ್ರಾಂತ್ಯವನ್ನು ಮಂಡಲಾಧಿಪರಾಗಿರುವ "ಮಹಾರಾಜ" ಬಿರುದನ್ನು ಪಡೆದ ವಿಶಾಖದತ್ತದ ವಂಶದವರು ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆ (ರಾಜ್ಯಭಾರ) ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು ಎಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸಬಹುದು.

ನಾಟಕಕಾರನಾದ ವಿಶಾಖದತ್ತನು ಜನ್ಮಸ್ಥಾನ ಮತ್ತು ಜೀವಿತಕಾಲದ ಬಗ್ಗೆ ಯಾವುದೇ ವಿಚಾರವನ್ನು ಕವಿ ತನ್ನ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸಿಲ್ಲ. ಗೌಡೀಯಾ ರೀತಿಯ ಬರವಣಿಗೆಯಿಂದ ಕವಿಯು ಗೌಡೀಯದೇಶದವನೆಂದು ಭಾವಿಸಬಹುದು. ಗೌಡದೇಶದ ಸ್ತ್ರೀಯರನ್ನು ನಾಟಕದ 5 ಅಂಕದ गौडानां लोघ्र... पतन्तु ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಕವಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವುದು, ಇದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತದೆ. 'चीयते बालिशस्यापि सत्क्षेत्रपतिताकृषिः' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ವಿಶಾಖದತ್ತನು ಭತ್ತ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುವ ಬಿಹಾರ ಅಥವಾ ಬಂಗಾಲ ಪ್ರದೇಶ ಅರ್ಥಾತ್ ಮಗಧ ಮತ್ತು ಬಂಗಾಳ ಪ್ರದೇಶದವನು ಎಂದು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ಕವಿಯು ಬಳಸುವ ಭಾಷೆ ಮತ್ತು ಶೈಲಿ ಈ ಪ್ರಾಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿದೆ.

ಕೃತಿಗಳು :

1) **मुद्राराक्षसम् :** ವಿಶಾಖದತ್ತನ ಉಪಲಬ್ಧವಿರುವ 7 ಅಂಕಗಳ ನಾಟಕವಿದು. ವಿಶಾಖದತ್ತನು ತನ್ನ ನಾಟಕ "ಮುದ್ರಾರಾಕ್ಷಸ"ದಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿರುವನು; ಮುದ್ರಾರಾಕ್ಷಸವೇ ಅವನ ಮೇರುಕೃತಿ.

ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನನ್ನು ಮಗಧ ಸಿಂಹಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿದ ಬಳಿಕ, ಆತನಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯಲಕ್ಷ್ಮೀ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನೆಲೆಸುವಂತೆ ಮಾಡಲು ಚಾಣಕ್ಯನು ಉಪಯೋಗಿಸಿದ ತಂತ್ರ-ಪ್ರತಿತಂತ್ರಗಳೇ ಈ ನಾಟಕದ ಪ್ರಧಾನ ಅಂಶಗಳಾಗಿದೆ. ಅಮಾತ್ಯ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನಿಗೆ ನಿಷ್ಠನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲು ಚಾಣಕ್ಯ ಪಡುವ ಹರಸಾಹಸ, ಅಮಾತ್ಯನ ಮಿತ್ರಪ್ರೇಮ, ಪರಾಕ್ರಮ ಮತ್ತು ಸ್ವಾಮಿನಿಷ್ಠೆ, ಚಾಣಕ್ಯನ ಗೂಢಚಾರರ ಕಾರ್ಯತತ್ಪರತೆ ನಾಟಕವನ್ನು ಜನಪ್ರಿಯಕೃತಿಯಾಗಿ ರೂಪಿಸಿದೆ. ರಾಜನೀತಿ ಪ್ರಧಾನವಾದ ನಾಟಕವಿದು. मुद्रया जितः राक्षसः (मुद्राराक्षसः) यस्मिन् ಎಂಬಂತೆ ರಾಕ್ಷಸನ ಮುದ್ರೆಯುಂಗುರ ಚಾಣಕ್ಯನಿಗೆ, ಚಂದನದಾಸನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಗೂಢಚಾರನಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿ ನಾಟಕದ ಫಲೋದ್ದೇಶ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಪ್ರಧಾನ ಸಾಧನವಾಗುತ್ತದೆ. ಮುದ್ರೆಯುಂಗುರದ ಮೂಲಕ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾನೆ ಚಾಣಕ್ಯ; ಮತ್ತು ತನ್ನ ನಿಸ್ವಾರ್ಥವಾದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಸಾಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

2) **देवीचन्द्रगुप्तम्**: ರಾಜನೀತಿ ವಿಷಯಕವಾದ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ ಚರಿತ್ರಚಿತ್ರಣ ಮಾಡುವ ಅನುಪಲಬ್ಧ ಕೃತಿಯಿದು. ನಾಟ್ಯದರ್ಪಣದಲ್ಲಿ ದೇವಿ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತದ ಶ್ಲೋಕವೊಂದು ಉದಾಹೃತವಾಗಿದೆ. ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಭೋಜನ ಶೃಂಗಾರ ಪ್ರಕಾಶದಲ್ಲಿ ಉದಾಹೃತವಾಗಿದೆ.

3) **अभिसारिकावाञ्चितकम् :** ಇದು ನಾಟಕ, ಅನುಪಲಬ್ಧ, ವಿಶಾಖದತ್ತನ ಕೃತಿ ಎಂದು ಮುಂದಿನ ಹಲವರು ಉದಾಹರಿಸಿರುವರು.

4) **राघवानन्दम् :** ಈ ನಾಟಕವು ವಿಶಾಖದತ್ತನದೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದ್ದರೂ, ಈ ಕೃತಿ ಇನ್ನೂ ಉಪಲಬ್ಧವಾಗಿಲ್ಲ. रामोऽसौ भुवनेषु... ಎಂಬ ಈ ನಾಟಕದ ಶ್ಲೋಕ ಸದುಕ್ತಿ ಕರ್ಣಾಮೃತದಲ್ಲಿ ಉದ್ಧೃತವಾಗಿದೆ. ಈ ಶ್ಲೋಕದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ವಿಶಾಖದತ್ತನು ರಾಮಾಯಣವನ್ನು ಆಧಾರವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ನಾಟಕವನ್ನು ರಚಿಸಿರುವನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಮುದ್ರಾರಾಕ್ಷಸವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದಾಗ ಕವಿ ವಿಶಾಖದತ್ತನಿಗೆ ನ್ಯಾಯಶಾಸ್ತ್ರ, ರಾಜನೀತಿಶಾಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ನಾಟ್ಯಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಧಿಕ ಪಾಂಡಿತ್ಯವಿತ್ತು ಎಂಬ ಅಂಶ ಗೋಚರವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಸ್ತಾವನೆಯಲ್ಲಿ ಬಂದ क्रूरग्रह सकेतु.. ಶ್ಲೋಕ ನೋಡಿದಾಗ ಕವಿಗೆ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ಗಣಿತದಲ್ಲಿ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಇತ್ತು ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ನಾಟಕಕಾರನು ಬಹುಮುಖ ಪ್ರತಿಭಾ ಸಂಪನ್ನನಾಗಿದ್ದನು ಎಂಬುದು ಗೋಚರವಾಗುತ್ತದೆ.

ನಾಟಕದ ಪಾತ್ರವರ್ಗ

चन्द्रगुप्तः : ಪಾಟಲೀಪುತ್ರದ ಮಹಾರಾಜ. ಚಾಣಕ್ಯನಿಂದ ಧನನಂದನ ನಾಶವಾದ ಬಳಿಕ ಮಹಾರಾಜನಾಗಿ, ಸಿಂಹಾಸನದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟವ. ವೃಷಲನೆಂದೂ, ಮೌರ್ಯನೆಂದೂ ಕರೆಯುವರು. ನಾಯಕ.

चाणक्यः : ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ರಾಜಕಾರಣಿ. ವಿಷ್ಣುಗುಪ್ತನೆಂದು ಖ್ಯಾತ. ನಂದರ ರಾಜ್ಯದ ಆಳ್ವಿಕೆಯನ್ನು ತನ್ನ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯಂತೆ ನಾಶ ಮಾಡಿ, ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನನ್ನು ಸಾಮ್ರಾಟನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದ ಕುಶಾಗ್ರಮತಿ.

अमात्यराक्षसः : ನಂದರ ಪ್ರಧಾನ ಅಮಾತ್ಯ. ಸ್ವಾಮಿನಿಷ್ಠ, ನಂದನಿಷ್ಠನಾಗಿದ್ದ ಇವನನ್ನು ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ ಪರವಾಗಿ ಕಾರ್ಯತತ್ಪರನಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವುದೇ ಚಾಣಕ್ಯನ ತಂತ್ರ.

मलयकेतुः : ಪರ್ವತಕನ ಮಗ. ರಾಕ್ಷಸನ ಆಪ್ತ ರಾಕ್ಷಸನೊಂದಿಗೆ ಮೈತ್ರಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಪಾಟಲೀಪುತ್ರವನ್ನು ಆಕ್ರಮಣ ಮಾಡಲು ಸಿದ್ಧನಾದವನು.

भागुरायणः : ಮಲಯಕೇತುವಿನ ಮಿತ್ರ, ಆದರೆ ಚಾಣಕ್ಯನ ಗೂಢಚಾರ.

निपुणकः जीवसिद्धिः,

सिद्धार्थक : ಚಾಣಕ್ಯನ ಗೂಢಚಾರರು.

भासुरक : ಮಲಯಕೇತುವಿನ ಅನುಚರ.

ಸ್ತ್ರೀಪಾತ್ರಗಳು

शोणोत्तरा : ಪ್ರತಿಹಾರೀ–ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ ದ್ವಾರಪಾಲಕಿ

विजया : (ವಿಜಯಾ)–ಮಲಯಕೇತುವಿನ ದ್ವಾರಪಾಲಕಿ

कुटुम्बिनी : ಕುಟುಂಬಿನೀ–ಚಂದನದಾಸನ ಪತ್ನಿ

ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ಕಥಾವಸ್ತು

ಮುದ್ರಾರಾಕ್ಷಸ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಏಳು ಅಂಕಗಳಿವೆ. ನಾಟಕದ ಕಥಾವಸ್ತುವನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ಬುದ್ಧಿವಂತಿಕೆ ಮತ್ತು ಸಫಲತೆಯಿಂದ ಹೆಣೆಯಲಾಗಿದೆ. ಚಾಣಕ್ಯನೇ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನ ಪಾತ್ರ. ಮತ್ತು ಅಮಾತ್ಯರಾಕ್ಷಸನೇ ಪ್ರತಿನಾಯಕ. ಚಾಣಕ್ಯನಿಗೆ ಯಾರು ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ಯಾರು ಶತ್ರು ಎಂಬುದು ಕೊನೆಯ ತನಕ ಗೊತ್ತಾಗದ ಹಾಗೆಯೇ ಕುತೂಹಲಕಾರಿಯಾಗಿ ಉಳಿಯುವಂತೆ ಕಥೆಯನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಲಾಗಿದೆ. ರಾಕ್ಷಸನಾದರೋ ನಂದರ ಹತ್ಯೆಯ ಪ್ರತೀಕಾರಕ್ಕೆ ಉಪಾಯಗಳನ್ನು ಯೋಚಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆ, ಚಾಣಕ್ಯನಾದರೋ ತನ್ನ ಕುಶಾಗ್ರಮತಿಯಿಂದ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿನಿಷ್ಠನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿ ತಂತ್ರಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಿ ಸಫಲನೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಚಾಣಕ್ಯನ ಯೋಚನೆ ಏನೆಂದರೆ, ಅವನು ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಯಾಗಿ ನಿಯೋಜಿಸುವಲ್ಲಿ ಸಫಲನಾದರೆ, ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ ರಾಜ್ಯಲಕ್ಷ್ಮಿ ಸ್ಥಿರವಾಗುವಳು ಮಾತ್ರವಲ್ಲ ನಿಃಸ್ಪೃಹನಾದ ತಾನು ತನ್ನ ಅಧ್ಯಯನ–ಅಧ್ಯಾಪನ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿಶ್ಚಿಂತೆಯಿಂದ ಇರಬಹುದು ಎಂಬುದೇ ಆಗಿದೆ. ತನ್ನ ಮಿತ್ರನಾದ ಚಂದನದಾಸನ ಪ್ರಾಣರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಅಮಾತ್ಯ ರಾಕ್ಷಸ ಧಾವಿಸುತ್ತಾನೆ; ಚಾಣಕ್ಯನ ಷರತ್ತುಗಳನ್ನು ಒಪ್ಪುತ್ತಾನೆ.

ಮೊದಲ ಅಂಕದ ಕಥಾಸಾರಾಂಶ

ತನ್ನ ಇಷ್ಟದೈವವಾದ ಶಿವನನ್ನು ಸ್ವಾರಸ್ಯಕರವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಿ, ನಟರಾಜನ ನಾಟ್ಯವೈಭವವನ್ನು ಮತ್ತು ಭಕ್ತರ ಮೇಲಿನ ಅವನ ಕಾರುಣ್ಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿರುವ ನಾಂದಿಶ್ಲೋಕಗಳ ಬಳಿಕ ಸೂತ್ರಧಾರನು ರಂಗವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ತಾನು ತನ್ನ ತಂಡದೊಂದಿಗೆ ವಟೇಶ್ವರದತ್ತನ ಮೊಮ್ಮಗನೂ, ಪೃಥು ಮಹಾರಾಜನ ಮಗನೂ ಆದ ವಿಶಾಖದತ್ತನಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಮುದ್ರಾರಾಕ್ಷಸವೆಂಬ ನಾಟಕವನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ಪರಿಣತಿವುಳ್ಳ ಸಭಿಕರ ಮುಂದೆ ಅಭಿನಯಿಸುತ್ತೇವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಪತ್ನಿಯನ್ನು (ನಟಿ) ಕರೆಯಲು ಮನೆಗೆ ಬರುತ್ತಾನೆ. ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ಭೋಜನದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಸಿದ್ಧತೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಪತ್ನಿಯನ್ನು ಕೇಳಲು, ಚಂದ್ರಗ್ರಹಣ ನಿಮಿತ್ತ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ಭೋಜನದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಸಿದ್ಧತೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ ಎನ್ನುತ್ತಾಳೆ; ಅವನ ಪತ್ನಿಯ ಚಂದ್ರಗ್ರಹಣವೆಂಬ ಶಬ್ದ ಕೇಳಿದ ಕೂಡಲೇ ತೆರೆಯ ಹಿಂದೆ ನಾನು ಇನ್ನು ಜೀವಿಸಿರಲು ಯಾರು ತಾನೇ ಚಂದ್ರನನ್ನು (ಚಂದ್ರಗುಪ್ತ) ಆಕ್ರಮಣ ಮಾಡಲು ಬಯಸುವರು ಎಂಬ ಮಾತು ಕೇಳಿಬರುತ್ತದೆ. ಚಾಣಕ್ಯನ ಈ ಘರ್ಜನೆಯನ್ನು ಕೇಳಿ ಸೂತ್ರಧಾರ ಮತ್ತು ನಟಿ ರಂಗದಿಂದ ನಿರ್ಗಮಿಸಿ, ಚಾಣಕ್ಯನ ರಂಗಪ್ರವೇಶಕ್ಕೆ ಅನುವು ಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಬಿಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟ ತನ್ನ ಶಿಖೆಯನ್ನು

ಸ್ಪರ್ಶಿಸುತ್ತಾ, ಚಾಣಕ್ಯ ತನ್ನ ನಂದವಂಶನಾಶವೆಂಬ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ ರಾಜ್ಯದ ಸ್ಥಾಪನೆ ಎಂಬ ಸಾಧನೆಯನ್ನು ಮೆಲುಕು ಹಾಕುತ್ತಾನೆ.

ನಂದರ ನಾಶದ ಬಳಿಕವೂ ನಂದರಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿ ನಿಷ್ಠತೆಯಿಂದ ಇರುವ ಅಮಾತ್ಯರಾಕ್ಷಸನ ಸ್ವಾಮಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಂಡಾಡುತ್ತಾನೆ. ಜಾಣ್ಮೆ, ಪರಾಕ್ರಮ ಮತ್ತು ಸ್ವಾಮಿನಿಷ್ಠೆಯುಳ್ಳ ಅಮಾತ್ಯ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಹೇಗಾದರೂ ಮಾಡಿ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ ಪರವಾಗಿ ಮಂತ್ರಿ ಮಾಡುವುದೇ ತನ್ನ ಪರಮಧ್ಯೇಯ ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ. ಈ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಯೋಜನೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಜೆಗಳಲ್ಲಿ ರಾಕ್ಷಸನೇ ಪರ್ವತಕನನ್ನು ವಿಷಕನ್ಯೆಯ ಮೂಲಕ ಕೊಂದಿರುವನು ಎಂದು ವದಂತಿ ಹಬ್ಬಿಸುತ್ತಾನೆ. ಭಾಗುರಾಯಣನ ಮೂಲಕ ಪರ್ವತಕನ ಪುತ್ರ ಮಯಕೇತುವಿಗೆ ಚಾಣಕ್ಯನೇ ತನ್ನ ತಂದೆಯನ್ನು ಕೊಲ್ಲಿಸಿರುವನೆಂದು ವಿಶ್ವಾಸ ಬರುವಂತೆ ಹೇಳಿಸಿ, ತನ್ಮೂಲಕ ಮಲಯಕೇತು ಪಾಟಲೀಪುತ್ರ ಬಿಟ್ಟು ತನ್ನ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಮರಳುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಚಾಣಕ್ಯನು ತನ್ನ ಮಿತ್ರ ಇಂದುಶರ್ಮ ಎಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನನ್ನು ಜೈನಸಂನ್ಯಾಸಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿಸಿ, ಕುಸುಮಪುರಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿಸಿ, ಅಮಾತ್ಯ ರಾಕ್ಷಸನ ವಿಶ್ವಾಸಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರನಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿಸಿ, ಅವನ ಎಲ್ಲಾ ತಂತ್ರ/ಯೋಜನೆಗಳನ್ನು ತಿಳಿದು ಪ್ರತಿತಂತ್ರ ರೂಪಿಸುತ್ತಾನೆ.

ನಂತರದ ದೃಶ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಮಪಟವನ್ನು ಹಿಡಿದ ಯೋಗಿಯ ವೇಷದಲ್ಲಿ ಚಾಣಕ್ಯನ ಗೂಢಚಾರ ನಿಪುಣಕನ ರಂಗಪ್ರವೇಶವಾಗುತ್ತದೆ. ಅವನು ಚಾಣಕ್ಯನಿಗೆ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ ಆಳ್ವಿಕೆಯನ್ನು ವಿರೋಧಿಸುವ ಮತ್ತು ಅಮಾತ್ಯರಾಕ್ಷಸನ ಸಹಾಯಕರಾಗಿರುವ ಮೂವರು ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ತಾನು ಅದನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡ ಬಗೆಯನ್ನು ಸವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಚಾಣಕ್ಯನಿಗೆ ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆ ಮೂವರು ಯಾರೆಂದರೆ, ಜೀವಸಿದ್ಧಿ ಎಂಬ ಕ್ಷಪಣಕ, ಅಮಾತ್ಯನ ಮಿತ್ರ ಶಕಟದಾಸ ಮತ್ತು ರಾಕ್ಷಸನ ಗೃಹಪರಿವಾರದವರಿಗೆ ತನ್ನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಣೆ ಕೊಟ್ಟ ಚಂದನದಾಸನೆಂಬ ರತ್ನವ್ಯಾಪಾರಿ. ಚಂದನದಾಸನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಅಕಸ್ಮಾತ್ತಾಗಿ ತನಗೆ ದೊರೆತ ರಾಕ್ಷಸನ ಮುದ್ರೆಯುಂಗುರವನ್ನು ಚಾಣಕ್ಯನಿಗೆ ನೀಡುತ್ತಾನೆ. ಅದನ್ನು ಪಡೆದ ಚಾಣಕ್ಯ ಪ್ರಸನ್ನನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಈ ಮಧ್ಯೆ ಚಾಣಕ್ಯನಿಗೆ ಈ ಸೂಚನೆ ಸಿಗುತ್ತದೆ, ಅದು ಮಹಾರಾಜ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನು ಪರ್ವತಕನ ಶ್ರಾದ್ಧ ಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು ಬಯಸುವನು ಮತ್ತು ಈ ನಿಮಿತ್ತ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣೆಯಾಗಿ ಅವನ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು. ಪರ್ವತಕನು ಧರಿಸಿದ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ಪಡೆಯಲು ಚಾಣಕ್ಯನು ಮೂರು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರನ್ನು ಕಳುಹಿಸುತ್ತಾನೆ. ಚಾಣಕ್ಯನ ಮುಂದಿನ ತಂತ್ರ ಬಲುರೋಚಕವಾಗಿದೆ.

ರತ್ನ ವ್ಯಾಪಾರಿ ಚಂದನದಾಸನನ್ನು ತನ್ನ ಕುಟೀರಕ್ಕೆ ಕರೆಸುತ್ತಾನೆ. ರಾಕ್ಷಸನ ಪರಿವಾರ ನಿನ್ನ ಮನೆಯಲ್ಲಿದೆ, ತತ್‌ಕ್ಷಣವೇ ತಂದೊಪ್ಪಿಸು ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ. ಚಂದನದಾಸ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವಾಗಿ ರಾಕ್ಷಸನ ಗೃಹಜನ ತನ್ನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ, ಒಂದು ವೇಳೆ ಇದ್ದರೂ ರಾಜನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ. ಈ ಉತ್ತರದಿಂದ ಚಾಣಕ್ಯ ಕುಪಿತನಾಗಿ ರಾಜದ್ರೋಹದ ಆರೋಪ ಹೊರಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಕಾರಾಗೃಹಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿಸುವಂತೆ, ಮತ್ತು ಅವನ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಜಪ್ತಿ ಮಾಡುವಂತೆ ಆದೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿ ತೆರೆಯ ಹಿಂದೆ ಕೋಲಾಹಲ ಏರ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಶಿಷ್ಯನ ಮೂಲಕ ಚಾಣಕ್ಯನಿಗೆ ಈ ವಿಷಯ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ, ಏನೆಂದರೆ, ಶಕಟದಾಸನನ್ನು ವಧಾಸ್ಥಾನದಿಂದ ಬಿಡಿಸಿಕೊಂಡು ಸಿದ್ಧಾರ್ಥಕನು ಓಡಿಹೋಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಚಾಣಕ್ಯ ಇದನ್ನು ಅರಿತು ಸುಪ್ರಸನ್ನನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಅದು ಚಾಣಕ್ಯನ ಕಾರ್ಯತಂತ್ರದ ಯೋಜನೆಯೇ ಆಗಿದೆ. ಚಾಣಕ್ಯನ ಅಣತಿಯಂತೆ ಸಿದ್ಧಾರ್ಥಕನು ಶಕಟದಾಸನನ್ನು ಬಿಡಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ರಾಕ್ಷಸನ ವಿಶ್ವಾಸಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯನಾಗುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ರಾಕ್ಷಸನ ಯೋಜನೆಗಳನ್ನು, ರಹಸ್ಯವಾಗಿ ಚಾಣಕ್ಯನಿಗೆ ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ನಾಟಕದ ಪೂರ್ಣ ಉದ್ದೇಶ ಈಡೇರಲು ಮೊದಲ ಅಂಕ ಪೂರ್ಣ ವೇದಿಕೆಯನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಚಾಣಕ್ಯನ ತಂತ್ರ–ಪ್ರತಿತಂತ್ರಗಳ ಸರಮಾಲೆ ಇಲ್ಲಿ ತೆರೆಯುತ್ತದೆ. ಆಚಾರ್ಯ ಚಾಣಕ್ಯನ ನಿಸ್ಪೃಹತೆ, ಚಾಕಚಾಕ್ಯತೆ ಮತ್ತು ರಾಷ್ಟ್ರದ ಒಳಿತಿಗೆ ಅವನ ಚಿಂತನೆ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಮೂಡಿ ಬಂದಿದೆ. ಚಂದನದಾಸನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿದ ರಾಕ್ಷಸನ ಮುದ್ರೆಯುಂಗುರ ಚಾಣಕ್ಯನಿಗೆ ತನ್ನ ರಾಜಕೀಯ ದಾಳವನ್ನು ಉರುಳಿಸಿ, ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು, ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನಿಗೆ ನಿಷ್ಠನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವ ಪರಮೋದ್ದೇಶವನ್ನು, ಸಾಧಿಸಲು ಸಹಾಯಕವಾಗುತ್ತದೆ.

ಎರಡನೇ ಅಂಕ :

ಮೊದಲ ಅಂಕದಲ್ಲಿ ಚಾಣಕ್ಯನೇ ಪ್ರಧಾನ ಪಾತ್ರ, ಅವನ ತಂತ್ರ, ಕುಟಿಲ ರಾಜನೀತಿ ಮತ್ತು ಗೂಢಚಾರರ ಜಾಲ ಹಾಗೂ ರಾಕ್ಷಸನ ಸ್ವಾಮಿನಿಷ್ಠೆಯನ್ನು ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ ಪರವಾಗಿ ಮಾಡಲು ಅವನು ನಡೆಸುವ ಪ್ರಯತ್ನ ಚಿತ್ರಿತವಾಗಿದ್ದರೆ, ಎರಡನೇ ಅಂಕದಲ್ಲಿ ರಾಕ್ಷಸನು ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನನ್ನು, ಸ್ಥಾನಭ್ರಷ್ಟನಾಗಿ ಮಾಡಲು ನಡೆಸಿದ ಪ್ರಯತ್ನಗಳು ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ. ತನ್ನ ಗೂಢಚಾರರನ್ನು ಪಾಟಲೀಪುತ್ರದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಕಡೆ ತಿರುಗುವಂತೆ ಮಾಡಿ, ಅವರ ಮೂಲಕ ವಿಷಯ ಸಂಗ್ರಹ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ರಾಕ್ಷಸ; ವಿರಾಧಗುಪ್ತನೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸನ ಸೇವಕನು ಜೀರ್ಣವಿಷ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಹಾವಾಡಿಗನ ವೇಷದಲ್ಲಿ ಬಂದು ರಾಕ್ಷಸನು ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಲು ಮಾಡಿದ

ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಯತ್ನಗಳು ಚಾಣಕ್ಯನ ಚಾಣಾಕ್ಷತೆಯಿಂದ ಹೇಗೆ ವ್ಯರ್ಥವಾದವು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪರ್ವರ್ತಕ ವೈರೋಚನ ಮತ್ತು ದಾರುವರ್ಮ ಇವರ ಮರಣ ಮತ್ತು ಕಾಯಸ್ಥ ಶಕಟದಾಸ ರಾಜದ್ರೋಹದ ಅಪರಾಧದ ಮೇಲೆ ಬಂಧಿತನಾಗಿರುವುದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಚಾಣಕ್ಯನ ಅಂತರಂಗದ ಗೂಢಚಾರನಾದ ಸಿದ್ಧಾರ್ಥಕ ತನ್ನ ಸ್ವಾಮಿಯ ಅಣತಿಯಂತೆ, ಶಕಟದಾಸನನ್ನು, ವಧ್ಯಸ್ಥಾನದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಿಸಿ, ರಾಕ್ಷಸನ ಬಳಿ ಕರೆದು ತರುತ್ತಾನೆ. ಸಂತುಷ್ಟನಾದ ರಾಕ್ಷಸ ತನ್ನ ಮೈ ಮೇಲಿನ ಬೆಲೆ ಬಾಳುವ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ತೆಗೆದು ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಉಡುಗೊರೆಯಾಗಿ ಸಿದ್ಧಾರ್ಥಕನಿಗೆ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಈ ಆಭರಣಗಳಾದರೋ ರಾಕ್ಷಸನಿಗೆ ಅವನ ಮಿತ್ರ ಮಲಯಕೇತು ಅಲಂಕಾರ ಮಾಡಲು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದ. ಸಿದ್ಧಾರ್ಥಕನು ಈ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಪೆಟ್ಟಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಹಾಕಿ, ರಾಕ್ಷಸನ ಮುದ್ರೆಯುಂಗರದಿಂದ ಒತ್ತಿ ಮುಚ್ಚುತ್ತಾನೆ. ರಾಕ್ಷಸನು ಪ್ರಶ್ನಿಸಲು, ಅದು ತನಗೆ ಚಂದನದಾಸನ ಮನೆಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ದೊರಕಿತೆಂದು ಹೇಳಿ, ಅದನ್ನು ರಾಕ್ಷಸನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆ, ರಾಕ್ಷಸನಾದರೋ ಮುದ್ರೆಯುಂಗುರವನ್ನು ಶಕಟದಾಸನಿಗೆ ನೀಡುತ್ತಾನೆ. ಚಾಣಕ್ಯನ ಗೂಢಚಾರನಾಗಿದ್ದರೂ, ಅವನ ಅಣತಿಯಂತೆ ರಾಕ್ಷಸನ ಬಳಿ ಇದ್ದು ವಿಶ್ವಾಸಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರನಾಗುತ್ತಾನೆ; ರಾಕ್ಷಸನ ಸೇವೆ ಮಾಡಿದಂತೆ ನಾಟಕವಾಡುತ್ತಾನೆ. ಭಾವುಕತೆಯಿಂದ ಸಿದ್ಧಾರ್ಥಕನನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸದೆ, ಕೇವಲ ಶಕಟದಾಸನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬ ಕಾರಣಕ್ಕೆ ರಾಕ್ಷಸನು ಅವನಿಗೆ ಆಶ್ರಯ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ.

ಮೂರನೇ ಅಂಕ :

ನಾಟಕದ ಮೂರನೇ ಅಂಕದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಕಾಂಚುಕೀಯನ ಪ್ರವೇಶ ಆಗುತ್ತದೆ. ಶರತ್‌ಕಾಲದ ಕಾರ್ತೀಕ ಮಾಸದ ಪೌರ್ಣಮಿಯಂದು ನಡೆಸಲಾಗುವ ಕೌಮುದೀ ಮಹೋತ್ಸವವನ್ನು ವಿಜೃಂಭಣೆಯಿಂದ ನಡೆಸಬೇಕೆಂದು ರಾಜಾಜ್ಞೆಯಾಗಿರುವುದನ್ನು ಕಂಚುಕೀ ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಆಚಾರ್ಯ ಚಾಣಕ್ಯ ಈ ಉತ್ಸವವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಿದ್ದಾನೆ. ತನ್ನ ಅರಮನೆಯ ಉಪ್ಪರಿಗೆಯ ಮೇಲೆ ನಿಂತು ಕುಸುಮಪುರದಲ್ಲಿ ಉತ್ಸವದ ಯಾವುದೇ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಕಾಣದೆ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನು ಕಂಚುಕಿಯನ್ನು ಕೇಳಿ, ಅದು ಗುರುಗಳ ಚಾಣಕ್ಯರ ಆಜ್ಞೆಯಂತೆ ಪ್ರತಿಷೇಧವಾಗಿರುವುದನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಚಾಣಕ್ಯನಿಗೆ ಕರೆ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಅವರಿಬ್ಬರ ನಡುವೆ ಅಂತಃ ಕಲಹ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಚಾಣಕ್ಯ ಆತನಿಗೆ ಆಂತರ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲೇ ತಿಳಿಸಿರುವಂತೆ ಇದು ಕಪಟ ಕಲಹ ಆಗಿರುತ್ತದೆ, ಇದರ ಉದ್ದೇಶ ಪ್ರತಿಪಕ್ಷ ರಾಕ್ಷಸ–ಮಲಯಕೇತು ಇವರಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಗೊಂದಲವನ್ನು

ಉಂಟು ಮಾಡುವುದೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಮಂತ್ರಿ ಸೇನಾಧಿಪತಿ ಮೊದಲಾದವರ ಸಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ರಾಜ ಮಂತ್ರಿಯನ್ನು ನಿಂದಿಸುತ್ತಾನೆ; ತ್ಯಜಿಸುತ್ತಾನೆ. ಚಾಣಕ್ಯ ಶಸ್ತ್ರ ತ್ಯಾಗ ಮಾಡಿ ರಂಗದಿಂದ ನಿರ್ಗಮಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇಂದಿನಿಂದ ತಾನು ಸರ್ವತಂತ್ರ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ರಾಜ್ಯ ಆಳುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಪ್ರಜೆಗಳ ಸಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತ ಘೋಷಿಸುತ್ತಾನೆ.

ನಾಲ್ಕನೇ ಅಂಕ :

ಭೀತನಾದ ಕರಭಕನ ಪ್ರವೇಶದಿಂದ ನಾಲ್ಕನೇ ಅಂಕವು ಆರಂಭಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಅವನು ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಭೇಟಿ ಆಗಲು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ. ದ್ವಾರಪಾಲಕನು "ರಾಕ್ಷಸನು ರಾತ್ರಿ ಬಹಳ ಹೊತ್ತು ಜಾಗ್ರತನಾಗಿದ್ದ, ವಿಪರೀತ ತಲೆನೋವಿನಿಂದ ಬಳಲುತ್ತಿದ್ದಾನೆ ಸಮಯ ನೋಡಿ ಭೇಟಿ ಮಾಡಿಸುತ್ತೇನೆ" ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ. ಸ್ವಲ್ಪ ಸಮಯದ ಬಳಿಕ ಕರಭಕನಿಗೆ ರಾಕ್ಷಸನ ಭೇಟಿಗೆ ಒಳಗೆ ಕಳುಹಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿ ರಾಕ್ಷಸನ ಶಿರೋವೇದನೆಯ ವಿಷಯ ಕೇಳಿ ಕಂಚುಕಿ, ಭಾಗುರಾಯಣ, ದಾರಿಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ರಾಕ್ಷಸ ಮತ್ತು ಮಲಯಕೇತುವಿನ ನಡುವೆ ಬಿರುಕು ಉಂಟು ಮಾಡುವ ಕೆಲವು ವಿಷಯಗಳನ್ನು ರಾಕ್ಷಸನ ಬಗ್ಗೆ ಸಂದೇಹ ಬರುವಂತೆ ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಯಾವಾಗ ಅವರು ರಾಕ್ಷಸನ ಭೇಟಿ ಮಾಡಲು ಅವನ ಮನೆಯನ್ನು ತಲುಪಿದರೋ ಆಗ ಅಲ್ಲಿ ಒಳಗೆ ನಡೆದ ಕರಭಕ ಮತ್ತು ರಾಕ್ಷಸನ ಮಾತುಕತೆಯನ್ನು ರಹಸ್ಯವಾಗಿ ಕೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಕರಭಕನು ರಾಕ್ಷಸನಿಗೆ ಕುಸುಮಪುರದಲ್ಲಿ ಚಾಣಕ್ಯ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ ನಡುವೆ ಕೌಮುದಿ ಮಹೋತ್ಸವದ ಆಚರಣೆ ಕುರಿತು ನಡೆದ ವೈಮನಸ್ಯ, ಅಂತಃಕಲಹವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾನೆ. ರಾಕ್ಷಸ ಇದನ್ನು ಮೊದಲು ನಂಬುವುದಿಲ್ಲ; ಆದರೆ ಶಕಟದಾಸ ರಾಕ್ಷಸನಿಗೆ ಚಾಣಕ್ಯ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ ನಡುವೆ ಜಗಳ ನಡೆಯುವ ಸಾಧ್ಯತೆಯನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮಾತ್ರವಲ್ಲ ಚಾಣಕ್ಯ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ತಪಸ್ಸು ಮಾಡಲು ಹೋಗಿದ್ದಾನೆ ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ.

ರಾಕ್ಷಸನಿಗೆ ಇದರಿಂದ ಸಂತಸ ಉಂಟಾಗಿ, ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಹೋಗಲು ಇದೇ ಸುಸಮಯ ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ. ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಕ್ಷಪಣಕ ಬರುತ್ತಾನೆ. ಕ್ಷಪಣಕನು ಆಂತರ್ಯದಲ್ಲಿ ಚಾಣಕ್ಯನ ಗೂಢಚಾರನಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ರಾಕ್ಷಸ ದಂಡಯಾತ್ರೆಗೆ ಶುಭಮುಹೂರ್ತವನ್ನು ಕೇಳುತ್ತಾನೆ. ಕ್ಷಪಣಕ ಜೀವಸಿದ್ಧಿಯು ಅಶುಭ ಮುಹೂರ್ತ ನೀಡುತ್ತಾನೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ ರಾಕ್ಷಸ ಸಂದೇಹ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದಾಗ

एका गुणा तिथि... ಎಂದು ಲಗ್ನದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ; ಲಗ್ನದ ಆಧಾರದಲ್ಲಿ ತಾನು ಶುಭದಿನ ಹೇಳಿರುವೆನೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಾಸ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಅಂಕಕ್ಕೆ ತೆರೆ ಬೀಳುತ್ತದೆ.

ಐದನೇ ಅಂಕ :

ಐದನೇ ಅಂಕವು ಮಲಯಕೇತುವಿನ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ (ಶಿಬಿರದಲ್ಲಿ) ನಡೆಯುವ ಘಟನೆಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ. ರಾಕ್ಷಸನೂ ಕೂಡಾ ಅವನ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಾನೆ; ಕುಸುಮಪುರವು ಮಗಧದ ರಾಜಧಾನಿಯಿಂದ ದೂರವಿದೆ; ಅವನ ರಾಜ್ಯ. ಅಮಾತ್ಯರಾಕ್ಷಸನ ವಿಶ್ವಾಸಪಡೆದ ಜೀವಸಿದ್ಧಿ ಎಂಬ ಕ್ಷಪಣಕ, ಸಿದ್ಧಾರ್ಥಕನೊಂದಿಗೆ ಸಂಭಾಷಣೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಭಾಗುರಾಯಣನಿಗೆ ತಾನು ಶಿಬಿರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗಲು ಕೋರಿಕೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಾನೆ. ಚಾಣಕ್ಯನ ಗೂಢಚಾರರು ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿ ಹರಡಿ ಹಂಚಿ ಹೋಗಿದ್ದರಿಂದ ಮಲಯಕೇತು ಶಿಬಿರದಲ್ಲಿ, ಬಂದು-ಹೋಗುವವರ ಕುರಿತು ನಿಗಾ ಹಿಡಿಯಲು ಸೂಚಿಸಲಾಗಿತ್ತು ಮತ್ತು ಭಾಗುರಾಯಣ ಪ್ರವೇಶ-ನಿರ್ಗಮನ ದ್ವಾರದ ಮುಖ್ಯ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಲು ಕಾರಣವೇನೆಂದು ಕೇಳಿದಾಗ "ರಾಕ್ಷಸನ ನಡವಳಿಕೆಯ" ಬಗ್ಗೆ ಸಂದೇಹದ ಬೀಜಗಳನ್ನು ಬಿತ್ತಿ ತಾನು ಅವನ ಸಂಗ ತ್ಯಜಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಭಾಗುರಾಯಣನಿಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಈ ಸಂಭಾಷಣೆಯನ್ನು ಮಲಯಕೇತು ಕಿವಿಗೊಟ್ಟು ಕೇಳುತ್ತಾನೆ, ಭಾಗುರಾಯಣ ಇದು ಸಾಧ್ಯ ಎನ್ನುತ್ತಾ ಮಲಯಕೇತುವಿಗೆ ಪರ್ವತಕನ ಬಳಿ ವಿಷಕನ್ಯೆ ಕಳುಹಿಸಿ ಸಾವಿಗೆ ಕಾರಣನಾದವನು ರಾಕ್ಷಸನೇ ಹೊರತು ಚಾಣಕ್ಯನಲ್ಲ ಎಂದು ಮಲಯಕೇತುವಿಗೆ ರಾಕ್ಷಸನ ಮೇಲೆ ಸಂದೇಹ ಬರುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಸಿದ್ಧಾರ್ಥಕ ಆಭರಣಗಳ ಪೆಟ್ಟಿಗೆ ಸಮೇತ ಹೊರ ಹೋಗಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದಾಗ ಸಿಕ್ಕಿ ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಪರೀಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಆ ಆಭರಣಗಳು ಪರ್ವತಕನ ಆಭರಣಗಳಾಗಿದ್ದು ಮಲಯಕೇತು ರಾಕ್ಷಸನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದ. ಮೊಹರು ರಾಕ್ಷಸನದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ. (2ನೇ ಅಂಕ). ರಾಕ್ಷಸ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನೊಂದಿಗೆ ರಹಸ್ಯವಾಗಿ ವ್ಯವಹರಿಸಿರಬಹುದು ಎಂದು ಮಲಯಕೇತುವಿಗೆ ಸ್ಥಿರವಾಗುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಸಿದ್ಧಾರ್ಥಕನ ಬಾಯಿಮಾತಿನ ಆಧಾರದಲ್ಲಿ ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ರಾಕ್ಷಸನು ತನಗೆ ವಂಚಿಸಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಮಲಯಕೇತುವಿಗೆ ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ, ಇದು ಶತ್ರುಗಳ ಕೈವಾಡ ಎಂದು ರಾಕ್ಷಸ ಪರಿಪರಿಯಾಗಿ ಹೇಳಿದರೂ, ಅದಕ್ಕೆ ಆಧಾರವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಮತ್ತು ಪತ್ರದ ಒಕ್ಕಣೆ/ಬರವಣಿಗೆ ಅವನ ಆಪ್ತ ಶಕಟದಾಸನ ಬರವಣಿಗೆಗೆ ತಾಳೆ ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ರಾಕ್ಷಸನ ವಂಚನೆ ಬೆಳಕಿಗೆ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪರ್ವತಕನ ಮುಖ್ಯ ಆಭರಣವನ್ನು ಮಲಯಕೇತು ಗುರುತಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಂತಿಮವಾಗಿ ಮಲಯಕೇತು ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ತ್ಯಜಿಸುತ್ತಾನೆ; ಆತನೇ ತನ್ನ ತಂದೆಯ ಸಾವಿಗೆ ಕಾರಣ, ಹೊರತು ಚಾಣಕ್ಯನಲ್ಲ ಎಂದು ಮಲಯಕೇತುವಿಗೆ ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ; ಎಲ್ಲರಿಂದ ತ್ಯಜಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ರಾಕ್ಷಸ ಕುಸುಮಪುರದ ಕಡೆ ಮಿತ್ರ ಚಂದನದಾಸನ ಪ್ರಾಣ ಕಾಪಾಡಲು ತೆರಳುತ್ತಾನೆ. ಕೌಲೂತಕ ಚಿತ್ರವರ್ಮನೇ ಮೊದಲಾದ ಐವರು ರಾಜರುಗಳ ಹತ್ಯೆಗೆ ಮಲಯಕೇತು ಆದೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಆರನೇ ಅಂಕ :

ಮಲಯಕೇತು ಸಿದ್ಧಾರ್ಥಕನ ಪತ್ರದಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತರಾದ ಐವರು ರಾಜರುಗಳನ್ನು ಹತ್ಯೆ ಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ, ಅವನ ಸೈನ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಳಿದ ರಾಜರುಗಳು ದಂಗೆ ಏಳುತ್ತಾರೆ, ಇದೇ ಸುಸಮಯ ಎಂದು ಚಾಣಕ್ಯನ ರಹಸ್ಯ ಅಣತಿಯಂತೆ ಭಾಗುರಾಯಣ ಮತ್ತು ಭದ್ರಭಟರು ಮಲಯಕೇತುವನ್ನು ಸೆರೆ ಹಿಡಿಯುತ್ತಾರೆ. ಮಲಯಕೇತುವಿನಿಂದ ತ್ಯಜಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಅಮಾತ್ಯ ರಾಕ್ಷಸ, ಚಾಣಕ್ಯ ನೀತಿಯಿಂದ ಬೆರಗಾಗಿ, ಕುಸುಮಪುರದ ಹೊರವಲಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಜೀರ್ಣೋದ್ಯಾನಕ್ಕೆ ತಲುಪುತ್ತಾನೆ. ನಂದವಂಶ ನಾಶ ಅವನ ಹೃದಯ ಒಡೆದು ಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದೆ. ಈಗ ಉಳಿದಿರುವ ಆಪ್ತಮಿತ್ರ ಚಂದನದಾಸನ ಪ್ರಾಣವನ್ನಾದರೂ ಉಳಿಸೋಣ ಎಂದು ರಾಕ್ಷಸ ಯೋಚಿಸುತ್ತಾನೆ, ಅದೊಂದೇ ತನಗೆ ಉಳಿದಿರುವ ಅಂತಿಮ ಮಾರ್ಗ ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ.

ಏಳನೇ ಅಂಕ :

ನಾಟಕದ ಉತ್ತುಂಗ ಭಾಗ ತಲುಪುವುದು ಇದೇ ಅಂಕದಲ್ಲಿ; ಚಂದನದಾಸನನ್ನು ವಧ್ಯಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಚಾಂಡಾಲರಿಬ್ಬರು ವೇಣುವೇತ್ರಕ ಮತ್ತು ವಜ್ರಲೋಮಕ ಹೆಸರಿನವರು (ಚಾಣಕ್ಯನ ಆಪ್ತಚರರು) ಚಂದನದಾಸನನ್ನು ಎಳೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವರು. ಆಪ್ತಮಿತ್ರನ ಗುಣಗಾನ ಮಾಡುತ್ತಾ ರಾಕ್ಷಸ ಆ ಜಾಗಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಾನೆ. ಈಗಾಗಲೇ ಜೀರ್ಣ ಉದ್ಯಾನದಲ್ಲಿ, ಈ ವಿಷಯ ಕೇಳಿ ಆತ್ಮಹತ್ಯೆಗೆ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ ವಿಷ್ಣುದಾಸನೆಂಬ ವರ್ತಕನ ನೆರೆಹೊರೆಯವನನ್ನು ತಡೆದಿದ್ದ ರಾಕ್ಷಸ, ಚಂದನದಾಸನನ್ನು ತತ್‌ಕ್ಷಣ ರಕ್ಷಿಸಬೇಕೆಂದು ಬಂದು ಚಾಣಕ್ಯನ ಮುಂದೆ ಶರಣಾಗುತ್ತಾನೆ; ಏಕೆಂದರೆ ಚಂದನದಾಸನ ಪ್ರಾಣಗಳಿಗೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ರಾಕ್ಷಸನ ಸೇವೆಯನ್ನು ರಾಜ್ಯಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಚಾಣಕ್ಯ ಕೇಳುತ್ತಾನೆ. ವೃಷಲನ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಚಂದನದಾಸನ ರಕ್ಷಣೆಗೋಸ್ಕರ ವಿಧಿಯಿಲ್ಲದೆ ಒಪ್ಪುತ್ತಾನೆ. ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತ ಬರುತ್ತಾನೆ, ಚಾಣಕ್ಯ ತನ್ನ ಕೆಲಸ ಈಡೇರಿತು, ತಾನು

ಅಧ್ಯಯನ, ಅಧ್ಯಾಪನಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಮರಳಿ ಹೋಗಬಹುದು, ಎಂದು ಬಿಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟ ತನ್ನ ಶಿಖೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟುತ್ತಾನೆ. ನಾಟಕ ಸುಖಾಂತ್ಯವಾಗಿ ಮುಕ್ತಾಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮುದ್ರಾರಾಕ್ಷಸ ನಾಟಕದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ

ಮುದ್ರಾರಾಕ್ಷಸವು ಏಳು ಅಂಕಗಳ ಯಾವ ಕಾಲಕ್ಕೂ ಸಲ್ಲುವ ಶುದ್ಧವಾದ ರಾಜಕೀಯ ತಂತ್ರ–ಪ್ರತಿತಂತ್ರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ನಾಟಕ. ಇದರ ವಸ್ತುವು ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆದಿದ್ದಾದರೂ ಈ ನಾಟಕವು ಕವಿಕಲ್ಪಿತ ಭಾಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ಸ್ವಾರಸ್ಯಕರವಾಗಿದೆ. ವಸ್ತು, ಸ್ವರೂಪ, ಸನ್ನಿವೇಶ, ರಚನೆ, ಪಾತ್ರಸೃಷ್ಟಿ ಮುಂತಾದ ಹಲವು ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಒಂದು ಅಪೂರ್ವವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ. ರಾಜನೀತಿಯನ್ನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ ಇನ್ನೊಂದು ನಾಟಕವು ಭಾರತೀಯ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಇಲ್ಲವೆನ್ನಬಹುದು. ಮಹಾಮತಿಯಾದ ಚಾಣಕ್ಯನು ನವನಂದರನ್ನು ನಿರ್ಮೂಲನಗೊಳಿಸಿ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನಿಗೆ ಪಟ್ಟ ಕಟ್ಟಿ ಅಮಾತ್ಯ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಆತನಿಗೆ ಮಂತ್ರಿಯನ್ನಾಗಿ ದೊರಕಿಸಿ ಕೊಡುವುದೇ ಇದರ ಕಥಾವಸ್ತು. ನಾಟಕದ ವಸ್ತು ಮಹಾಕವಿಯಾದ ವಿಶಾಖದತ್ತನ ಕಲ್ಪನೆಯಿಂದ ಪುಷ್ಟಿಗೊಂಡಿದೆ.

ಚಾಣಕ್ಯ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತರು ಐತಿಹಾಸಿಕ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು. ಇವರ ಕಥೆ ಭಾರತೀಯ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ವಿಷ್ಣು ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಕಲಿಯುಗದ ರಾಜರ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಚಾಣಕ್ಯನು ನವನಂದರನ್ನು ಉನ್ಮೂಲನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ವಿವರಗಳಿವೆ. ಭಾಗವತದಲ್ಲಿಯೂ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ ಕಥೆ ಇದೆ. ಜೈನಕವಿಯಾದ ಹರಿಷೇಣನ ಬೃಹತ್ಕಥಾಕೋಶ, ಹೇಮಚಂದ್ರಸೂರಿಯ ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಪರ್ವದಲ್ಲೂ ಬೌದ್ಧರ ಆರ್ಯಮಂಜುಶ್ರೀ ಮೂಲಕಲ್ಪ ಮತ್ತು ಮಹಾವಂಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಚಾಣಕ್ಯನ ಕಥೆ ಉಲ್ಲೇಖವಾಗಿದೆ. ಕಥಾಸರಿತ್ಸಾಗರ, ಬೃಹತ್ಕಥಾಮಂಜರಿ, ಬೃಹತ್ಕಥಾ ಶ್ಲೋಕಸಂಗ್ರಹ ಈ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲೂ ಕಾಮಂದಕ ನೀತಿಸಾರದಲ್ಲೂ ಇದರ ಉಲ್ಲೇಖಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಮುದ್ರಾರಾಕ್ಷಸಕ್ಕೆ ಬೃಹತ್ಕಥೆಯೇ ಮೂಲವೆಂದು ಧನಿಕನು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಗ್ರೀಕ್ ಇತಿಹಾಸ ತಜ್ಞರು ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಬಹುಸ್ರೋತಸ್ಸಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಬಹುಸಂಕೀರ್ಣವಾದ ವಸ್ತುವಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ನಾಟಕ ಮುದ್ರಾರಾಕ್ಷಸ. ಇದರ ಕಥಾ ಸಂಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಅನಂತಭಟ್ಟ, ಮಹಾದೇವ, ರವಿನರ್ತಕ, ಜಗದ್ದರ

ಮೊದಲಾದವರು ಗದ್ಯ–ಪದ್ಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಈ ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಜಗದ್ಧರ, ಢುಂಢಿಯೇ ಮೊದಲಾದವರ ಸೊಗಸಾದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳೂ ಲಭ್ಯವಿವೆ.

ನಾಟಕದ ಶೀರ್ಷಿಕೆ :

ಮುದ್ರಾ ಮತ್ತು ರಾಕ್ಷಸ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ ನಾಟಕದ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಬಗೆಯ ಸ್ವಾರಸ್ಯಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. **ಮುದ್ರಯಾ ಜಿತಃ ವಶೀಕೃತೋ ವಾ ರಾಕ್ಷಸಃ ಸ ಏವ ಅಭೇದೋಪಚಾರಾತ್, ತದಾಖ್ಯಂ ನಾಟಕಮ್ – ಮುದ್ರಾರಾಕ್ಷಸಂ** ಎಂಬ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು. **ಮುದ್ರಿತಃ ರಾಕ್ಷಸಃ** ಎಂದೂ ಅರ್ಥೈಸಬಹುದು. ರಾಕ್ಷಸನು ಮುದ್ರಿತನಾದ ಅಂದರೆ ಸೆರೆಹಿಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟ, ಕಟ್ಟಿಹಾಕಲ್ಪಟ್ಟ ಎಂದು. ನವನಂದರ ನಿಷ್ಠಾವಂತನಾಗಿದ್ದ ಅಮಾತ್ಯರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ ನಾಶಕ್ಕೆ ಸದಾ ತಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೆಣೆಯುತ್ತಿದ್ದವನನ್ನು ತನ್ನ ಅಪಾರ ಬುದ್ಧಿಬಲದಿಂದ ರಾಜಕೀಯ ತಂತ್ರಗಳಿಂದ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನಿಗೆ ವಿಧೇಯನಾಗಿ ನೀತಿ ತಪ್ಪದೆ ನಂಬಿಕೆಯಿಂದ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಚಾಣಕ್ಯನು ತರುತ್ತಾನೆ. **ಮುದ್ರೆಯೂ ರಾಕ್ಷಸನೂ** ಎಂದಾದರೆ ರಾಕ್ಷಸನ ಮುದ್ರೆಯುಂಗುರ ಸಿಕ್ಕಿ ಚಾಣಕ್ಯನು ಕುಳಿತ ಕಡೆಯಿಂದಲೇ ಭೇದೋಪಾಯಗಳಿಂದ ಕಷ್ಟನಷ್ಟಗಳಿಲ್ಲದಂತೆ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಹಿಡಿದು ಜಯವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದನು. ಇನ್ನೊಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಯೋಚಿಸುವುದಾದರೆ **ಮುದ್ರಿತಂ ರಾಕ್ಷಸತ್ವಂ**. ಅಂದರೆ ಅಮಾತ್ಯ ರಾಕ್ಷಸನಲ್ಲಿದ್ದ ರಾಕ್ಷಸೀಗುಣಗಳು ನಿವಾರಣೆಯಾಗಿ ದೈವೀಗುಣಗಳು ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಗಿ ನಿಸ್ಪೃಹನಾದ ಚಾಣಕ್ಯನಗೆ ಗೆಲುವಾಗಿ ಮಹಾಮಂತ್ರಿಯಾದ ರಾಕ್ಷಸನ ಸಂಗ್ರಹದಿಂದ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ ರಾಜ್ಯ ನಿಷ್ಕಂಟಕವಾಯಿತು.

ಈ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾದ ವೀರರಸವಿದೆ. ಅಂಗರಸವಾಗಿ ಅತಿಗಹನವಾದ ಕೌಟಿಲ್ಯನ ರಾಜನೀತಿಯೆಂಬ ಅದ್ಭುತವಿದೆ. ಶೃಂಗಾರ ಕರುಣಾದಿಗಳು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಧೀರೋದಾತ್ತನಾದ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನು ನಾಯಕ. ವಿಷ್ಣುಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾದ ಇತಿವೃತ್ತವಿದೆ. ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪಾತ್ರಗಳು ಖಚಿತವಾಗಿ ರೂಪಿತವಾಗಿವೆ. ವಿದೂಷಕನಿಲ್ಲ, ನಾಯಿಕೆಯಿಲ್ಲ. ಒಂದೆರಡು ಗೌಣ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಒಟ್ಟಾರೆ ಸ್ತ್ರೀ ಪಾತ್ರಗಳೇ ಇಲ್ಲ. ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ, ರಾಜಶಾಸ್ತ್ರದ ನೀತಿಗರ್ಭಿತವಾದದ್ದು ಈ ನಾಟಕ. ಸಂಭಾಷಣೆಯು ಪಾತ್ರದ ಮೆರುಗನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುತ್ತದೆ. ಜಾಣತನದ ಮಾತುಗಳ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಇಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಮಾತಿಗಿಂತಲೂ ಕಾರ್ಯವಿಧಾನ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದೆ. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವಿದ್ವಾಂಸರೂ

ತುಂಬಾ ಹಾರ್ದವಾಗಿ ಮುಕ್ತಕಂಠದಿಂದ ಶ್ಲಾಘಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಡಾ॥ ಎ.ಕೆ. ವಾರ್ಡರ್‌ರವರು ತಮ್ಮ **ಇಂಡಿಯನ್ ಕಾವ್ಯ ಲಿಟರೇಚರ್** ಎಂಬ ಪುಸ್ತಕದ ಮೂರನೇ ಸಂಪುಟದಲ್ಲಿ ಮುದ್ರಾರಾಕ್ಷಸದ ಕುರಿತು ವಿಮರ್ಶಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇಡೀ ನಾಟಕದ ನಿರ್ವಹಣೆಯು ಜುಟ್ಟು ಬಿಚ್ಚಿ ಜುಟ್ಟು ಕಟ್ಟುವ ಎರಡು ಕ್ರಿಯೆಗಳ ನಡುವೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಮೊದಲನೇ ಅಂಕದಲ್ಲಿ **ತತಃ ಪ್ರವಿಶತಿ ಮುಕ್ತಾಂ ಶಿಖಾಂ ಪರಾಮೃಶನ್ ಕುಪಿತಃ ಚಾಣಕ್ಯಃ** ಬಿಚ್ಚುಗೂದಲನ್ನು ದಿಟವಾಗಿ ದಿಟ್ಟಿಸುತ್ತಾ ಸಿಟ್ಟಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಚಾಣಕ್ಯ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದ ಕವಿ ಅದೇ ಚಾಣಕ್ಯನಿಂದ **ಪೂರ್ಣಪ್ರತಿಜ್ಞೇನ ಮಯಾ ಕೇವಲಂ ಬಧ್ಯತೇ ಶಿಖಾ** । ನನ್ನ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯು ಪೂರ್ಣವಾಗಿದೆ ಜುಟ್ಟು ಕಟ್ಟುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಏಳನೇ ಅಂಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇವೆರಡರ ನಡುವೆ ಬುದ್ಧಿಯ ಹೋರಾಟದಿಂದ ಕಲ್ಪಿತವಾದ ರಾಜಕೀಯ ತಂತ್ರಗಳು ಬಹಳ ಚಮತ್ಕಾರಿಗಳಾಗಿವೆ. ರಾಕ್ಷಸನು ನಂದ ಭಕ್ತಿಯನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ ಮಂತ್ರಿಯಾಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಅವನಿಗೆ ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿಗಳ ಲೋಭವೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ರಾಕ್ಷಸನು ಶತ್ರುವಾಗಿರುವ ತನಕ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ ಸ್ಥಾನ ಅಸ್ಥಿರ. ಹೊರಗಿದ್ದ ಅವನನ್ನು ಒಳ ಹಾಕಿಕೊಂಡರೆ ವಿಶೇಷ ಲಾಭವುಂಟು. ಇದನ್ನರಿತೇ ಬುದ್ಧಿವಂತನೂ, ಶೂರನೂ ಆಗಿದ್ದ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ ಮಂತ್ರಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ತಾನು ನಿಶ್ಚಿಂತನಾಗಿ ತಪಸ್ಸಿಗೆ ಹೋಗಬೇಕೆಂಬುದು ಚಾಣಕ್ಯನ ಆಶಯ. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಆ ತಂತ್ರಗಳು. ಅವನು ಆರಂಭಿಸಿದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ದಕ್ಷತೆಯಿಂದ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಸಣ್ಣದನ್ನೂ ಅಲಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಚಾಣಕ್ಯನು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಗೂಢಚಾರರ ಮತ್ತು ವೇಷಧಾರಿಗಳ ಮೂಲಕ ತನ್ನ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದನು.

ಮುದ್ರಾರಾಕ್ಷಸ ಅಕ್ಷರಶಃ ಬಿಗಿಯಾದ ನಾಟಕ. ಪಾತ್ರಗಳು, ಸಂದರ್ಭ ಸನ್ನಿವೇಶಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಆಡುವ ಉಕ್ತಿಗಳು ಯಾವಕಾಲಕ್ಕೂ ಸಲ್ಲುವಂತಹವುಗಳು. **ಅತ್ಯಾದರಃ ಶಂಕನೀಯಃ, ನ ಹಿ ಸರ್ವಃ ಸರ್ವಂ ಜಾನಾತಿ, ಅಯಮಪರೋ ಗಂಡಸ್ಯೋಪರಿ ಸ್ಫೋಟಃ, ಶಿರಸಿ ಭಯಮತಿದೂರೇ ತತ್ಪ್ರತೀಕಾರಃ** ಮುಂತಾದವು ಹೇರಳವಾಗಿವೆ. ವಿಧಿಯನ್ನು ಅಣಕಿಸುವ ಮಾತು ಹೀಗಿದೆ. **ದೈವಮವಿದ್ವಾಂಸಃ ಪ್ರಮಾಣಯಂತಿ**. ನಿಸ್ಪೃಹನಾದ ಚಾಣಕ್ಯನಗೆ ರಾಜನಿಂದೇನಾಗಬೇಕು ಅದಕ್ಕಾಗಿ ನಿರೀ**ಹಾಣಮೀಶಃ ತೃಣಮಿವ ತಿರಸ್ಕಾರ ವಿಷಯಃ** ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ. ಆರಂಭಿಸಿದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಉತ್ತಮ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ಎಂದಿಗೂ ತ್ಯಜಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಅಥವಾ ಅಧಿಕಾರ ಸಿಕ್ಕಿ ಬಿಟ್ಟರೆ

ಜನರಿಂದ ಎಂತಹ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕ ವ್ಯಕ್ತಿಯೂ ಅನುಮಾನಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ಮುಂತಾದುವು ರಾಜಕೀಯದಲ್ಲಿ ಪಳಗಿದ ರಾಜನೀತಿ ಕುಶಲನೊಬ್ಬನ ಮಾತಿನಂತೆ (**ಅಧಿಕಾರಪದಂ ಹಿ ನಾಮ ನಿರ್ದೋಷಸ್ಯಾಪಿ ಪುರುಷಸ್ಯ ಮಹದಾಶಂಕಾಸ್ಥಾನಮ್**) ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಇಂತಹ ಅನೇಕ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಈ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಸಿಗುತ್ತವೆ. ಸಮರ್ಥನಾದ ಆಡಳಿತಗಾರನಲ್ಲದ ರಾಜನಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವ ಮಂತ್ರಿ ಎಷ್ಟೇ ಚಾಣಾಕ್ಷನಿದ್ದರೂ (**ಜೀರ್ಣಾಶ್ರಯಃ ಪತತಿ ಕೂಲಜ ವೃಕ್ಷ ವೃತ್ಯಾ**) ನದಿಯ ದಡದ ಲಡ್ಡು ಮಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಬೇರಿಳಿಸಿದ ಹೆಮ್ಮರದಂತೆ ಯಾವಾಗ ಬೇಕಾದರೂ ನಾಶವಾಗಬಹುದು ಎಂಬ ರಾಕ್ಷಸನ ಮಾತು ಇಂದಿಗೂ ಪ್ರಸ್ತುತ. ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರವೇ ಮೊದಲಾದ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ವಿಚಾರಗಳು ಕವಿಯ ಪ್ರತಿಭೆಯಿಂದ ಕಾವ್ಯದ ರಸಪಾಕದಲ್ಲಿ ಬೆರೆತು ಸಹೃದಯರಿಗೆ ರಸವತ್ತಾದ ಭೋಜನವನ್ನು ಉಣಬಡಿಸುತ್ತವೆ.

ಈ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬುದ್ಧಿಯ ಹೋರಾಟದಿಂದ ಕಲ್ಪಿತವಾದ ರಾಜಕೀಯ ತಂತ್ರಗಳು ಎಷ್ಟು ಪ್ರಬಲವಾಗಿವೆಯೋ ಅಂತೆಯೇ ನಿಷ್ಕಪಟವಾದ ಸ್ನೇಹವೂ ಅಷ್ಟೇ ಆರ್ದ್ರವಾಗಿದೆ. ಚಂದನದಾಸ ಮತ್ತು ಅಮಾತ್ಯ ರಾಕ್ಷಸನ ಸ್ನೇಹದ ಆಳ ಎಷ್ಟಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಮೊದಲನೇ ಅಂಕದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಏಳನೇ ಅಂಕದಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಮೊದಲನೇ ಅಂಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣ ಹೋದರೂ ರಾಕ್ಷಸನ ಪರಿವಾರವನ್ನು ನಿನಗೆ ಹಿಡಿದು ಕೊಡಲಾರೆನೆಂದು ಚಾಣಕ್ಯನಿಗೆ ಸೆಡ್ಡು ಹೊಡೆದು ಚಂದನದಾಸನು ಬಂಧಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಚಾಣಕ್ಯನು ಅವನ ಸ್ನೇಹದ ಆಳ ಕಂಡು ಸಂತೋಷಪಡುತ್ತಾನೆ. ಏಳನೇ ಅಂಕದಲ್ಲಿ ಏಕಾಕಿಯಾದ ರಾಕ್ಷಸನು ಬಂಧಿತನಾದ ಚಂದನದಾಸನನ್ನು ಬಿಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಬಂದು **ನಮಃ ಸರ್ವಕಾರ್ಯ ಪ್ರತಿಪತ್ತಿಹೇತವೇ ಸುಹೃತ್ ಸ್ನೇಹಾಯ** ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ. ಅವರಿಬ್ಬರ ನಡುವಿನ ಭಾವಬಂಧ ಸ್ನೇಹರಸವನ್ನು ತೋರ್ಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ನಾಟಕವನ್ನು ಕೊಂಡಾಡದೇ ಇರುವ ಆಲಂಕಾರಿಕರು ಇಲ್ಲವೆನ್ನಬಹುದು. ಕುಂತಕನು (ಆಸ್ತಾಂ ವಸ್ತುಷು ವೈದಗ್ಧೀ ಕಾವ್ಯೇ ಕಾಮಪಿ ವಕ್ರತಾಂ) ಮುದ್ರಾರಾಕ್ಷಸದ ವಕ್ರೋಕ್ತಿ ಚಮತ್ಕಾರಗಳನ್ನು ಕೊಂಡಾಡುತ್ತಾನೆ. ಈ ನಾಟಕದ ಹೆಸರು ವಸ್ತು ಪಾತ್ರ ಪದ್ಯಗಳೆಲ್ಲದರಲ್ಲೂ ಚಮತ್ಕಾರಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ವಿಶಾಖದತ್ತನ ನಾಟಕದ ಸಂವಿಧಾನ, ಸಂಭಾಷಣ ಯೋಜನೆ, ಭಾಷೆಯ ಪ್ರೌಢಿಮೆ, ಉಪಮಾ, ರೂಪಕ, ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷಾ ಮುಂತಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳ ಸಮಯೋಚಿತ ಪ್ರಯೋಗ, ರಸ ಮತ್ತು ಭಾವಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಸ್ರಗ್ಧರಾ

ವಸಂತತಿಲಕಾ, ಶಾರ್ದೂಲವಿಕ್ರೀಡಿತಾ ಮೊದಲಾದ ವೃತ್ತಗಳ ಬಳಕೆ ಸಹೃದಯರ ಕುತೂಹಲವನ್ನು ಪ್ರತಿಕ್ಷಣವೂ ತಣಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ.

ಪಾತ್ರಚಿತ್ರಣ – 1. ಚಾಣಕ್ಯ

ಮುದ್ರಾರಾಕ್ಷಸ ನಾಟಕದ ಪ್ರಧಾನ ಪಾತ್ರವೇ ಚಾಣಕ್ಯ. ಕವಿ ತನ್ನ ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಮುದ್ರಾರಾಕ್ಷಸ ಎಂಬ ಸಮರ್ಪಕವಾದ ಶೀರ್ಷಿಕೆ ನೀಡಿದರೂ, ಆ ಮುದ್ರೆಯುಂಗರದಿಂದ ಅಮಾತ್ಯ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ ಪರವಾಗಿ ಮಂತ್ರಿ ಪದವಿ ಸ್ವೀಕರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿರುವುದು, ಇದೇ ಚಾಣಕ್ಯ ಚಾಣಾಕ್ಷ ತಂತ್ರ, ಪ್ರತಿತಂತ್ರಗಳಿಂದ ಎಂದರೆ ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಯಾಗಲಾರದು. ಸರಳ ಜೀವಿ, ಆತ್ಮವಿಶ್ವಾಸದ ಗಣಿ, ಅದ್ವಿತೀಯ ವಿದ್ವತ್ತು, ಅಪಾರ ಲೋಕಾನುಭವ, ರಾಜನೀತಿ–ಶಾಸ್ತ್ರ ಪಾರಂಗತ, ಮಾಡಿದ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯ ಸಾಗರವನ್ನು ದಾಟಿದ ಮಹಾನ್ ಕಾರ್ಯಸಾಧಕ, ಹೀಗೆ ಯಾವ ಮಾತುಗಳಿಂದ ಚಾಣಕ್ಯನ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಿದರೂ, ಅದು ಸರಿಯೇ.

ಚಾಣಕ್ಯ, ಚಣಕ ಎಂಬ ಮುನಿಯ ಪುತ್ರ, ಕುಟಿಲ ರಾಜನೀತಿಯನ್ನು ಅರೆದು, ಕುಡಿದು, ಅದರ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಬಲ್ಲವನಾಗಿದ್ದರಿಂದ ಕೌಟಿಲ್ಯ ವಿಷ್ಣುಗುಪ್ತ ಅವನ ಮೂಲನಾಮ ತಕ್ಷಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ಅವನ ಅಧ್ಯಯನ, ಅಧ್ಯಾಪನ, ನಂದಸಭೆಯಲ್ಲಿ ತನಗುಂಟಾದ ಅವಮಾನವನ್ನು ತಾಳಲಾರದೆ, ಜುಟ್ಟು ಬಿಚ್ಚಿದ ತನ್ನ ಶಿಖೆಯನ್ನು ನಂದರ ನಾಶವಾಗದ ತನಕ ತಾನು ಕಟ್ಟಲಾರೆನು, ಎಂಬ ಲೋಕವಿದಿತವಾದ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ; ಶಿಷ್ಯನಾದ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನಿಗೆ ದಂಡ ನೀತಿ, ಯುದ್ಧಾಭ್ಯಾಸ, ಶಸ್ತ್ರಾಭ್ಯಾಸ ಹೀಗೆ ನಾನಾ ವಿಧ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೀಣನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ, ದೈವದತ್ತವಾಗಿದ್ದ ಅವನ ಪ್ರತಿಭೆಯನ್ನು ಉದ್ದೀಪನಗೊಳಿಸಿ, ತನ್ನ ಬುದ್ಧಿಶಕ್ತಿಯ ಪ್ರಖರತೆಯಿಂದ (ಪರ್ವತಕನೇ ಮೊದಲಾದ) ಉಳಿದ ರಾಜರುಗಳ ಸ್ನೇಹ ಸಂಪಾದಿಸಿ, ನಂದೋನ್ಮೂಲನ ಮಾಡಿ, ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನನ್ನು, ಮೌರ್ಯ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಸ್ಥಾಪಕನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ನಂದರನಾಶವಾಗಿ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನು ರಾಜ್ಯಾಭಿಷಿಕ್ತನಾದರೂ, ಅವನ ರಾಜ್ಯಲಕ್ಷ್ಮೀ ಇನ್ನೂ ಸ್ಥಿರಳಾಗಬೇಕಾದರೆ ಶಾಸ್ತ್ರಪಾರಂಗತನೂ, ಅಪಾರ ಮೇಧಾವಿಯೂ, ಯುದ್ಧನೀತಿ ನಿಪುಣನೂ ಮತ್ತು ನಿಷ್ಕಲ್ಮಷವಾದ ಸ್ವಾಮಿಭಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ರಾಕ್ಷಸನು ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನಿಗೆ ಮಹಾಮಂತ್ರಿಯಾದರೆ ಮಾತ್ರ ತನ್ನ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ ಪೂರ್ಣವಾದಂತೆ ಎಂದು ಭಾವಿಸಿದ ಚಾಣಕ್ಯ ಈ ದಿಸೆಯಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯೋನ್ಮುಖನಾಗುವುದೇ ಮೊದಲ ಅಂಕದ ಕಥಾನಕ; ಪ್ರಸ್ತಾವನೆಯ

ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರಧಾರ ಚಾಣಕ್ಯನ ಪ್ರವೇಶಕ್ಕೆ ದಾರಿ ಮಾಡಿ ಕೊಡುತ್ತಾ कौटिल्यः कुटिलमतिः स एष येन... ಎನ್ನುತ್ತಾ ಚಂದ್ರಗ್ರಹಣ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ ಮೇಲೆ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ (ಮಲಯ ಕೇತುವಿನ ಜತೆ ಸೇರಿದ ರಾಕ್ಷಸನಿಂದ क्रूरग्रहः सकेतु....) ಆಕ್ರಮಣ ಎಂದು ಅರ್ಥೈಸಿ ಧಾವಿಸುತ್ತಾನೆ; ಅಂದರೆ ಕನಸಿನಲ್ಲೂ ಅವನು ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ ಯೋಗಕ್ಷೇಮ ಬಯಸುವ ನಿಃಸ್ವಾರ್ಥಿ ರಾಜಕಾರಣಿ ಎಂದರೆ ತಪ್ಪಲ್ಲ.

ಪ್ರಥಮಾಂಕದ ಮುಖ್ಯ ದೃಶ್ಯದಲ್ಲಿ ಚಾಣಕ್ಯ ಶಿಷ್ಯನಿಗೆ ತನ್ನ ಸಾಧನೆಯನ್ನು ಮೆಲುಕು ಹಾಕುತ್ತಾ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾನೆ; ಆಗ ತಾನೇ ಆನೆಯ ಕುಂಭಸ್ಥಳವನ್ನು ಹೊಡೆದು ಅಲ್ಲಿಯ ರಕ್ತದಿಂದ, ಸಂಧ್ಯಾರುಣ ಕಾಲದ ಚಂದ್ರನ ಕೆಂಬಣ್ಣದಂತೆ ಕಾಣುವ ಕೋರೆಹಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಯಾರು ತಾನೇ ಕೀಳಲು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ ಚಾಣಕ್ಯ. ತನ್ನ ಶಿಖೆ ನಂದಕುಲದ ಕಾಲಸರ್ಪಿಣಿ, ಕೋಪಾಗ್ನಿ ಜ್ವಾಲೆಯ ಧೂಮಲತೆ ಎಂಬಿತ್ಯಾದಿ ಮಾತುಗಳಿಂದ ಆತ್ಮವಿಶ್ವಾಸ ಹೆಚ್ಚಿಸಿಕೊಂಡು, ಕೋಪದ ಬೆಂಕಿ ಆರಿದರೂ, ಅದಕ್ಕೆ ಶಕ್ತಿ ಇಲ್ಲವೆಂದರ್ಥವಲ್ಲ; ತಾನು ಯುದ್ಧವಿರಾಮ ಈಗ ಮಾಡಿದರೂ, ಸಾಮ, ದಾನ, ಭೇದೋಪಾಯಗಳಿಂದ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ ರಾಜ್ಯಶ್ರೀಯನ್ನು ಸಶಕ್ತಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವ ಚಾಣಕ್ಯನ ಎದೆಗಾರಿಕೆ ಮೆಚ್ಚುವಂತಹದ್ದೇ.

ಚಾಣಕ್ಯನ ಯೋಜನೆ ಹೀಗಿರುತ್ತದೆ. ಅವನ ಆಪ್ತರು, ವಿಶ್ವಾಸಾರ್ಹ ಗೂಢಚಾರರು ನಾಟಕದುದ್ದಕ್ಕೂ ಜಾಲದಂತೆ ಹರಡಿರುವರು. ಆಪ್ತಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ಸಹಪಾಠಿ ಇಂದುಶರ್ಮ ಕ್ಷಪಣಕನಾಗಿ ರಾಕ್ಷಸನ ನಂಬಿಕೆಗೆ ಪಾತ್ರನಾಗುತ್ತಾನೆ, ಚಾಣಕ್ಯನಿಗೆ ಶತ್ರುರಾಕ್ಷಸನ ಸುಳಿವು ನೀಡುತ್ತಾನೆ. ಚಾಣಕ್ಯನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾಗಿ ಸಿದ್ಧಾರ್ಥಕ, ಭಾಗುರಾಯಣ, ಭದ್ರಭಟ ಮೊದಲಾದ ಸೇನಾ ಪ್ರಮುಖರು ಶತ್ರು ಶಿಬಿರವನ್ನು ಸೇರಿ ಸ್ವಾಮಿ ಪರವಾಗಿ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಅಮಾತ್ಯ ರಾಕ್ಷಸನಿಂದ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ ಬಳಿ ಕಳುಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ವಿಷಕನ್ಯೆಯನ್ನು ತನ್ನ ತಂತ್ರಗಾರಿಕೆಯಂತೆ ಪರ್ವತಕನ ಬಳಿ ಕಳುಹಿಸಿ, ಪರ್ವತಕನ ಸಾವಿಗೆ ಕಾರಣನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಅವನಿಗೆ ಕೊಡಬೇಕಾಗಿದ್ದ ಅರ್ಧ ರಾಜ್ಯ ಉಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸಿದ್ಧಾರ್ಥಕನ ಮೂಲಕ ಮಲಯಕೇತುವಿಗೆ ಚಾಣಕ್ಯನೇ ತಂದೆಯ ಸಾವಿಗೆ ಕಾರಣ, ಇನ್ನು ಕುಸುಮಪುರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಉಳಿಗಾಲವಿಲ್ಲ ಎಂದು ಪಾಟಲೀಪುತ್ರದಿಂದ ತನ್ನ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಓಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ತದನಂತರ ರಾಕ್ಷಸನಿಂದ

ನಿಯೋಜಿತರಾದ ಪರ್ವತಕನ ತಮ್ಮ ವೈರೋಚನ, ದಾರುವರ್ಮ ವಿಷವೈದ್ಯ ಅಭಯದತ್ತ ಮೊದಲಾದವರು ತಮ್ಮ ತಂತ್ರಗಳಿಗೆ ತಾನೇ ಬಲಿಯಾಗುತ್ತಾರೆ.

ನಾಟಕದ ಮುಂದಿನ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಿಪುಣಕನೆಂಬ ಯಮಪಟಧಾರಿ ಚರ, ತನ್ನ ಸ್ವಾಮಿಗೆ ನಗರದಲ್ಲಿರುವ ರಾಕ್ಷಸನ ಪರವಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವ ಮೂವರ ವಿಷಯವನ್ನು ಅರುಹುತ್ತಾನೆ. ಜೀವಸಿದ್ಧಿ ಕ್ಷಪಣಕನಾದರೋ ಚಾಣಕ್ಯನ ಗೂಢಚಾರನೇ. ಉಳಿದವರು ಕಾಯಸ್ಥ ಶಕಟದಾಸ ಮತ್ತು ರತ್ನವ್ಯಾಪಾರಿ ಚಂದನದಾಸ. ಶಕಟದಾಸನ ಮೇಲೆ ರಾಜದ್ರೋಹದ ಆರೋಪ ಹೊರಿಸಿ, ಶೂಲಕ್ಕೇರಿಸುವಂತೆ, ತನ್ನ ಗೂಢಚಾರರ ಮೂಲಕ ಬಿಡಿಸುವಂತೆ ಮತ್ತು ರಾಕ್ಷಸನ ಶಿಬಿರ ಸೇರುವಂತೆ ಮಾಡುವುದೇ ಚಾಣಕ್ಯನ ತಂತ್ರ.

ಚಂದನದಾಸನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ನಿಪುಣಕನಿಗೆ ದೊರೆತ ಮುದ್ರೆಯುಂಗರ ಚಾಣಕ್ಯನಿಗೆ ತಂತ್ರರೂಪಿಸಲು ಸಹಾಯಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಕಟದಾಸನಿಂದ ಅನಾಮಧೇಯ ಪತ್ರ ಬರೆಸಿ, ರಾಕ್ಷಸನ ಮುದ್ರೆಯುಂಗರದಿಂದ ಬಿತ್ತಿ ಆ ಪತ್ರ ಮತ್ತು ಉಂಗುರವನ್ನು ಸಿದ್ಧಾರ್ಥಕನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು ಮುಂದಿನ ಯೋಜನೆಗೆ ಅನುವು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ ಚಾಣಕ್ಯ. ಚಂದನದಾಸನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ರಾಕ್ಷಸನ ಪರಿವಾರದವರಿಗೆ ರಕ್ಷಣೆ ಕೊಟ್ಟ ಅಪರಾಧದ ಮೇಲೆ ಅವನನ್ನು ಕರೆಸಿ, ಹೆದರಿಸಿ, ರಾಕ್ಷಸನ ಪರಿವಾರವನ್ನು ತಂದೊಪ್ಪಿಸುವಂತೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಮಿತ್ರಪ್ರೇಮಿಯಾದ ಚಂದನದಾಸ ಒಪ್ಪದಿದ್ದಾಗ ಅವನ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಮುಟ್ಟುಗೋಲು ಹಾಕಿ ಕಾರಾಗೃಹಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿಸುತ್ತಾನೆ; ಮುಂದೆ ರಾಜನೇ ಅವನಿಗೆ ಮರಣದಂಡನೆ ವಿಧಿಸಲಿ ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ. ಚಾಣಕ್ಯ, ಬಾಹ್ಯವಾಗಿ ಚಂದನದಾಸನಿಗೆ ಕಾರಾಗೃಹ ಶಿಕ್ಷೆ ವಿಧಿಸಿದರೂ, ಆಂತರ್ಯದಲ್ಲಿ ಆ ಕಲಿಯುಗದ ಶಿಬಿ ಎಂದು ಅವನ ಮಿತ್ರಪ್ರೇಮವನ್ನು ಕೊಂಡಾಡುತ್ತಾನೆ. ಯಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರನಾದ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲು ಚಂದನದಾಸ ತನ್ನ ಪ್ರಾಣಗಳನ್ನು ಒತ್ತೆ ಇಟ್ಟಿದ್ದಾನೋ, ಅದೇ ರೀತಿ ಚಂದನದಾಸನ ಪ್ರಾಣವನ್ನು ಉಳಿಸಲು, ಅವನನ್ನು ನೇಣುಕುಣಿಕೆಯಿಂದ ಬಿಡಿಸಲು, ಬೇರೆ ಯಾವುದೇ ಉಪಾಯವಿಲ್ಲದೆ ರಾಕ್ಷಸ ಧಾವಿಸಿ ಬರುತ್ತಾನೆ. नूनं तस्यापि न प्रियाः अस्य आपदि तस्यापि प्राणाः नूनं न प्रियाः ಚಾಣಕ್ಯನಿಗೆ ಶತ್ರುವಿನ ಒಳ್ಳೆಯ ಗುಣವನ್ನು ಪ್ರಶಂಶಿಸುವುದು, ಮತ್ತು ಆ ಗುಣವನ್ನು ತನ್ನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕೆ ಪರಿವರ್ತಿಸುವುದು ಕರತಲಾಮಲಕವಾಗಿದೆ. अहो राक्षस्य नन्दवंशे निरतिशयो भक्तिगुणः, ಎಂಬ ಮಾತು 'बहवस्ते दुर्लभास्त्वादृशाः' ರಾಕ್ಷಸನಲ್ಲಿರುವ ಪರಾಕ್ರಮ, ಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ಸ್ವಾಮಿನಿಷ್ಠೆ ಕೊಂಡಾಡುವ ರೀತಿ, कः इदं दुष्करं

कुर्यादिदानीं शिबिना विना' ಇತ್ಯಾದಿ ಮಾತುಗಳು ಚಾಣಕ್ಯನ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಕನ್ನಡಿ ಹಿಡಿದಿವೆ. ಅಂಕದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಅವನು ಹೇಳುವ 'बुद्धिस्तु मागान्मम' ಅಂದರೆ ತನ್ನ "ಮೇಧಾಶಕ್ತಿ ಮಾತ್ರ ತನ್ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗದೆ, ಸದಾ ತನ್ನೊಂದಿಗಿರಲಿ" ಎಂಬ ಮಾತು ಚಾಣಕ್ಯನ ಆತ್ಮವಿಶ್ವಾಸ ಬುದ್ಧಿಶಕ್ತಿಯ ಮೇಲಿರುವ ನಂಬಿಕೆ ಮತ್ತು ಪ್ರಯತ್ನಗಳ ಮೂಲಕ ಕಾರ್ಯಸಾಧಿಸುವ ಛಲಗಾರಿಕೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಿ ಅವನ ಪಾತ್ರಕ್ಕೆ ಚಿನ್ನದ ಕಳಶವಿಟ್ಟಂತಿದೆ.

ಚಂದನದಾಸ

ಮುದ್ರಾರಾಕ್ಷಸವು ವಿಶಾಖದತ್ತನ ಮೇರುಕೃತಿ. ಈ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಎಲ್ಲಾ ಪಾತ್ರಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಗುರಿ–ಗೊತ್ತು ಹೊಂದಿವೆ. ಅವು ತಮ್ಮ ಗುಣ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಗಳಿಂದ ಮನಸ್ಸು ಮುಟ್ಟುವಂತೆ ತಟ್ಟುವಂತೆ ಇವೆ. ಅಂತಹ ಒಂದು ಪಾತ್ರ ಚಂದನದಾಸ. ಚಂದನದಾಸ ಒಬ್ಬ ರತ್ನ ವ್ಯಾಪಾರಿ; ಮಣಿಕಾರ ಶ್ರೇಷ್ಠಿ; ಶೆಟ್ಟಿ; ಅಮಾತ್ಯರಾಕ್ಷಸನ ಜೀವದ ಸ್ನೇಹಿತ; ಹಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ರಾಕ್ಷಸ ತನ್ನ ಹೆಂಡತಿ ಮತ್ತು ಪರಿವಾರದವರನ್ನು ಅವನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟು ದೂರ ಹೋಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಚಾಣಕ್ಯನ ಪ್ರಕಾರ ರಾಕ್ಷಸನ ಕುಟುಂಬಕ್ಕೆ ರಕ್ಷಣೆ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದೇ ಅವನು ಮಾಡಿದ ರಾಜದ್ರೋಹ, ಈ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ವಿಚಾರಣೆಗೆ ಚಂದನದಾಸನನ್ನು ಚಾಣಕ್ಯ ಕರೆಸುತ್ತಾನೆ.

ಚಾಣಕ್ಯನ ಕರೆ ಬಂದಾಗ ಚಂದನದಾಸ ಶಂಕೆ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ; (ಕಿಂ ಪುನಃ ಮಮ ಜಾತದೋಷಸ್ಯ) ಇಂತಹ ಅನಾಹುತ ನಡೆಯಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸಿದ ಅವನು ಧನಸೇನನೇ ಪ್ರಮುಖರಿಗೆ ರಾಕ್ಷಸನ ಮನೆಮಂದಿಯವರನ್ನು ಬೇರೆ ಕಡೆ ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿಡುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಚಾಣಕ್ಯ ಅವನ ತಪ್ಪನ್ನು ಹೇಳಿದಾಗ ಅವನು ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾಮ, ದಾನ ಉಪಾಯಗಳಿಂದ ಅವನ ಮನ ಒಲಿಸಿದರೂ, ರಾಕ್ಷಸನ ಗೃಹಜನರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. सुलभेषु अर्थलाभेषु...., ಚಾಣಕ್ಯನು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ರಾಕ್ಷಸನ ಹೆಂಡತಿ–ಮಕ್ಕಳನ್ನು ತಂದೊಪ್ಪಿಸಿ ಸುಲಭವಾಗಿ ಹಣ ಸಂಪಾದನೆ, ಮಾಡುವ ರಾಜಕೃಪೆ ಅನುಭವಿಸುವ ಅವಕಾಶವಿದ್ದರೂ, कः इदं दुष्करं कुर्यात् इदानीं शिबिना विना ಎಂದು ಚಂದನದಾಸನನ್ನು ಕಲಿಯುಗದ ಶಿಬಿ, ತನ್ನ ಪ್ರಾಣವನ್ನೇ ಮಿತ್ರಕಾರ್ಯಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಮುಡಿಪು ಇಡುವ ಮಹಾನ್ ವ್ಯಕ್ತಿ ಎಂದು ಚಾಣಕ್ಯ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಚಾಣಕ್ಯನ ಪ್ರಶಂಸೆಗೆ ಅರ್ಹನಾದ ಮಿತ್ರ

ಪ್ರೇಮಿ ಚಂದನದಾಸ. ಅವನ ಈ ಗುಣವನ್ನೇ ಗಾಳವಾಗಿ ಮಾಡಿ, ಮುಂದೆ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಮಣಿಸುವುದು, ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ ಪರವಾಗಿ ಸಾಚಿವ್ಯ ಪದವಿ ಸ್ವೀಕರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು ಇತಿಹಾಸವಾಗಿದೆ. ಚಂದನದಾಸ ಹೇಳುವಂತೆ– दिष्ट्या मित्रकार्येण मे विनाशः न पुरुषदोषेण ಎನ್ನುತ್ತಾ ಸಂತೋಷದಿಂದ ಶಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಚಂದನದಾಸ ಅಪೂರ್ವ ತ್ಯಾಗದ, ಮಿತ್ರಪ್ರೇಮದ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿದ್ದಾನೆ.

Mahakavi Vishakadatta

Vishakadatta is the most celebrated author of the drama Mudrarakshasa. Like any other great poets as Bhasa, Kalidasa and others, Vishakadatta has not given much details in his works; except a few words in the prelude of the drama. It is customary for Sanskrit poets to give a brief introduction about the self through the stage director who converses with Nati (नटी) about the enactment of the play. Through Amukham, it is known that Vishakadatta is the author. He is the son of Prithu who had the title Maharaja (पृथुमहाराज) and the grandson of subordinate king Vateshwaradutta; in some recessions of the play, his fathers' name is found as Bhaskaradutta.

The word 'Datta' in the name reveals that the ancestors of the poet must have got the ownership of a small region, near present Bengal or South Bihar, the region in those days called 'Mandala' presumably gifted by Chandragupta Vikramadithya II of Gupta dynasty. The other name of Prithu is Bhaskardutta supports their view.

The Bahrathvakya of the drama ends with श्रीमद्बन्धुभृत्यश्चिरमवतु महीं पार्थिवचन्द्रगुप्तः which means Let the king Chandragupta along with his relatives and subordinates rule this earth Chandragupta referred here is of Gupta dynasty, whose contemporary was the dramatist. Scholars give many internal evidences to answer the query whether Chandragupta mentioned here is Chandragupta Maurya the founder of Maurya dynasty or that of Chandragupta Vikramadithya, of Gupta dynasty (4th Cen AD). According to many scholars, Vishakadutta

has given a picture-skew discipline of Chandragupta Maurya's period in his drama and through that he has highlighted his master-patron Chandragupta of Gupta dynasty. The events in the drama take place in Pataliputra, the capital of Magadha. Vishakadutta has mentioned about the concept of Buddisam, in the 7th Act - बुद्धानामपि चेष्टितं सुचरितैः क्लिष्टं विशुद्धात्मना (7-5) which means 'he by his being pure hearted conduct has surpassed even the deeds of Buddha with his noble deeds". The time matches with Fahiyan's visit to India, during which Buddism was on the rise and there was religious harmony everywhere. Based on this scholars fix the date of मुद्राराक्षस composition around 5th century A.D.

In some manuscripts, भरतवाक्य contains पार्थिवो दन्तिवर्मा, पार्थिवोऽवन्तिवर्मा are seen in the place of Chandragupta. The word Avantivarma is correct and he happened to be the son of Grahavarman, of Maukhari kingdom/dynasty the contemporary of Sri Harshavardhan of 7th cent A.D. on this ground some scholars argue that Vishakadutta must have composed the drama in and around 700 A.D.

Since Amathya Rakshasa is singing the verse भरतवाक्य, the word चन्द्रगुप्त in that verse is very apt. This time coincides with Chandragupta II of Gupta dynasty who had defeated Mlechas/Hunas, so it can be concluded that Vishakadutta lived around 5th cent AD in a place near Bengal that was a part of Magadha Kingdom.

The poet has not recorded any details about his birth place or the place of death. His writing match with गौडीया style, as he had depicted the ways and costumes of women of Gowda country

(present upper Orissa) and also the verse चीयते बालिस्यापि the place of paddy being grown, it is concluded that he was a resident of the lower Bengal, a part of Magadha Kingdom.

Works of Vishakhadatta

1) **मुद्राराक्षसम् :** This is the monumental work of Vishakhadatta. It has 7 acts. It is this drama that has made him immortal in Sanskrit drama literature. The main theme of this drama is to make Rakshasa to accept the powerful post of the Chief Minister to Chandragupta in order to stabilize his power. This drama encompass all the plans and strategies made by Chanakya to achieve the goal. It is a drama based on political them.

मुद्रया जितः राक्षसः तदाख्यं नाटकम्-Which means Rakshasa won over by the signet ring; the ring which Chanakya gets trough his spy, in the house of Chandanadasa becomes the turning point in the drama. Through this signet ring Chanakya controls, monitors his plans and finally succeeds in securing Rakshasa to Chandragupta's side.

2) **देवीचन्द्रगुप्तम् :** The work belongs to Vishakhadatta, known only be references. This work is not available. It is quoted widly in Natyadarpana. The verses from this work is illustrated in शृङ्गारप्रकाश of Bhoja. The work depicts the life of Chandraguptha, of Mourya dynasty.

3) **अभिसारिकावाश्चितकम् :** This is a drama not available, but attributed to Vishakhadatta many later posts have illustrated verse from this drama in their respective works.

4) **राघवानन्दम् :** This drama is attributed to Vishakadatta. The work is not available. The verse रामोऽसौ भुवनेषु... is highlighted in सदुक्तिकर्णामृतम्. (Based on this it is concluded that) Vishakadatta has written this drama based on Ramayana.

(When one studies मुद्राराक्षस, it can be known that the poet had mastery over political science, Natyashastra and Nyana-logic. He was also an expert on astrological secured and mathematics eg. क्रूरग्रह सकेतु....

In all the poet was well versed in many branches knowledge and had multifaceted personality and skill.)

Brief summary of the Plot

The drama Mudra Rakshasa is a unique one in Sanskrit dramatic literature. It is both historical and political, the theme of which is based on other than that of Ramayana and Mahabharatha. Vishakhadatta is the author of this master piece. It mainly focuses on ascension of king Chandraguptha Maurya to the throne of Magadha and the key role played by Acharya Chanakya in turning the loyalty of Amathya Rakshasa to the new king.

The drama has seven Acts. The theme is weaved with skill and talent. Chanakya is the predominant

character, where as his rival Amathya Rakshasa is प्रतिनायक (antihero) here. The story is narrated with atmost skill that it is not known till the end, as to who are the friends or foes of Chanakya. His spy network is so vast and pervaded everywhere, that it is difficult to understand whom to trust or not to trust. Chanakya's main aim is to shift the loyalty of Amathya from Nandas to Chandraguptha. If he were to succeed in this task, then he could very well undertake his self-study and teaching at his Gurukula in Takshashila. Rakshasa is intelligent, endowed with bravery and above all he is loyal to the core towards his master. He is the most suitable person to the post of Chief-Minister to Chandraguptha; if his royal power has to remain firm and established. Thus Chanakya makes all efforts in securing this goal namely Rakshasa accepting the offer of Chief-Minister post of Maurya dynasty. .. Chandragupta.

1st Act

After Nandi, (नन्दी) in which the stage director invokes the blessings of Lord Shiva's Vakrokti with his beloved Parvathi and the soft dance (Dukha Nrithya) of Tripurari-Shiva's grace be bestowed on all, the stage-manager converses with his wife, prepares the way for the entry of Chanakya on to the stage. The words Chandra-Grahana (lunar-eclipse) is misunder-stood by ever vigilant Chanakya for a possible attack on Chandragupta who bears similarity in name. कौटिल्यः कुटिलमतिः स... मौर्येन्दोर्द्विषदभियोग इत्यवैति । Who desires to attack Chandragupta while I am alive etc. A long soliloquy follows in which he expresses his achievements namely destruction of Nanda and establishing

Chandragupta as a king of Kusumapura (Magadha Kingdom). He outlines his plan of action. In the mean time, Nipunaka one of the spy appointed to know the reactions of subjects towards the new king, disguised as a mendicant holding the portrait of Yama and singing the songs glorifying Yama comes and informs Chanakya that all subjects are happy except three. The first one being क्षणणक जीवसिद्धि by name and the second one Shakatadasa, a scribe Kayastha, both are hostile to the new king. He then hands over a signet ring to Chanakya, which he got near the house of the Jewel merchant Chandanadasa. This he does to support his view-that Chandanadasa had given protection to the wife and family of Rakshasa in his hoase.

The signet ring plays a pivot role in the entire drama, the ground for which is set in the first act. Chanakya gets a certain letter with an unknown address, written by Sakatadasa, close aid of Rakshasa, then seals it with Rakshasa's ring and gives both the letter and the ring to Siddarthaka, with certain secret instructions. Next he summons Chandanadasa the jewel-merchant, orders him to deliver the family of Rakshasa to whom he had given protection in his house. Both using sama and Dana upaya he tries his best to convince Chandanadasa to surrender before him, but the later declines and remains firm in loyalty. For the present Chanakya orders him to be kept in imprisonment till Chandragupta himself pronounce death penalty. Meantime all the trustworthy men of Chandragupta like Bhagurayana, Bhadrabhatta and others have fled away, Chanakya remarks, let his intellect which had shown it's power in the destruction of the race of Nanda and which is more

powerful than hundreds of armies not desert him - बुद्धिस्तु मा गान्मम ।

2nd Act

If Chanakya dominates in Act I, it is Amathya Rakshasa who dominates in Second act, taking shelter in a place for away from kusumapura recoupling his plans and awaiting for what had happened in Kusumapura through the net work of his spies.

The snake charmer – Jeernavisha who in reality Viradhagupta, a close aid of Rakshasa gains entry into the camp of Rakshasa and informs him as to how all the plans made by him were failed by master plans of Chanakya. Attempts made by Rakshasa to kill Chandragupta through Vairochana, Daruvarma, Varvarthaka, and Physician Abhayadatta turned on their own self rather than the king due to the counter plans of chanakya.

Then he informs Rakshasa that Shakatadasa has been punished for acting against the king by शूलारोपण (which means to raise him on the spear).

In the meantime Siddarthaka acting on the advice of Chanakya sets him free and brings to Rakshasa's camp. Delighted Rakshasa offers him the same ornaments of Parvathaka, given to him by Malayaketu for decoration, Siddarthaka puts the ornaments in a box and then seals it with the ring of Rakshasa (It becomes handy in the 5th act) Being questioned as to how he got the ring, he informs that he had got it near the house of Chandanadasa while wandering and gives it back to Rakshasa. Rakshasa inturn hands it over Shakatadasa. Siddarthaka the close confident spy of Chanakya

wins the heart of Rakshasa and executes the directions given to him by his master.

3rd Act

The third act opens with कञ्चुकी being questioned by the king, as to why the celebrations of Kaumudiutsav is stopped in Kusumapura, though he had ordered it officially. He summons Chanakya and a fight वाक् (कलह) of words breaks out between the two, as decided by both of them earlier. The purpose of अन्तःकलह between them is to create a confusion in the minds of their arch rival Rakshasa.

In the scene that follows Chandragupta disowns his own master Chanakya, and the teacher taunts him for being ungrateful and unwise. Chanakya resigns from the post of Chief-Minister and leaves the scene. King announces that he would rule the kingdom independently, subjects are shocked to see their separation.

4th Act

The artificial quarrel between Guru and his disciple dominates in Third Act, this news of false quarrel is brought by Karabhaka, agent of Rakshasa to his master, who is highly pleased with it. Now he feels, it is easier to overthrow Chandragupta as there is no Chanakya to advise him.

In the meantime Malayaketu along with Bhagurayana comes to see Rakshasa who was suffering from severe headache. Bhagurayana on the way creates suspicion about Rakshasa's integrity in his master's mind, by telling him that

he may ally with Chandragupata, a link of Nanda, as Chanakya is no more as his minister he bears enemity with only Chanakya and not with Chandragupta. Malayaketu overhears the conversation between Rakshasa and his agent (snake-charmer) and his suspicion gets strengthened; it is reflected that Rakshasa does not see any benefit by uprooting Chandragupta when he is estranged from Chanakya. Then finally Malayaketu asks Rakshasa to speed up the date of expedition against Chandragupta. Kshapanaka comes in and fixes an in-auspicious day for the same, which suits the enemy. Finally sunset takes place and the act राक्षसोद्योग ends.

5th Act

Fifth act of the play opens with the camp of Malayaketu, for away from Kusumapura the capital of Chandragupta. Jivasiddi, the buddist monk who had won the confidence of Amathya Rakshasa, but in reality a spy of Chanakya enters into the presence of Bhagurayana, with a request for a permit to leave the camp. When pressed to give reasons for this, he informs that he is unhappy with the conduct of Rakshasa, and wants to leave at the earliest. Malayaketu overhears Jivasiddi's talk, and Bhagurayana succeeds in poisoning the mind of the prince against Rakshasa by his allegation that it was Rakshasa and not Chanakya who sent the poison-maid against Parvataka and killed him. After Jeevasiddi left, the guards bring in Siddarthaka who was caught leaving the camp without a valid permit on the plea that he was a servant of Rakshasa. On verifying he was found to have a letter given by Chanakya in the first act, and a sealed box containing ornaments, sealed with

Rakshasa's signet ring. The content of the letter points fingers at Rakshasa and the ornaments are the same that Malayaketu had given to Rakshasa in the palace (2nd act). So it apparently proves that Rakshasa was in secret communication with Chandragupta. Which was again supported by oral testimony of Siddarthaka. Rakshasa was charged with deceit, which he totally denies saying it was the fabrication of the enemy. But he failed to answer the handwriting of the letter that of his aid Shakatadasa and the he was wearing the ornament which was originally that of Parvataka, which was in possession of Chandragupta only.

Malayaketu, recognizes the ornament of his deceased father and Rakshasa finds himself trapped (by the crooked plans of Chanakya) unable to answer as to how he got it (ornament) from Chandragupta. Finally Malayaketu disowns Rakshasa by telling him that he was responsible for the Murder of his father, Parvataka without any doubt and Rakshasa becomes alone helpless without an ally. Malayaketu became a prey to the plans of the enemy. He orders his army chief Shikarasena to kill all the five namely Chitravarma and others who are traitors. Rakshasa was left with only one option to reach Kusumapura and save the life of his friend Chandanadasa.

6th Act

Malayaketu's expedition proves a failure on account of dissensions among his own followers. He is taken captive by Bhagurayana Bhadrabhatta and others. In the meantime Rakshasa goes to Pataliputra to save his friend and jewel merchant Chandanadasa who was ordered to be killed by Chanakya for giving protection to the family of

Rakshasa. He reaches the garden (उद्यान) in the outskirts of Kusumapura.

7th Act

The climax of the play reaches in this act. Chandanadasa is taken to the execution place by the Chandalas (चण्डाल) spies of Chanakya disguised. After highlighting the noble virtues of his friend Chandanadasa, Rakshasa arrives on the scene to surrender, who take him into the presence of Chanakya. Chanakya explains all his plans meant to secure his services in favour of Chandragupta. He asks Rakshasa to take up the post of the Chief-minister of Chandragupta if he were to save the life of his friend Chandanadasa. Rakshasa agrees; Chandragupta in the mean-time arrives and everything ends in a happy note. Chanakya completes his oath of tieing up the tuft and then proceeds to his own ashram for self-realization.

DRAMATIS PERSONAE

Males

चन्द्रगुप्त-The new king of Pataliputra, set on the throne by Chanakya, also called Vrsala and Maurya-the hero.

चाणक्य-Brahmana politician, also called Vishnugupta the helper of Chandragupta in gaining the throne of the Nandas and his prime minister unitl Rakshasa was over.

राक्षस-The Brahmana minister of the late king and hostile to Chandra, whom it was Chanakya's policy to win over to the side of the new king.

मलयकेतु-Son of Parvataka, king of Mountaineers, allying himself with whom Rak. Wanted to invade Pataliputra.

भागुरायण-Malayakethu's secretary and friend, but really an agent of Chanakya.

निपुणक, जीवसिद्धि, सिद्धार्थक, सभिद्धार्थक-Chanakya's agents and emissaries.

शार्ङ्गरव-A pupil of Chanakya.

चन्दनदास, शकटदास-Friends of Rakshasa. Chandanadasa's son.

विराधगुप्त प्रियंवदक-Servants and agents of Rakshasa.

वैहीनरी-Chandragupta's chamberlain.

जाजालि-A chamberlain in attendance upon Malayaketu.

FEMALES

Wife of Chandanadasa.

शोणोत्तरा-An attendant on Chandragupata.

विजया-An attendant on Malayaketu.

OTHER PERSONS MENTIONED

नन्द-King of Pataliputra, destroyed by Chanakya.

पर्वतक or पर्वतेश्वर -A mountain king, whose alliance with Chandragupta was secured by Chanakya by promising to him half of the kingdom of the Nandas.

सर्वार्थसिद्धि-A relation of Nanda placed on the throne by Rakshasa after the fall of the Nandas but who retired to a forest life.

वैरोचक-Brother of Parvataka to whom the promised half of the kingdom was to be given but who was slain by Rakshasa's emissaries by being mistaken for Chandragupta.

SCENES

Pataliputra in Acts, I, III, VI, VII, the capital of Parvatakadesha In Acts II and IV; and the camp of Malaya.. Act V.

।। मुद्राराक्षसम् ।।

प्रथमोऽङ्कः

धन्या केयं स्थिता ते शिरसि शशिकला किं तु नामैतदस्या
नामैवास्यास्तदेतत्परिचितमपि ते विस्मृतं कस्य हेतोः ।
नारीं पृच्छामि नेन्दुं कथयतु विजया न प्रमाणं यदीन्दु
र्देव्यानिह्नोतुमिच्छोरिति सुरसरितं शाठ्यमव्याद्विभोर्वः ।।१।।

पादस्याविर्भवन्तीमवनतिमवने रक्षतः स्वैरपातैः
सङ्कोचेनैव दोष्णां मुहुरभिनयतः सर्वलोकातिगानाम् ।
दृष्टिं लक्ष्येषु नोग्रज्वलनकणमुचं बध्नतो दाहभीते-
रित्याधारानुरोधात्त्रिपुरविजयिनः पातु वो दुःखनृत्तम् ।।२।।

(नान्द्यन्ते)

सूत्रधारः - अलमतिप्रसङ्गेन । आज्ञापितोस्मि परिषदा यथाद्य त्वया सामन्तवटेश्वरदत्तपौत्रस्य महाराजपदभाक्पृथुसूनोः कवेर्विशाख दत्तस्य कृतिरभिनवं मुद्राराक्षसं नाम नाटकं नाटयितव्यमिति । यत्सत्यं काव्यविशेषवेदिन्यां परिषदि प्रयुञ्जानस्य ममापि चेतसि सुमहान्परितोषः प्रादुर्भवति । कुतः ।

चीयते बालिशस्यापि सत्क्षेत्रपतिता कृषिः ।
न शालेः स्तम्बकरिता वप्तुर्गुणमपेक्षते ।।३।।

तद्यावदिदानीं गृहं गत्वा गृहिणीमाहूय गृहजनेन सह सङ्गीतकमनुतिष्ठामि । (परिक्रम्यावलोक्य च।) इमे नो गृहाः । तद्यावत्प्रविशामि । (नाट्येन प्रविश्यावलोक्य च।) अये तत्किमिदम स्मद्गृहेषु महोत्सव इव दृश्यते । स्वस्वकर्मण्यधिकतरमभियुक्तः परिजनः। तथा हि ।

वहति जलमियं पिनष्टि गन्धा-
नियमियमुद्ग्रथते स्रजो विचित्राः ।
मुसलमिदमियं च पातकाले
मुहुरनुयाति कलेन हुंकृतेन ।।४।।

भवतु कुटुम्बिनीं तावदाहूय पृच्छामि । (नेपथ्याभिमुखमव-लोक्य।)

गुणवत्युपायनिलये स्थितिहेतोः साधिके त्रिवर्गस्य ।
मद्भवननीतिविद्ये कार्याचार्ये द्रुतमुपेहि ।।५।।

नटी - (प्रविश्य) आर्य, इयमस्मि । आज्ञानियोगेन मामार्योनुगृह्णातु। (अज्ज इअह्मि । अण्णाणिओएण मं अज्जो अणुगेह्णदु ।)

सूत्रधारः - आर्ये, तिष्ठतु तावदाज्ञानियोगः । कथम् किमद्य भवत्या भगवतां ब्राह्मणानामुपनिमन्त्रणेन कुटुम्बकमनुगृहीतमभिमता वा भवनमतिथयः संप्राप्ता यत एष पाकविशेषारम्भः ।

नटी - आर्य आमन्त्रिता मया भगवन्तो ब्राह्मणाः । (अज्ज आमन्तिदा मए भअवन्तो बह्मणा ।)

सूत्रधारः - कथय कस्मिन्निमित्ते ।

नटी - उपरज्यते किल भगवान् चन्द्र इति । (उवरज्जदि किल भअवं चन्दो त्ति ।)

सूत्रधारः - आर्ये, क एवमाह ।

नटी - एवं खलु नगरवासी जनो मन्त्रयते । (एवं खु णअरवासी जणो मन्तेदि ।)

सूत्रधारः - आर्ये कृतश्रमोऽस्मि चतुःषष्ट्यङ्गे ज्योतिःशास्त्रे ।

तत्प्रवर्त्यतां भगवतो ब्राह्मणानुद्दिश्य पाकः । चन्द्रोपरागं प्रति तु केनापि विप्रलब्धासि । पश्य ।

क्रूरग्रहः स केतुश्चन्द्रं संपूर्णमण्डलमिदानीम् ।
अभिभवितुमिच्छति बलात्

(नेपथ्ये)

आः! क एष मयि सिक्ते चन्द्रमभिभवितुमिच्छति ।

सूत्रधारः - **रक्षत्येनं तु वुधयोगः ।।६।।**

नटी - आर्य, कः पुनरेष धरणीगोचरो भूत्वा चन्द्रं ग्रहाभियोगाद्रक्षितुमिच्छति । (अज्ज को उण एसो धरणीगोअरो भविअ चन्दं ग्गहाभिजोआदो रक्खिवदुं इच्छदि ।)

सूत्रधारः - आर्ये, यत्सत्यं मयापि नोपलक्षितः । भवतु भूयोभियुक्तः स्वरव्यक्तिमुपलप्स्ये । (क्रूरग्रह इत्यादि पुनस्तदेव पठति।

(नेपथ्ये)

आः! क एष मयि स्थिते चन्द्रगुप्तमभिभवितुमिच्छति ।

सूत्रधारः - (आकर्ण्य।) आं ज्ञातम् । कौटिल्यः ।

नटी - (भयं नाटयति।)

सूत्रधारः -

कोटिल्यः कुटिलमतिः स एष येन
क्रोधाग्नौ प्रसभमदाहि नन्दवंशः ।
चन्द्रस्य ग्रहणमिति श्रुतेः सनाम्नो
मौर्येन्दोर्द्विषदभियोग इत्यवैति ।।७।।

तदित आवां गच्छावः । (इति निष्क्रान्तौ ।)

इति प्रस्तावना।

(ततः प्रविशति मुक्तां शिखां परामृशन्कुपितश्चाणक्यः ।)

चाणक्यः - कथय क एष मयि स्थिते चन्द्रगुप्तमभिभवितु-मिच्छति। पश्य ।

आस्वादितद्विरदशोणितशोणशोभां
सन्ध्यारुणामिव कलां शशलाञ्छनस्य ।
जृम्भाविदारितमुखस्य मुखात्स्फुरन्तीं
को हर्तुमिच्छति हरेः परिभूय दंष्ट्राम् ।।८।।

अपि च ।

नन्दकुलकालभुजगीं कोपानलबहलनीलधूमलताम् ।
अद्यापि बध्यमानां वध्यः को नेच्छति शिखां मे ।।९।।

अपि च ।

उल्लङ्घयन्मम समुज्ज्वलतः प्रतापं
कोपस्य नन्दकुलकाननधूमकेतोः ।
सद्यः परात्मपरिमाणविवेकमूढः
कः शालभेन विधिना लभतां विनाशम् ।।१०।।

शार्ङ्गरव शार्ङ्गरव ।

शिष्यः - (प्रविश्य) उपाध्याय, आज्ञापय ।

चाणक्यः - वत्स उपवेष्टुमिच्छामि ।

शिष्यः - उपाध्याय, नन्वियं सन्निहितवेत्रासनैव द्वारप्रकोष्ठशाला। तदस्यामुपवेष्टुमर्हत्युपाध्यायः ।

चाणक्यः - वत्स, कार्याभिनियोग एवास्मान्व्याकुलयति न पुनरुपाध्यायसमभू: शिष्यजने दु:शीलता । (नाट्येनोपविश्यात्मगतम्) कथं प्रकाशतां गतोयमर्थः पौरेषु यथा किल नन्दकुलविनाशजनि तरोषो राक्षसः पितृवधामर्षितेन सकलनन्दराज्यपरिपणनप्रोत्सहितेन पर्वतकपुत्रेण मलयकेतुना सह सन्धाय तदुपगृहीतेन च महता म्लेच्छराजबलेन परिवृतो वृषलमभियोक्तुमुद्यत इति । (विचिन्त्य) अथवा येन मया सर्वलोकप्रकाशं नन्दवंशवधं प्रतिज्ञाय निस्तीर्णा दुस्तरा प्रतिज्ञासरित्सोहमिदानीं प्रकाशीभवन्तमप्येनमर्थेन समर्थः प्रशमयितुम् । कुतः - यस्य मम

श्यामीकृत्याननेन्दूनरियुवतिदिशां सन्ततैः शोकधूमैः
कामं मन्त्रिद्रुमेभ्यो नयपवनहृतं मोहभस्म प्रकीर्य ।
दग्ध्वा संभ्रान्तपौरद्विजगणरहितान्नन्दवंशप्ररोहान्
दाह्याभावान्न खेदाज्ज्वलन इव वने शाम्यति क्रोधवह्निः ।।११।।

अपि च ।

शोचन्तोवनतैर्नराधिपभयाद्धिक्शब्दगर्भैर्मुखै-
र्मामग्रासनतोवकृष्टमवशं ये दृष्टवन्तः पुरा ।
ते पश्यन्ति तथैव संप्रति जना नन्दं मया सान्वयं
सिंहेनेव गजेन्द्रमद्रिशिखरात्सिंहासनात्पातितम् ।।१२।।

सोहमिदानीमवसितप्रतिज्ञाभारोपि वृषलापेक्षया शस्त्रं धारयामि येन मया

समुत्खाता नन्दा नव हृदयशल्या इव भुवः
कृता मौर्ये लक्ष्मीः सरसि नलिनीव स्थिरपदा ।
द्वयोः सारं तुल्यं द्वितयमभियुक्तेन मनसा
फलं कोपप्रीत्योर्द्विषति च विभक्तं सुहृदि च ।।१३।।

अथवा अगृहीते राक्षसे किमुत्खातं नन्दवंशस्य किं वा स्थैर्यमुत्पादितं चन्द्रगुप्तलक्ष्याः । (विचिन्त्य) अहो राक्षसस्य नन्दवंशे निरतिशयो भक्तिगुणः। स खलु कस्मिंश्चिदपि जीवति नन्दान्वयावयवे वृषलस्य साचिव्यं ग्राहयितुं न शक्यते । तदभियोगं प्रति निरुद्योगः शक्योवस्थापयितुमस्माभिः । अनयैव वुद्ध्या तपोवनगतोपि घातितस्तपस्वी नन्दवंशीयः सर्वार्थसिद्धिः । यावदसौ मलयकेतुमङ्गी-

कृत्यास्मदुच्छेदाय विपुलतरं प्रयत्नमुपदर्शयत्येव । (प्रत्यक्षवदाकाशे लक्ष्यं बद्ध्वा।) साधु अमात्य राक्षस साधु । श्रोत्रिय साधु । साधु मन्त्रिबृहस्पते साधु । कुतः ।

ऐश्वर्यादनपेतमीश्वरमयं लोकोर्थतः सेवते
तं गच्छन्त्यनु ये विपत्तिषु पुनस्ते तत्प्रतिष्ठाशया ।
भर्तुर्ये प्रलयेपि पूर्वसुकृतासङ्गेन निःसङ्गया
भक्त्या कार्यधुरां वहन्ति कृतिनस्ते दुर्लभास्त्वादृशाः।।१४।।

अत एवास्माकं त्वत्संग्रहे यत्नः कथमसौ वृषलस्य साचिव्यग्रहणेन सानुग्रहः स्यादिति । कुतः ।

अप्राज्ञेन च कातरेण च गुणः स्याद्भक्तियुक्तेन कः
प्रज्ञाविक्रमशालिनोपि हि भवेत्किं भक्तिहीनात्फलम् ।
प्रज्ञाविक्रमभक्तयः समुदिता येषां गुणा भूतये
ते भृत्या नृपतेः कलत्रमितरे संपत्सु चापत्सु च ।।१५।।

तन्मयाप्यस्मिन्वस्तुनि नशयानेन स्थीयते यथाशक्ति क्रियते तद्ग्रहणं प्रति यत्नः । कथमिव । अत्र तावद्वृषलपर्वतक-योरन्यतरविनाशेनापि चाणक्यस्यापकृतं भवतीति विषकन्यया राक्षसेनास्माकमत्यन्तोपकारि मित्रं घातितस्तपस्वी पर्वतक इति सञ्चारितो जगति जनापवादः ।

लोकप्रत्ययार्थमस्यैवार्थस्याभिव्यक्तये पिता ते चाणक्येन घातित इति रहसि त्रासयित्वा भागुरायणेनापवाहितः पर्वतकपुत्रो मलयकेतुः । शक्यः खल्वेष राक्षसमतिपरिगृहीतोपि व्युत्तिष्ठमानः प्रज्ञया निग्रहीतुम्। न पुनरस्य निग्रहात्पर्वतकवधोत्पन्नं राक्षसस्यायशः प्रकाशीभवत्प्रमा-र्ष्टुमिच्छामि । प्रयुक्ताश्च स्वपक्षपरपक्षयोरनुरक्तापरक्तजनजिज्ञासया बहुविधदेशवेषभाषाचार-सञ्चारवेदिनो नानाव्यञ्जनाः प्रणिधयः । अन्विष्यते च कुसुमपुरवासिनां नन्दामात्यसुहृदां निपुणं प्रचारगतम् । तत्तत्कारणमुत्पाद्य कृतकृत्यतामापादिताश्चन्द्रगुप्तसहोत्थायिनो भद्रभटप्रभृतयः प्रधानपुरुषाः। शत्रुप्रयुक्तानां च तीक्ष्णरसदायिनां प्रतिविधानं प्रत्यप्रमादिनः परीक्षितभक्तयः क्षितिपतिप्रत्यासन्ना नियोजितास्तत्र तत्राप्तपुरुषाः । अस्ति चास्माकं सहाध्यायि मित्रमिन्दुशर्मा नाम ब्राह्मणः । स चौशनस्यां दण्डनीत्यां चतुःषष्ट्यङ्गे ज्योतिःशास्त्रे च परं प्रावीण्यमुपगतः । स मया क्षपणकलिङ्गधारी नन्दवंशवधप्रतिज्ञा-नन्तरमेव कुसुमपुरमुपनीय सर्वनन्दामात्यैः सह सख्यं ग्राहितो विशेषतश्च तस्मिन् राक्षसः समुत्पन्नविश्रम्भः । तेनेदानीं महत्प्रयोजनमनुष्ठेयं भविष्यति । तदेवमस्मत्तो न किंचित्परिहीयते । वृषल एव केवलं प्रधानप्रकृतिरस्मास्वारोपितराज्यतन्त्रभारः सतत मुदास्ते। अथवा यत्स्वयमभियोगदुःखैरसाधारणैरपाकृतं तदेव राज्यं सुखयति । कुतः ।

स्वयमाहृत्य भुञ्जाना बलिनोपि स्वभावतः ।
गजेन्द्राश्च नरेन्द्राश्च प्रायः सीदन्ति दुःखिताः ।।१६।।

(ततः प्रविशति यमपटेन चरः ।)

प्रणमत यमस्य चरणौ किं कार्यं दैवतैरन्यैः ।
एष खल्वन्यमक्तानां हरति जीवं परिस्फुरन्तम् ।।१७।।

(पणमह जमस्स चलणे किं कज्जं देवएहि अण्णेहिं ।

एसो खु अण्णभत्ताणं हरइ जीअं चडफडन्तं ।।)

अपि च । (अवि अ)

पुरुषस्य जीवितव्यं विषमाद्भवति भक्तिगृहीतात् ।
मारयति सर्वलोकं यस्तेन यमेन जीवामः ।।१८।।

(पुरसिस्म जीविदव्वम विसमादो होइ भत्तिगहिआदो ।

मारेड सव्वलोअं जो तेण जमेण जीआमो ।।)

यावदिदं गृहं प्रविश्य यमपटं दर्शयन् गीतानि गायामि । (जाव एदं गेहं पविसिअ जमपडं दंसअन्ता गीआडं गाआमि ।)

(इति परिक्रामति)

शिष्यः - (विलेक्य) भद्र, न प्रवेष्टव्यम् ।

चरः - अहो ब्राह्मण, कस्येदं गृहम् । (हंहो बह्मण कस्स एदं गेहं।)

शिष्यः - अस्माकमुपाध्यायस्य सुगृहीतनाम्न आर्यचाणक्यस्य।

चरः - (विहस्य) अहो ब्राह्मण, आत्मीयस्यैव मम धर्मभ्रातुर्गृहं भवति । तस्माद्देहि मे प्रवेशं यावत्तवोपाध्यायस्य यमपटं प्रसार्य धर्ममुपदिशामि । (हंहो बह्मण अत्तकेरअस्स जेव्व मह धम्मभादुणो घरं होदि । ता दोहि मे पवेसं जाव दे उवज्झाअस्स जमपडं पसारिअ धम्मं उपदिसामि ।)

शिष्यः - (सक्रोधम्।) धिङ् मूर्ख, किं भवानस्मदुपाध्यायादपि धर्मवित्तरः ।

चरः - अहो ब्राह्मण मा कुप्य । न हि सर्वः सर्वं जानाति । तत्किमपि ते उपाध्यायो जानाति किमपि अस्मादृशा जानन्ति । (हंसो

बह्मण मा कुप्प । ण हि सव्वो सव्वं जाणादि । त्ता किंवि ते उवज्झाओ जाणादि किंवि अह्मारिसा जाणन्दि ।)

शिष्यः - मूर्ख, सर्वज्ञतामुपाध्यायस्य चोरयितुमिच्छसि ।

चरः - अहो ब्राह्मण, यदि तवोपाध्यायः सर्वं जानाति तर्हि जानातु तावत्कस्य चन्द्रोऽनभिप्रेत इति । (हंहो बह्मण जइ तव उवज्झाओ सव्वं जाणादि ता जाणादु दाव कस्य चन्द्रो अणभिप्पेदो त्ति ।)

शिष्यः - मूर्ख किमनेन ज्ञातेनाज्ञातेन वा ।

चरः - तवोपाध्याय एव ज्ञास्यति यदेतेन ज्ञातेन भवति । त्वं तावदेतावत् जानासि कमलानां चन्द्रोनभिप्रेत इति । ननु पश्य (तव उवज्झाओ एव्व जाणिस्सदि जं इमिणा जाणिदेव होदि । तुमं दाव एत्तिअं जाणासि कमलाणं चन्दो अणभिप्पेदो त्ति । णं पेक्ख ।)

कमलानां मनोहराणामपिरूपाद्विसंवदति शीलम् ।
सम्पूर्णमण्डलेपि यानि चन्द्रे विरुद्धानि ।।१९।।

(कमलाण मणहराण वि रूवाहिंतो विसंवदई शीलं ।
संपुण्णमण्डलम्मि वि जाइं चन्दे विरुद्धाइं ।।)

चाणक्यः - (आकर्ण्यात्मगतम् ।) अये चन्द्रगुप्तादपरक्तान् पुरुषान् जानामीत्युपक्षिप्तमनेन ।

शिष्यः - मूर्ख किमिदमसंबद्धमभिधीयते ।

चरः - अहो ब्राह्मण सुसंबद्धमेवैतद्भवेत् । (हंहो बह्मण सुसंबद्धं ज्ञेव्व एदं भवे ।)

शिष्यः - यदि किं स्यात् ।

चरः - यदि श्रोतुं जानन्तं लभे । (जदि सुणिदुं जाणन्तं लहे ।)

चाणक्यः - भद्र, विश्रब्धं प्रविश लप्स्यसे श्रोतारं ज्ञातारं च ।

चरः - एष प्रविशामि । (प्रविश्योपसृत्य च) जयतु आर्यः । (एसो पविसामि । जेदु अज्ञो ।)

चाणक्यः - (विलोक्यात्मगतम्।) कथमयं प्रकृतिचित्तपरिज्ञाने नियुक्तो निपुणकः । (प्रकाशम्।) भद्र स्वागतमुपविश ।

चरः - यदार्य आज्ञापयति । (जं अज्ञो आणवेदि।) (भूमावुपविष्टः।)

चाणक्यः - भद्र वर्णयेदानीं स्वनियोगवृत्तान्तम् । अपि वृषलमनुरक्ताः प्रकृतयः ।

चरः - अथ किम्। आर्येण खलु तेषु तेषु विरागकारणेषु परि हृतेषु सुगृहीतनामधेये देवे चन्द्रगुप्ते दृढमनुरक्ताः प्रकृतयः । किंतु पुनरस्त्यत्र नगरे अमात्यराक्षसेन सह प्रथमं समुत्पन्नस्नेहबहुमानास्त्रयः पुरुषा देवस्य चन्द्रश्रियः श्रियं न सहन्ते । (अह इं। अज्ञेण खु तेसु तेसु विराअकारणेसु परिहरिदेसुं सुगहीदणामहेए देवे चन्द उत्ते दिढं अणुरत्ताओ पकिदिओ । किंदु उण अत्थि एत्थ णअरे अगच्चरक्खसेण सह पढमं समुप्पण्णसिणेहबहुमाणा तिण्णि पुरीसा देवस्स चन्दसिरिणो सिरिं ण सहन्दि ।)

चाणक्यः - (सक्रोधम्) ननु वक्तव्यं स्वजीवितं न सहन्त इति। भद्र अपि ज्ञायन्ते नामधेयतः ।

चरः - कथमज्ञातनामघेया आर्यस्य निवेद्यन्ते। (कहं अजाणि अणामहेआ अज्ञस्स णिवेदीअन्ति।)

चाणक्यः - तेन हि श्रोतुमिच्छामि।

चरः - शृणोत्वार्यः । प्रथमं तावदार्यस्य रिपुपक्षे बद्धपक्षपातः

क्षपणको-(सुणादु अज्ज्रो। पढमं दाव अज्ज्रम्म रिपुपक्खे बद्धपक्खवादो खवणओ-)

चाणक्यः - (सहर्षमात्मगतम्) अस्मद्रिपुपक्षे बद्धपक्षपातः क्षपणकः।

चरः - जीवसिद्धिर्नाम स येन सा अमात्यराक्षसप्रयुक्ता विषकन्या देवे पर्वतेश्वर समावेशिता । (जीवसिद्धी णाम सो जेण सा अमच्चरक्खसप्पउत्ता विसकण्णा देवे पव्वदीसरे समावेसिदा।)

चाणक्यः - (स्वगतम्) जीवसिद्धिः । एष.तावदस्मत्प्रणिधिः। (प्रकाशम्) भद्र अथापरः कः ?

चरः - आर्य, अपरः खल्वमात्यराक्षसस्य प्रियवयस्यः कायस्थः शकटदासो नाम ।(अज्ज अवरो अमच्चरक्खसस्स पिअवअस्सो काअत्थो सअडदासो णाम।)

चाणक्यः - (विहस्यात्मगतम्) कायस्थ इति लघ्वी मात्रा । तथापि न युक्तं प्राकृतमपि रिपुमवज्ञातुम् । तस्मिन्मया सुहृच्छद्मना सिद्धार्थको विनिक्षिप्तः । (प्रकाशम्) भद्र तृतीयमपि श्रोतुमिच्छामि।

चरः - तृतीयोऽपि अमात्यराक्षसस्य द्वितीयमिव हृदयं पुष्पपुरनिवासी मणिकारश्रेष्ठी चन्दनदासो नाम, यस्य गेहे कलत्रं न्यासीकृत्य अमात्यराक्षसो नगरादपक्रान्तः । (तिदीओ वि अमच्चरक्खसस्स दुदीअं हिअअं पुप्फउरणिवासी मणिअरसेट्ठी चन्दणदासो णाम । जस्स गेहे कलत्तं णासीकदुअ अमच्चरक्खसो णअरादो अवक्कन्तो।)

चाणक्यः - (आत्मगतम्।) नूनं सुहृत्तमः। न ह्यनात्मसदृशेषु राक्षसः कलत्रं न्यासीकरिष्यति । (प्रकाशम्।) भद्र चन्दनदासस्य गृहे राक्षसेन कलत्रं न्यासीकृतमिति कथमवगम्यते ।

चरः - आर्य इयमङ्गुलिमुद्रा आर्यमवगतार्थं करिष्यति । (अज्ज इअं अङ्गुलिमुद्दा अज्जं अवगदत्थं करिस्सदि ।) (इति मुद्रामर्पयति ।)

चाणक्यः - (मुद्रामवलोक्य गृहीत्वा राक्षसस्य नाम वाचयति। सहर्षं स्वगतम्।) ननु वक्तव्यं राक्षस एवास्मदङ्गुलिप्रणयी संवृत्त इति। (प्रकाशम्) भद्र अङ्गुलिमुद्राधिगमं विस्तरेण श्रोतुमिच्छामि ।

चरः - शृणोत्वार्यः । अस्ति तावदहमार्येण पौरजनचरितान्वेषणे नियुक्तः परगृहप्रवेशे परस्यानाशङ्कनीयेन अनेन यमपटेन हिण्डमानो मणिकारश्रेष्ठिनश्चन्दनदासस्य गृहं प्रविष्टोऽस्मि । तत्र यमपटं प्रसार्य प्रवृत्तोऽस्मि गीतानि गातुम् । (सुणादु अज्जो । अत्थि दाव अहं अज्जेण पौरजणचरिदअण्णेसणे णिउत्तो परघरप्पवेसे परस्स अणामङ्कणिज्जेण इमिणा जमपडेण हिण्डन्तो मणिआरसेट्ठिणो चन्दणदासस्स गेहं पविट्ठोह्मि। तहिं जमपडं पसारिअ पउत्तोह्मि गीदाइं गाइदुं ।)

चाणक्यः - ततः किम् ।

चरः - ततश्च एकस्मादपवरकात्पञ्चवर्षदेशीयः प्रियदर्शनीय-शरीराकृतिः कुमारको बालत्वसुलभकौतूहलोत्फुल्लनयनो निष्क्रमितुं प्रवृत्तः । ततो हा निर्गतो हा निर्गत इति शङ्कापरिग्रहनिवेदयिता तस्यैवापवरकस्याभ्यन्तरे स्त्रीजनस्योत्थितो महान् कलकलः । (ततो एक्कादो अववरकादो पञ्चवरिसदेसीओ पिअदंसणीअसरीराकिदी कुमारओ बालत्तणसुलहको दुहलोत्फुल्लणअणो णिक्कमिदुं पउत्तो । तदो हा णिग्गदो हा णिग्गदोत्ति सङ्कापरिग्गहैणिवेदइत्तिओ तस्स एव्व अववरकस्स अब्भन्तरे इत्थिआजणस्स उट्ठिदो महन्तो कलअलो।)

तत ईषद्वारदेशदापितमुख्या एकया स्त्रिया स कुमारको निष्क्रामन्नेव निर्भत्स्यार्वलम्बितः कोमलया बाहुलतया । तस्याः कुमारसंरोधसंभ्रम-प्रचलिताङ्गुलेः करात्पुरुषाङ्गुलिपरिणाहप्रमाणघटिता विगलितेयमङ्गु

लिमुद्रिका देहलीबन्धे पतिता उत्थिता तया अनवबुद्धैव मम चरणपार्श्वे समागत्य प्रणामनिभृता कुलवधूरिव निश्चला संवृत्ता । मयापि अमात्यराक्षसस्य नामाङ्कितेति आर्यस्य पादमूलं प्रापिता । तस्मादेषोस्या मुद्राया आगमः । (तदो ईसि दारदेशदाविदमुहीए एक्काए इत्थिआए सो कुमारओ णिक्कमन्तो एव्व णिब्भच्छिअ अवलम्बिदो कोमलाए बाहुलदाए। तस्साए कुमारसंरोधसंभमप्पचलिदङ्गुलिदो करादो पुरिसअङ्गुलिपरिणा-हप्पमाणघडिआ विअलिआ इअं अङ्गुलिमुद्दिआ देहलीबन्वम्मि पडिआ उट्ठिदा ताए अणवबुद्धा एव्व मम चलणपासं समागच्छिअ पणामणिहुदा कुलवहु विह णिच्चला संवुत्ता । मए वि अमच्चरक्खसस्स णामङ्किदेत्ति अज्जस्स पादमूलं पाविदा । ता एसो इमाए आअमो ।)

चाणक्यः - भद्र श्रुतम् । अपसर । नचिरादस्य परिश्रमस्यानुरूपं फलमधिगमिष्यसि ।

चरः - यदार्य आज्ञापयति । (जं अज्जो आणवेदि।) इति निष्क्रान्तः।)

चाणक्यः - शार्ङ्गरव शार्ङ्गरव ।

(प्रविश्य)

शिष्यः - उपाध्याय आज्ञापय ।

चाणक्यः - वत्स मसीभाजनं पत्रं चोपानय ।

शिष्यः - (तथा करोति।)

चाणक्यः - (पत्रं गृहीत्वा स्वगतम्।) किमत्र लिखामि । अनेन खलु लेखेन राक्षसो जेतव्यः।

(प्रविश्य।)

प्रतीहारी- जयत्वार्यः।(जेदु अज्जो।)

चाणक्यः - (सहर्षमात्मगतम्।) गृहीतो जयशब्दः ।(प्रकाशम्।) शोणोत्तरे मिागमनप्रयोजनम्।

प्रतीहारी - आर्य देवश्चन्द्रश्रीः शीर्षे कमलमुकुलाकारमञ्जलिं निवेश्य आर्य विज्ञापयति । इच्छाम्यार्येणाभ्यनुज्ञातो देवस्य पर्वतेश्वरस्य पारलौकिकं कर्तुम् । तेन च धारितपूर्वाणि आभरणानि ब्राह्मणेभ्यः प्रतिपादयामीति । (अज्ज देवो चन्द्रसिरी सीसे कमलमुउलाआरमञ्जलिं णिवेसिअ अज्जं विण्णवेदि । इच्छामि अज्जेण अब्भणुण्णादो देवस्स पव्वदीसरस्स पारलोइअं कादुं तेण अ घारिदपुव्वाइं आहरणाइं ब्रह्मणाणं पडिवादिमित्ति ।)

चाणक्यः - (सहर्षमात्मगतम्) साधु वृषल ममैव हृदयेन सह संमन्त्र्य सन्दिष्टवानसि । (प्रकाशम्) शोणोत्तरे उच्यतामस्मद्वचनाद्वृषलः- साधु वत्स अभिज्ञः खल्वसि लोकव्यवहाराणां तदनुष्ठीयतामात्मनोऽभिप्रायः । किंतु पर्वतेश्वरधृतपूर्वाणि गुणवन्ति भूषणानि गुणवद्भ्य एव प्रतिपादनीयानि। तदहं स्वयमेव परीक्षितगुणान् ब्राह्मणान् प्रेषयामीति ।

प्रतिहारी - यत् आर्य आज्ञापयति । (जं अज्जो आणवेदि) (इति निष्क्रान्ता)

चाणक्यः - शार्ङ्गरव, उच्यन्तामस्मद्वचनाद्विश्वावसुप्रभृतयस्त्रयो भ्रातरः वृषलात्प्रतिगृह्याभरणानि भवद्भिरहं द्रष्टव्य इति ।

शिष्यः - तथेति (निष्क्रान्तः)

चाणक्यः - उत्तरोऽयं लेखार्थः । पूर्वः कथमस्तु (विचिन्त्य) आः ज्ञातम् । उपलब्धवानस्मि प्रणिधिभ्यो यथा तस्य म्लेच्छराजलोकस्य मध्यात्प्रधानतमाः पञ्च राजानः परया सुहृत्तया राक्षसमनुवर्तन्ते । ते यथा ।

कौलूतश्चित्रवर्मा मलयनरपतिः सिंहनादो नृसिंहः
काश्मीरः पुष्कराक्षः क्षतरिपुमहिमा सैन्धवः सिन्धुषेणः ।
मेघाख्यः पञ्चमोऽस्मिन्पृथुतुरगबलः पारसीकाधिराजो
नामान्येषां लिखामि ध्रुवमहमधुना चित्रगुप्तः प्रमार्ष्टु।।२०।।

(विचिन्त्य) अथवा न लिखामि पूर्वमनभिव्यक्तमेवास्ताम्। (नाट्येन लिखित्वा ।) शार्ङ्गरव ।

(प्रविश्य) **शिष्यः** - उपाध्याय आज्ञापय ।

चाणक्यः - वत्स, श्रोत्रियाक्षराणि प्रयत्नलिखितान्यपि नियतमस्फुटानि भवन्ति । तदुच्यतामस्मद्वचनात्सिद्धार्थकः । एभिरक्षरैः केनापि कस्यापि स्वयं वाच्यमिति अदत्तवाह्यनामानं लेखं शकटदासेन लेखयित्वा मामुपतिष्ठस्व । न चाख्येयमस्मै चाणक्यो लेखयतीति ।

शिष्यः - तथा (इति निष्क्रान्तः)

चाणक्यः - (स्वगतम्) हन्त जितो मलयकेतुः ।

सिद्धार्थकः - (प्रविश्य लेखहस्तः) जयत्वार्यः । आर्य अयं स शकटदासेन लिखितो लेखः । (जेदु अज्जो । अज्ज अअं सो सअडदासेण लिहिदो लेहो।)

चाणक्यः - (गृहीत्वा) अहो दर्शनीयान्यक्षराणि । (अनुवाच्य) भद्र अनया मुद्रया मुद्रयैनम् ।

सिद्धार्थकः - (तथा कृत्वा) आर्यायं मुद्रितो लेखः । किमपरमनुष्ठीयताम् । (अज्ज अअं मुद्दिदो लेहो । किं अवरं अणुचिट्ठीअदु।)

चाणक्यः - भद्र कस्मिंश्चिदाप्तजनानुष्टेये कर्मणि त्वां व्यापारयितुमिच्छामि ।

सिद्धार्थकः - (सहर्षम्) आर्य अनुगृहीतोऽस्मि । आज्ञापयत्वार्यः किमनेन दासजनेनार्यस्यानुष्ठातव्यम् । (अज्ज अणुग्गिाहिदोही । आणवेदु अज्ञो किं इमिणा दासजणेण अज्ञस्य अणुचिट्ठिदव्वं ।)

चाणक्यः - प्रथमं तावद्वध्यस्थानं गत्वा घातकाः सरोषदक्षिणाक्षि-सङ्कोचसंज्ञां ग्राहयितव्यास्ततस्तेषु गृहीतसंज्ञेषु भयापदेशादितस्ततः प्रद्रुतेषु शकटदासो वध्यस्थानादपनीय राक्षसं प्रापयितव्यः । तस्माच्च सुहृत्प्राणपरितुष्टात्पारितोषिकं ग्राह्यम् । राक्षस एव कञ्चित्कालं सेवितव्यः । ततः प्रत्यासन्नेषु परेषु प्रयोजनमिदमनुष्ठेयम्। (कर्णे एवमेवम्)

सिद्धार्थकः - यदार्य आज्ञापयति । (जं अज्ञो आणवेदि ।)

चाणक्यः - शार्ङ्गरव शार्ङ्गरव ।

(प्रविश्य) **शिष्यः** - उपाध्याय आज्ञापय ।

चाणक्यः - उच्यतामस्मद्वचनात्कालपाशिको दण्डपाशिकश्च यथा वृषलः समाज्ञापयति य एष क्षपणको जीवसिद्धिर्नाम राक्षसप्रयुक्तो विषकन्यया पर्वतकं घातितवान्स एनमेव दोषं प्रख्याप्य सनिकारं नगरान्निर्वास्यतामिति ।

शिष्यः - तथा (इति परिक्रम्य)

चाणक्यः - वत्स तिष्ठ तिष्ठ । योऽयमपरः कायस्थः शकटदासो नाम राक्षसप्रयुक्तो नित्यमस्मच्छरीरमभिद्रोग्धुमिह प्रयतते स चाप्येनं दोषं प्रख्याप्य शूलमारोप्यतां गृहजनश्चास्य बन्धनागारं प्रवेश्यतामिति।

शिष्यः - तथा (इति निष्क्रान्तः)

चाणक्यः - (चिन्तां नाटयति । आत्मगतम्।) अपि नाम दुरात्मा राक्षसो गृह्येत ।

सिद्धार्थकः - आर्य गृहीतः । (अज्ज गहीदो)

चाणक्यः - (सहर्षमात्मगतम्।) हन्त गृहीतो राक्षसः । (प्रकाशम्।) भद्र कोऽयं गृहीतः ।

सिद्धार्थकः - गृहीत आर्यसन्देशः । तस्माद्गमिष्यामि कार्यसिद्ध्यै। (गिहीदो अज्जसन्देसो । ता गमिस्सं कज्जसिद्धीए।)

चाणक्यः - (साङ्गुलिमुद्रं लेखमर्पयित्वा) गम्यताम् । अस्तु ते कार्यसिद्धिः ।

सिद्धार्थकः - तथा (तह) (इति निष्क्रान्तः)

शिष्यः - (प्रविश्य) उपाध्याय कालपाशिको दण्डपाशिकश्च उपाध्यायं विज्ञापयतः । इदमनुष्ठीयते देवस्य चन्द्रगुप्तस्य शासनमिति।

चाणक्यः - शोभनम् । वत्स मणिकारश्रेष्ठिनं चन्दनदासमिदानीं द्रष्टुमिच्छामि ।

शिष्य - तथा (इति निष्कम्य चन्दनदासेन सह प्रविश्य) इत इतः श्रेष्ठिन् ।

चन्दनदासः- (स्वगतम्)

चाणक्येनाकरुणेन सहसा शब्दायितस्यापि जनस्य ।
निर्दोषस्यापि शङ्का किं पुनर्मम जातदोषस्य ।।२१।।

(चाणक्कम्मि अकरुणे सहसा सद्दाविदस्स वि जणस्स ।

णिद्दोसस्स वि सङ्का किं उण मह जाददोसस्स ।।)

तस्माद्भणिता मया धनसेनप्रमुखा निजनिवेशसंस्थिताः कदापि चाणक्यहतको गेहं मे विचिनोति । तस्मादवहिता । निर्वहत भर्तुरमात्य राक्षसस्य गृहजनम् । मम तावद्यद्भवति तद्भवत्विति । (ता भणिदा मए

घणसेणप्पमुहा णिअणिवेससण्ठिआँ कदावि चाणक्कहदओं गेहं मे विचिण्णावेदि । ता अवहिदा णिव्वहेह भट्टिणो अमच्चरक्खसस्स घरअणं । मह दाव जं होदि तं होदि तं होदु त्ति ।)

शिष्यः - भोः श्रेष्ठिन् इत इतः ।

चन्दनदासः - अयमागच्छामि।(अमाअच्छामि।) (उभौ परिक्रामतः)

शिष्यः - (उपसृत्य) उपाध्याय अयं श्रेष्ठी चन्दनदासः ।

चन्दनदासः - जयत्वार्यः । (जेदु अज्जो ।)

चाणक्यः - (नाट्येनावलोक्य) श्रेष्ठिन् स्वागतमिदमास-नमास्यताम्।

चन्दनदासः- (प्रणम्य) कि न जानात्यार्यः यथानुचित उपचारो हृदयस्य परिभवादपि महद्दुःखमुत्पादयति । तस्मादिहैवोचितायां भूमावुपविशामि । (किं ण जाणादि अज्जो जह अणुचिदां उवआरो हिअअस्स परिहवादोवि महन्तं दुःखमुप्पादेदि । ता इह ज्जेव उचिदाए भूमीए उववसामि ।)

चाणक्यः - भोः श्रेष्ठिन् मा मैवम् । संभावितमेवेदमस्मद्विधैः भवतः । तदुपविश्यतामासन एव ।

चन्दनदासः - (स्वगतम्) उपक्षिप्तमनेन दुष्टेन किमपि । (प्रकाशम्) यदार्य आज्ञापयति । (इत्युपविष्टः) (उवक्स्वितमणेन दुट्ठेन किंवि। जं अज्जो आणवेदि ।

चाणक्यः - भोः श्रेष्ठिन् चन्दनदास अपि प्रचीयन्ते संव्यवहाराणां वृद्धिलाभाः ।

चन्दनदासः - (स्वगतम्) अत्यादरः शङ्कनीयः । (प्रकाशम्) अथ किम् । आर्यस्य प्रसादेन अखण्डिता मे वाणिज्या । (अच्चादरो सङ्कणीओ।) अहहं । अज्जस्स प्पसाएण अखण्डिदा मे वणिज्जा)

चाणक्यः - न खलु चन्द्रगुप्तदोषा अतिक्रान्तपार्थिवगुणानधुना स्मारयन्ति प्रकृतीः ।

चन्दनदासः - (कर्णौपिधाय।) शान्तं पापम् । शारदनिशासमुद्गतेनेव पूर्णिमाचन्द्रेण चन्द्रश्रियाधिकं नन्दन्ति प्रकृतयः। (सन्तं पावं । सारअणिसासमुग्गएण विअ पुण्णिमाचन्देण चन्दसिरिणा अहिअं णन्दन्ति पकिदिओ ।)

चाणक्यः - भोः श्रेष्ठिन् यद्येवं प्रीताभ्यः प्रकृतिभ्यः प्रतिप्रियमिच्छन्ति राजानः ।

चन्दनदासः - आज्ञापयतु आर्यः । किं कियदस्माज्जनादिष्यत इति। (आणवेदु अज्जो किं कित्तिअं इमादो जणादो इच्छीअदि त्ति।)

चाणक्यः - भोः श्रेष्ठिन् चन्द्रगुप्तराज्यमिदं न नन्दराज्यम् । यतो नन्दस्यैवार्थरुचेरर्थसम्बन्धः प्रीतिमुत्पादयति चन्दगुप्तस्य तु भवतामपरिक्लेश एव ।

चन्दनदासः - (सहर्षम्) आर्य अनुगृहीतोऽस्मि । (अज्ज अणुमाहीदोह्मि।)

चाणक्यः - भोः श्रेष्ठिन् स चापरिक्लेशः कथमाविर्भवतीति ननु भवता प्रष्टव्याः स्मः ।

चन्दनदासः - आज्ञापयतु आर्यः । (आणवेदु अज्जो।)

चाणक्यः - संक्षेपतो राजानि अविरुद्धाभिर्वृत्तिर्भिवर्तितव्यम् ।

चन्दनदासः - आर्य कः पुनरधन्यो राज्ञा विरुद्ध इति आर्येणावगम्यते। (अज्ज को उण अधण्णो रण्णा विरुद्धोति अज्जेण अवगच्छीअदि।)

चाणक्यः - भवानेव तावत्प्रथमम्।

चन्दनदासः - (कर्णौ पिधाय।) शान्तं पापं शान्तं पापम् । कीदृशस्तृणानामग्निना सह विरोधः। (सन्तं पावं सन्तं पावं । कीदिसो तिण्णाणं अग्गिणा सह विरोहो।)

चाणक्यः - अयमीदृशो विरोधः । यत्त्वमद्यापि राजापथ्यकारिणो मात्यराक्षसस्य गृहजनं स्वगृहे रक्षसि ।

चन्दनदासः - आर्य अलीकमेतत्केनाप्यनभिज्ञेन आर्यस्य निवेदितम्। (अज्ज अलीअं एदं केणावि अणाभिण्णेण अज्जस्स णिवेदिदं।)

चाणक्यः - भोः श्रेष्ठिन् अलमाशङ्कया । भीताः पूर्वराजपुरुषाः पौराणामनिच्छतामपि गृहेषु गृहजनं निक्षिप्य देशान्तरं व्रजन्ति । ततस्तत्प्रच्छादनं दोषमुत्पादयति ।

चन्दनदासः - एवं नु इदम् । तस्मिन् समय आसीदस्मद्गृहे अमात्य राक्षसस्य गृहजन इति । (एवंण्णेदं । तस्सिं समये आसि अह्मवरे अमच्चरक्खसस्स घरअणो त्ति।)

चाणक्यः - पूर्वमनृतमिदानीमासीदिति परस्परविरोधिनी वचने।

चन्दनदासः - एतावदेवास्ति मे वाक्छलम् । (एत्तिअं जेव्व अत्थि मे वाआच्छलम्।)

चाणक्यः - भोः श्रेष्ठिन् चन्द्रगुप्ते राजन्यपरिग्रहश्छलानाम् । तत्समर्पय राक्षसस्य गृहजनम् । अच्छलं भवतु भवतः ।

चन्दनदासः - आर्य ननु विज्ञापयामि आसीदस्मद्गृहे अमात्यराक्षसस्य गृहजन इति ।

(अज्ज णं विण्णवेमि आसी अह्मघरे अमच्चरक्खस्स घरअणो त्ति)

चाणक्यः - अथेदानीं क्व गतः ।

चन्दनदासः - न जानामि । (ण जाणामि)

चाणक्यः - (स्मितं कृत्वा) कथं न ज्ञायते नाम । भोः श्रेष्ठिन् शिरसि भयमतिदूरे तत्प्रतीकारः । अन्यच्च नन्दमिव विष्णुगुप्तः। (इत्यर्धोक्ते लज्जां नाटयित्वा) चन्द्रगुप्तममात्यराक्षसः समुच्छेत्स्यतीति मामैवं मंस्थाः। पश्य ।

विक्रान्तैर्नयशालिभिः सुसचिवैः श्रीर्वक्रनासादिभि-
र्नन्दे जीवति या तदा न गमिता स्थैर्यं चलन्ती मुहुः ।
तामेकत्वमुपागतां द्युतिमिव प्रह्लादयन्ती जगत्
कश्चन्द्रादिव चन्द्रगुप्तनृपतेः कर्तुं व्यवस्येत्पृथक् ।।२२।।

अपि च ।

आस्वादितद्विरदशोणितशोणशोभाम् (इति पूर्वोक्तं पठति।)

चन्दनदासः - फलेन संवादितमस्य विकत्थितम् । (स्वगतम्) फलेण संवादिदं से विकत्थिदम् ।)

(नेपथ्ये कलकलः ।)

चाणक्यः - शार्ङ्गरव ज्ञायतां किमेतत् ।

शिष्यः - तथा (इति निष्कम्य पुनः प्रविश्य) उपाध्याय एष राज्ञश्चन्द्रगुप्तस्याज्ञया राजापथ्यकारी क्षपणको जीवसिद्धिः सनिकारं नगरान्निर्वास्यते ।

चाणक्यः - क्षपणक अहह । अथवा अनुभव राजापथ्यकारित्वस्य फलम् । भोः श्रेष्ठिन् चन्दनदास एवमयमपथ्यकारिषु तीक्ष्णदण्डो राजा । तत्क्रियतां पथ्यं सुहृद्वचः । समर्प्यतां राक्षसगृहजनः । अनुभूयतां चिरं विचित्रो राजप्रसादः ।

चन्दनदासः - नास्ति मे गेहे अमात्यगृहजनः । (णत्थि मे गेहे अमच्चवरअणो।)

(नेपथ्ये पुनः कलकलः ।)

चाणक्यः - शार्ङ्गरव ज्ञायतां किमेतत् ।

शिष्य - तथा (इति निष्क्रम्य पुनः प्रविश्य) उपाध्याय अयमपि राजापथ्यकार्येव कायस्थः शकटदासः शूलमारोपयितुं नीयते ।

चाणक्यः - स्वकर्मफलमनुभवतु । भोः श्रेष्ठिन्, एवमयं राजापथ्यकारिषु तीक्ष्णदण्डो राजा न मर्षयिष्यति राक्षसकलत्रप्रच्छादनं भवतः । तद्रक्ष परकलत्रेणात्मनः कलत्रं जीवितं च ।

चन्दनदासः - आर्य किं मे भयं दर्शयसि । सन्तमपि गेहे अमात्यराक्षसस्य गृहजनं न समर्पयामि किंपुनरसन्तम् । (अज्ज कि मे भअं दावेसि । सन्तं वि गेहे अमच्चरक्खसस्स घरअणं ण समप्पेमि किं उण असन्तं।)

चाणक्यः - चन्दनदास एष ते निश्चयः ।

चन्दनदासः - बाढम् । एष मे निश्चयः । (वाढं । एसो मे णिच्चओ।)

चाणक्यः - (स्वगतम्) साधु चन्दनदास साधु ।

सुलभेष्वर्थलाभेषु परसंवेदने जने ।
क इदं दुष्करं कुर्यादिदानीं शिबिना विना ।।२३।।

(प्रकाशम्) चन्दनदास एष ते निश्चयः ।

चन्दनदासः - बाढम् । (वाढम्)

चाणक्यः - (सक्रोधम्) दुरात्मन् दुष्टवणिक् अनुभूयतां तर्हि नरपतिक्रोधः ।

चन्दनदासः -सज्जोऽस्मि । अनुतिष्ठतु आर्यः आत्मनोधिकारसदृशम्। (सज्जोह्मि । अणुचिट्ठदु अज्जो अत्तणो अहिआरसरिसं।)

चाणक्यः - शार्ङ्गरवोच्यतामस्मद्वचनात्कालपाशिको दण्डपाशिकश्च।

शीघ्रमयं दुष्टवणिक् निगृह्यताम् । अथवा तिष्ठतु । उच्यतां दुर्गपालो विजयपालः गृहीतगृहसारमेनं सपुत्रकलत्रं संयम्य तावद्रक्ष यावन्मया वृषलाय कथ्यते । वृषल एवास्य प्राणहरं दण्डमाज्ञापयिष्यति।

शिष्यः - यदाज्ञापयत्युपाध्यायः । श्रेष्ठिन् इत इतः ।

चन्दनदासः - आर्य अयमागच्छामि । (स्वगतम्) दिष्ट्या मित्रकार्येण मे विनाशो न पुरुषदोषेण । (अज्ज अअमाअच्छामि । दिट्ठिआ मित्तकज्जेण मे विणासो ण पुरिसदोसेण ।)

(परिक्रम्य शिष्येण सह निष्क्रान्तः।)

चाणक्यः - (सहर्षम्) हन्त लब्ध इदानीं राक्षसः । कुतः ।

त्यजत्यप्रियवत्प्राणान्यथा तस्यायमापदि ।
तथैवास्यापदि प्राण नूनं तस्यापि न प्रियाः ।।२४।।

(नेपथ्ये कलकलः।)

चाणक्यः - शार्ङ्गरव शार्ङ्गरव ।

शिष्यः - (प्रविष्य) उपाध्याय आज्ञापय ।

चाणक्यः - किमेष कलकलः ।

शिष्यः - (निष्क्रम्य, विभाव्य, पुनः प्रविश्य) उपाध्याय एष खलु शकटदासं वध्यमानं वध्यभूमेरादाय समपक्रान्तः सिद्धार्थकः ।

चाणक्यः - (स्वगतम्) साधु सिद्धार्थक कृतः कार्यारम्भः । (प्रकाशम्) प्रसह्य किमपक्रान्तः । (सक्रोधम्) वत्स उच्यतां भागुरायणो यथा त्वरितं संभावयेति ।

(निष्क्रम्य प्रविश्य च)

शिष्यः - (सविषादम्) उपाध्याय हा धिक् कष्टमपक्रान्तो भागुरायणोऽपि ।

चाणक्यः - (स्वगतम्) व्रजतु कार्यसिद्धये । (प्रकाशम् । सक्रोधमिव) वत्स उच्यन्तामस्मद्वचनाद्भद्रभटपुरुषदत्तडिङ्गरातबलगुप्त-राजसेनरोहिताक्षविजयवर्माणः शीघ्रमनुसृत्य गृह्यतां दुरात्मा भागुरायण इति ।

शिष्यः - तथा (इति निष्क्रम्य पुनः प्रविश्य सविषादम्) हा धिक् कष्टं सर्वमेव तन्त्रमाकुलीभूतम् । तेपि खलुभद्रभटप्रभृतयः प्रथमतरमुषस्येवापक्रान्ताः ।

चाणक्यः - (स्वगतम्) सर्वेषामेव शिवाः पन्थानः सन्तु । (प्रकाशम्) वत्साऽलं विषादेन । पश्य ।

ये याताः किमपि प्रधार्य हृदये पूर्वं गता एव ते
ये तिष्ठन्ति भवन्तु तेपि गमने कामं प्रकामोद्यमाः ।
एका केवलमेव साधनविधौ सेनाशतेभ्योधिका
नन्दोन्मूलनदृष्टवीर्यमहिमा बुद्धिस्तु मा गान्मम ।।२५।।

(उत्याय) एष दुरात्मनो भद्रभटप्रभृतीनाहरामि । (प्रत्यक्षवदाकाशे लक्ष्यं बद्ध्वा आत्मगतम्) दुरात्मन् राक्षस क्वेदानीं गमिष्यसि । एषोऽहमचिराद्भवन्तम् ।

स्वच्छन्दमेकचरमुज्ज्वलदानशक्ति-
मुत्सेकिना मदबलेन विगाहमानम् ।
बुद्ध्या निगृह्य वृषलस्य कृते क्रियाया-
मारण्यकं गजमिव प्रगुणी करोमि ।।२६।।

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे।)

इति मुद्रालाभो नाम प्रथमोऽङ्कः ।

ಮೊದಲನೆ ಅಂಕದ ಭಾಷಾಂತರ

"ನಿನ್ನ ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿರುವ ಪುಣ್ಯವತಿಯಾದ ಈಕೆ ಯಾರು? ಶಶಿ ಕಲೆ, (ಚಂದ್ರನ ಕಲೆಯು) ಏನು? ಅದು ಅವಳ ಹೆಸರೇ? ಹೌದು, ಅದು ಅವಳ ಹೆಸರೇ ಆಗಿದೆ; ನಿನಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿದಿದ್ದರೂ ಏಕೆ ಮರೆತಿರುವೆ? ನಾನು ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ಕುರಿತು ಕೇಳುತ್ತಿರುವೆನು, ಹೊರತು ಚಂದ್ರನನ್ನು ಅಲ್ಲ; ಒಂದು ವೇಳೆ "ಚಂದ್ರ" ಎಂದು ನೀನು ನಂಬದಿದ್ದರೆ, ನಿನ್ನ (ಗೆಳತಿ) ವಿಜಯಾ ಹೇಳಲಿ. ಈ ರೀತಿ ತನ್ನಲ್ಲಿದ್ದ (ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿದ್ದ) ದೇವಗಂಗೆಯನ್ನು ಪ್ರಿಯೆಯಿಂದ (ಪಾರ್ವತಿ) ಮರೆ ಮಾಡಲು ಆಡಿದ ಶಿವನ ವಕ್ರೋಕ್ತಿಯ (ಜಾಣ್ಮೆಯ) ಮಾತುಗಳು ನಿಮ್ಮನ್ನು ಕಾಪಾಡಲಿ" ॥ 1 ॥

ಮಾತ್ರವಲ್ಲ,

ಯಾರು ತನ್ನ ಪಾದಾಘಾತದಿಂದ ಭೂಮಿಯು (ರಂಗವು) (ರಂಗವೇದಿಕೆಯು) ಬಗ್ಗದಿರಲಿ ಎಂದು ಸಾವಕಾಶವಾಗಿ (ನಿಧಾನ) ತನ್ನ ನಾಟ್ಯದ ಹೆಜ್ಜೆಗಳನ್ನು ಇರಿಸಿದನೋ, ಯಾರು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಚಾಚುತ್ತಿರುವ ತನ್ನ ಬಾಹುಗಳ ಚಲನೆಯನ್ನು, ಸಂಕುಚಿತಗೊಳಿಸಿ, ಕೇವಲ ಆಗಾಗ ಅಲ್ಪವಾದ ಚಲನೆಯ ಮೂಲಕ ನರ್ತನ ಮಾಡಿದನೋ, ಯಾರು ಬೆಂಕಿಯ ಕಿಡಿಗಳನ್ನು ಉಗುಳುವ ತನ್ನ ಕಣ್ಣಿನ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು, ಲೋಕಗಳು ನಾಶವಾಗಬಹುದೆಂಬ ಭೀತಿಯಿಂದ ನೇರವಾಗಿ ನೆಟ್ಟಿಲ್ಲವೋ, ತ್ರಿಪುರಾಸುರರ ಸಂಹಾರ ಮಾಡಿ ಗೆದ್ದ ಸಂತೋಷಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡಿದ ಶಿವನ ಕಷ್ಟದ ನರ್ತನವು ನಿಮ್ಮನ್ನು ಕಾಪಾಡಲಿ. ॥ 2 ॥

ನಾಂದಿಯು ಮುಗಿದ ಮೇಲೆ

ಸೂತ್ರಧಾರ–ಇನ್ನು ತಡ ಮಾಡುವುದು ಬೇಡ, ಮಾಂಡಲಿಕ ರಾಜನಾದ ವಟೇಶ್ವರದತ್ತನ ಮೊಮ್ಮಗನಾದ, ಮಹಾರಾಜನೆಂಬ ಬಿರುದುಳ್ಳ ಪೃಥುವಿನ ಮಗನಾದ ವಿಶಾಖದತ್ತನೆಂಬ ಕವಿಯಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಮುದ್ರಾರಾಕ್ಷಸ ಎಂಬ ನಾಟಕವನ್ನು ಅಭಿನಯಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಮಹಾಜನರಿಂದ ಹೊಸದಾದ

ನನಗೊಂದು ಹೊಸದಾದ ಆಜ್ಞೆಯಾಗಿದೆ. ಕಾವ್ಯದ ಗುಣಗಳನ್ನು ಅರಿತ ಮಹಾಜನರ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಅಭಿನಯಿಸಲು ನನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ತುಂಬಾ ಹರ್ಷವುಂಟಾಗುತ್ತಿರುವುದು ದಿಟವೇ! ಏಕೆಂದರೆ

"ಒಳ್ಳೆಯ ಫಲವತ್ತಾದ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ, ಒಂದು ವೇಳೆ ಮೂರ್ಖನಿಂದ ಬಿತ್ತಲ್ಪಟ್ಟರೂ, ಬಿತ್ತಿದ ಬೀಜವು ಮೊಳಕೆಯೊಡೆದು ಫಲಿಸುತ್ತದೆ; ಶಾಲಿ ಎಂಬ ಧಾನ್ಯ ವಿಶೇಷದ (ಒತ್ತಡ) ಮೊಳಕೆಯೊಡೆದು ಫಲವತ್ತಾಗಿ ಬೆಳೆಯುವಿಕೆಯು ಬೀಜವನ್ನು ಬಿತ್ತಿದವನ ಗುಣಗಳನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ॥ 3 ॥

ಆದ್ದರಿಂದ ನಾನು ಈಗಲೇ ಮನೆಗೆ ಹೋಗಿ ಪತ್ನಿಯನ್ನು ಕರೆದು ಮನೆಯವರ ಜತೆಗೂಡಿ ಹಾಡುವೆನು, (ಹೆಜ್ಜೆಯಿಟ್ಟು ನೋಡಿ ಇದೇ ನನ್ನ ಮನೆ ಇರಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತೇನೆ) (ಮೆಲ್ಲನೆ ಹೆಜ್ಜೆಯಿಟ್ಟು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ನೋಡಿ) ಓ ಇದೇನು? ಇಲ್ಲಿ; ನನ್ನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಹಬ್ಬದಂತೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿದೆ. ತಮ್ಮನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕೆಲಸಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸೇವಕರು ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ.

"ಇಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬಳು ನೀರನ್ನು ತರುತ್ತಿರುವಳು, ಇನ್ನೊಬ್ಬಳು ಸುಗಂಧಭರಿತವಾದ ಸಸ್ಯಗಳ ಸೊಪ್ಪನ್ನು ಪುಡಿ ಮಾಡುತ್ತಿರುವಳು ಇನ್ನೊಬ್ಬಳು ವಿಧವಿಧವಾದ ಶೈಲಿಯ ಹೂಮಾಲೆಗಳನ್ನು ಪೋಣಿಸುತ್ತಿರುವಳು; ಮಾತ್ರವಲ್ಲ ಮತ್ತೊಬ್ಬಳು ಇಲ್ಲಿ "ಹೂಂ" ಎಂಬ ನಾದಮಯ ಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ಒನಕೆಯಿಂದ ಕಟ್ಟುತ್ತಿರುವಳು. ॥ 4 ॥

ಆಗಲಿ ನಾನು ನನ್ನ ಸಹಧರ್ಮಿಣಿಯನ್ನು ಕರೆದು ಕೇಳುವೆನು. (ತೆರೆಯತ್ತ ನೋಡುತ್ತಾ)

"ಓ ಗುಣಗಳ ನಿಧಿಯೇ, ವಿವಿಧ ಜಾಣ್ಮೆಯ ತಂತ್ರಗಳ ಮೂರ್ತಿಸ್ವರೂಪಳೇ, ಜೀವನಕ್ಕೆ ಆಧಾರವಾದ ತ್ರಿವರ್ಗವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಲು ಸಹಾಯಕಳೇ, ನನ್ನ ಗೃಹಕಾರ್ಯಗಳ ಸಾಧಕಿಯೇ ನನ್ನ ಎಲ್ಲಾ ಕಾರ್ಯಗಳ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕಿಯೇ ಬೇಗನೇ ಬಾ. ॥ 5 ॥

ನಟಿ – (ಪ್ರವೇಶಿಸಿ) ಆರ್ಯ! ನಾನು ಬಂದಿರುವೆನು. ಆಜ್ಞೆಯಿತ್ತು ಆರ್ಯನು ನನ್ನನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಲಿ.

ಸೂತ್ರಧಾರ – ಉತ್ತಮಳೇ! ಒಂದು ಕ್ಷಣ ನನ್ನ ಆಜ್ಞೆ ಏನೆಂದು ಮರೆತು ಬಿಡು. ಹೇಳು, ನೀನು ಪೂಜಾರ್ಹರಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಬರುವಿಕೆಯಿಂದ ಕುಟುಂಬವು ಅನುಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆಯೇ? ಅಥವಾ ಸ್ವಾಗತಾರ್ಹರಾದ ಅತಿಥಿಗಳು ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೆ ಇಂದು ಬಂದಿರುವರೋ? ಏಕೆಂದರೆ ವಿಶೇಷ ಭೋಜನ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಸಿದ್ಧತೆಗಳು ಇಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವುದಲ್ಲವೇ?

ನಟಿ – ಆರ್ಯ! ಪೂಜಾರ್ಹರಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸಿರುವೆನು.

ಸೂತ್ರಧಾರ – ಹೇಳು ಯಾವ ಕಾರಣಕ್ಕೆ?

ನಟಿ – ಏಕೆಂದರೆ ಇಂದು ಚಂದ್ರನು ಗ್ರಹಣಕ್ಕೊಳಗಾಗುವನು ಎಂದು.

ಸೂತ್ರಧಾರ – ಆರ್ಯಳೇ, ಹೀಗೆಂದು ಯಾರು ಹೇಳಿರುವರು?

ನಟಿ – ಈ ನಗರವಾಸಿ ಜನರು ಹೀಗೆಂದು ಆಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವರು.

ಸೂತ್ರಧಾರ – ಆರ್ಯಳೇ ನಾನು ಅರವತ್ತನಾಲ್ಕು ಶಾಖೆಗಳಿರುವ ಜ್ಯೋತಿಃಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಪರಿಶ್ರಮ ಉಳ್ಳವನಾಗಿರುವೆನು. ಪೂಜಾರ್ಹ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ನೀನು ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸುವ ಭೋಜನದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಮುಂದುವರಿಯಲಿ, ಆದರೆ ಚಂದ್ರಗ್ರಹಣದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನೀನು ಯಾರಿಂದಲೋ ವಂಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವೆ.

"ಕ್ರೂರಗ್ರಹನಾದ ಆ ಕೇತುವು ಪೂರ್ಣಚಂದ್ರನ ಮೇಲೆ ಆಕ್ರಮಣ (ಗ್ರಹಣ) ಮಾಡಲು ಬಯಸುತ್ತಿರುವನು.

(ತೆರೆಯ ಹಿಂದೆ)

ನಾನು ಬದುಕಿರಲು, ಚಂದ್ರನನ್ನು ಕಬಳಿಸಲು ಬಯಸುವವನು ಯಾರು?

ಸೂತ್ರಧಾರ – ಆದರೆ ಬುಧನ (ಬುಧಗ್ರಹದ) ಯೋಗದಿಂದ ಅವನು ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ" ॥ 6 ॥

ನಟಿ – ಆರ್ಯನೇ, ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಕೊಂಡೇ ಚಂದ್ರನನ್ನು ಬೇರೆ ಗ್ರಹದ (ಕೇತು) ಕಬಳುವಿಕೆಯಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಲು ಬಯಸುವವನು ಯಾರದು?

ಸೂತ್ರಧಾರ – ಆರ್ಯಳೇ! ಸತ್ಯವನ್ನೇ ಹೇಳುವುದಾದರೆ, ನಾನವನನ್ನು ಗಮನಿಸಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಜಾಗ್ರತೆಯಿಂದ ಅವನ ಸ್ವರ ಪರಿಚಯದ ಮೂಲಕ ಅವನ್ಯಾರೆಂದು ತಿಳಿಯುವೆನು. (ಪುನರುಚ್ಚರಿಸುವನು "ಅದೇ ಕ್ರೂರಗ್ರಹನಾದ ಕೇತು...)

(ತೆರೆಯ ಹಿಂದೆ)

ನಾನು ಜೀವಿಸುತ್ತಿರುವಂತೆಯೇ ಚಂದ್ರನನ್ನು ಪೀಡಿಸುವವನ್ಯಾರು?

ಸೂತ್ರಧಾರ – (ಕೇಳುತ್ತಾ) ಓ ಗೊತ್ತಾಯಿತು ಅವನೇ ಚಾಣಕ್ಯನು.

ನಟಿ – (ಭಯದಿಂದ ನಡುಗುತ್ತಾಳೆ) ಆ ಕುಟಿಲಮತಿಯಾದ ಚಾಣಕ್ಯನೇ ಇವನು.

ಸೂತ್ರಧಾರ – "ಯಾರು ತನ್ನ ಕೋಪವೆಂಬ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ನಂದವಂಶವನ್ನು ನಿರ್ಮೂಲನ ಮಾಡಿದನೋ ಅವನು (ಚಂದ್ರ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಸಾಮ್ಯತೆ ಮೇಲೆ) ಚಂದ್ರನ ಗ್ರಹಣ ಎಂಬ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಕೇಳಿ ಆ ಹೆಸರಿನ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ ಮೇಲೆ ಶತ್ರುಗಳ ಆಕ್ರಮಣವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅರ್ಥೈಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ" ॥ 7 ॥

ಸೂತ್ರಧಾರ –

ಆದ್ದರಿಂದ ನಾವಿಬ್ಬರು ಹೊರಡೋಣ (ಎಂದು ಹೊರಡುವರು)

॥ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆಯು ಮುಗಿಯಿತು ॥

"ಅನಂತರ ತನ್ನ ಬಿಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟ ಜುಟ್ಟನ್ನು ಮುಟ್ಟುತ್ತಾ ಕೋಪಗೊಂಡ ಚಾಣಕ್ಯ ಪ್ರವೇಶಿಸುವನು.

ಚಾಣಕ್ಯ – ಹೇಳು, ನಾನು ಇಲ್ಲಿರಲು ಯಾರು ತಾನೇ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನನ್ನು ಸದೆಬಡಿಯಲು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ ನೋಡು.

"ಆಗ ತಾನೇ ಆಸ್ವಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಆನೆಯ ರಕ್ತವನ್ನು ಸವಿದು ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣಕ್ಕೆ ತಿರುಗಲ್ಪಟ್ಟ ಸಂಧ್ಯಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅರುಣನ ಛಾಯೆಯಂತೆ ಕೆಂಬಣ್ಣಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿದ

ಚಂದ್ರನ ಕಲೆಯಂತೆ ಹೊಳೆಯುವ ತನ್ನ ಬಾಯಿಯನ್ನು ಆಕಳಿಕೆಯಿಂದಾಗಿ ವಿಸ್ತರಿಸಿದ, ಬಲಾತ್ಕಾರವಾಗಿ ಸಿಂಹದ ಬಾಯಿಯಿಂದ ಹಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಯಾರು ತಾನೇ ಕೀಳಲು ಬಯಸುವನು? ॥ 8 ॥

ಮಾತ್ರವಲ್ಲ

"ನಂದವಂಶಕ್ಕೆ ಕಾಲಸ್ವರೂಪಿಣಿ–ನಾಗಿಣಿಯಂತೆ ಇರುವ, ಕೋಪವೆಂಬ ಬೆಂಕಿಯ ದಟ್ಟವಾದ ಕಪ್ಪುಬಣ್ಣದ ಹೊಗೆಯ ಬಳ್ಳಿಯಂತೆ ಇರುವ, ಇಂದಿಗೂ ಕಚ್ಚಲಿಕ್ಕಿರುವ ನನ್ನ ಶಿಖೆಯನ್ನು ವಧಾರ್ಹನಾದ ಯಾರು ಇಚ್ಛಿಸುವುದಿಲ್ಲ?॥9॥

ಮಾತ್ರವಲ್ಲ,

ನನ್ನ ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುತ್ತಿರುವ, ನಂದಕುಲವೆಂಬ ಕಾಡಿಗೆ ಕಾಡ್ಗಿಚ್ಚಿನಂತಿರುವ ಕೋಪದ ಉಗ್ರತೆಯನ್ನು (ತೀವ್ರತೆಯನ್ನು ತಿಳಿಯದ) ಮೀರಿ ಅನ್ಯವ್ಯಕ್ತಿಯ (ಶತ್ರುವಿನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದ) ತುಲನೆಯಲ್ಲಿ ವಿವೇಕಹೀನನಾಗಿ ಬೆಂಕಿಹುಳುವಿನಂತೆ ಈ ಕ್ಷಣವೇ ತನ್ನ ನಾಶವನ್ನು ತಾನೇ ತಂದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವವನು ಯಾರು? ॥ 10 ॥

ಶಾರ್ಙರವ, ಶಾರ್ಙರವ

ಶಿಷ್ಯ – (ಪ್ರವೇಶಿಸಿ) ಗುರುಗಳೇ, ಆಜ್ಞೆ ಮಾಡಿ

ಚಾಣಕ್ಯ – ಪುತ್ರನೇ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಲು ಬಯಸುವೆನು.

ಶಿಷ್ಯ – ಗುರುಗಳೇ, (ಕುಟೀರದ) ಬಾಗಿಲ ಸಮೀಪದಲ್ಲೇ ಇರುವ ಕೋಣೆಯು ಬೆತ್ತದ ಆಸನವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆಯಲ್ಲದೇ? ಆದ್ದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಗುರುಗಳು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

ಚಾಣಕ್ಯ – ಪುತ್ರನೇ, ಕಾರ್ಯತತ್ಪರತೆಯಿಂದಾಗಿ ನಾನು ಕ್ಲೇಶಕ್ಕೊಳಗಾಗಿರುವೆನು ಹೊರತು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಗುರುಗಳಿಗೆ ಶಿಷ್ಯರ ಮೇಲೆ ಸಹಜವಾಗಿ ಇರುವ ಕೋಪದ ಸ್ವಭಾವದಿಂದಲ್ಲ (ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವನು).

(ಸ್ವಗತದಲ್ಲಿ) ಈ ವಿಷಯವು ಹೇಗೆ ತಾನೇ ಪ್ರಜೆಗಳ ಗಮನಕ್ಕೆ ಬಂತು? ಅದೇನೆಂದರೆ ನಂದಕುಲದ ನಾಶದಿಂದ ಕೋಪಗೊಂಡ ಅಮಾತ್ಯರಾಕ್ಷಸನು, ತನ್ನ ತಂದೆಯ ಹತ್ಯೆಯಿಂದ ರೋಷಗೊಂಡ, ನಂದರ ಪೂರ್ಣರಾಜ್ಯವನ್ನೇ ಪುನಃ ಕೊಡಿಸುತ್ತೇನೆಂದು ವಾಗ್ದಾನ ಮಾಡಿದ ಪರ್ವತಕ ಪುತ್ರನಾದ ಮಲಯಕೇತುವಿನ ಜತೆ ಸಂಧಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು, ಅವನಿಂದ ತರಲ್ಪಟ್ಟ ಮ್ಲೇಚ್ಛರ ರಾಜಬಲದೊಂದಿಗೆ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ ಮೇಲೆ ಆಕ್ರಮಣ ಮಾಡಲು ಸಿದ್ಧನಿರುವನು? (ಯೋಚಿಸಿ) ಅಥವಾ ನಾನಾದರೋ ಎಲ್ಲಾ ಜನರ ಎದುರುಗಡೆ ನಂದವಂಶ ನಾಶ ಮಾಡುವೆನೆಂದು ಬಹಿರಂಗವಾಗಿ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ ಮಾಡಿ, ತದನಂತರ ತೀರಿಸಲು (ದಾಟಲು) ಕಷ್ಟಕರವಾದ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ ಎಂಬ ನದಿಯು ನನ್ನಿಂದ ದಾಟಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ, ಅಂತಹ ನಾನು ಈಗ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆ ಹರಡುವುದಾದರೂ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸಲು ಸಮರ್ಥನು.

ಏಕೆಂದರೆ,

ನನ್ನ ಕೋಪವೆಂಬ ಬೆಂಕಿಯ ದಟ್ಟವಾದ ದುಃಖವೆಂಬ ಹೊಗೆಯು ಶತ್ರುಗಳ ಪತ್ನಿಯರೆಂಬ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮೂಡಿ ಅವರ ಮುಖ ಚಂದ್ರವನ್ನು ಈ ಹೊಗೆಯಿಂದ ಕಪ್ಪಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾ, ತನ್ನ ರಾಜನೀತಿಯೆಂಬ ಗಾಳಿಯ ಮೂಲಕ ಮಂತ್ರಿರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಮರಗಳನ್ನು ಕರ್ತವ್ಯ ಹೀನರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾ, ಭಯದಿಂದ (ಮರಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪಕ್ಷಿಗಳ ರೂಪದಂತೆ) ಹೆದರಿದ ನಾಗರಿಕರುಳ್ಳ, ಮಹತ್ತರವಾದ ನಂದವಂಶದ ಚಿಗುರುಗಳೆಂಬ ಬಿದಿರನ್ನು ದಹಿಸಿ, ಕಾಡ್ಗಿಚ್ಚಿನಂತೆ ಇನ್ನೇನು ದಹಿಸಲು ಇಲ್ಲವೋ ಎಂಬಂತೆ ಈಗ ತಾನೇ ಶಮಿತವಾಗಿದೆ" ||11||

ಮಾತ್ರವಲ್ಲ,

ಆಗ, ಅಗ್ರಾಸನದಿಂದ ಕೆಳಗೆ ಬಿದ್ದು ಅಸಹಾಯಕನಾಗಿದ್ದ ನನ್ನನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾ ಯಾವ ಜನರು ತಮ್ಮ ಮುಖವನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಮಾಡಿ "ಇವನಿಗೆ (ನಂದ) ಧಿಕ್ಕಾರವಿರಲಿ" ಎಂದು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಾ, ಅವನು (ನಂದ) ರಾಜನೆಂಬ ಹೆದರಿಕೆಯಿಂದ ನನ್ನನ್ನು ಅಂದು ನೋಡಿದ್ದರು; ಅವರೇ ಈಗ

ಸಿಂಹವು ಪರ್ವತದ ಮೇಲಿನಿಂದ ಕೆಳಗೆ ಹೇಗೆ ಗಜೇಂದ್ರನನ್ನು ಬೀಳಿಸಿತೋ ಅದೇ ರೀತಿ ಸಿಂಹಾಸನದಿಂದ ನಂದರನ್ನು ಅಸಹಾಯಕರಾಗಿ ಕೆಳಗೆ ಎಳೆದುಕೊಂಡು ಬೀಳಿಸಿದ್ದನ್ನು ನೋಡಿರುತ್ತಾರೆ" ॥ 12 ॥

(ನನ್ನ ಕೋಪವು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿದದ್ದೇ ಎಂಬ ಭಾವ)

ಅಂತಹ ನಾನು ಈ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯೆಂಬ ಭಾರವನ್ನು ಕೆಳಗಿಳಿಸಿದವನಾಗಿ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಂತೆ ಶಸ್ತ್ರವನ್ನು (ಮಂತ್ರಿಪದವಿಯನ್ನು) ಧರಿಸಿರುವೆನು. ಯಾವ ನನ್ನಿಂದ

ಭೂಮಿಯ ಹೃದಯಕ್ಕೆ ನಾಟಲ್ಪಟ್ಟ ಈಟಿಯಂತಿರುವ ನವನಂದರು ನಾಶಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟರು (ನಾಶವಾದರು). ಸರೋವರದಲ್ಲಿ ಕಮಲವು ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವಂತೆ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತ ಮೌರ್ಯನಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ಇಡಲ್ಪಟ್ಟಳು. ನನ್ನ ಕೋಪ ಮತ್ತು ಪ್ರೀತಿಯ ಫಲವು ನಿಸ್ಪೃಹವಾದ ನನ್ನಿಂದ ನನ್ನ ಶತ್ರು ಮತ್ತು ಮಿತ್ರನಿಗೆ, ಒಂದೇ ಸಲ ಸಮಾನವಾಗಿ ಇಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ॥ 13 ॥

ಅಥವಾ ಎಷ್ಟರತನಕ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಹಿಡಿದು ಮೌರ್ಯನಿಗೆ ನಿಷ್ಠನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಿಲ್ಲವೋ, ನಂದವಂಶನಾಶದಿಂದ ಏನು ತಾನೇ ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು? ಅಷ್ಟರತನಕ ಮೌರ್ಯನಲ್ಲಿ ರಾಜಲಕ್ಷ್ಮೀ ಹೇಗೆ ಸ್ಥಿರವಾದಾಳು? (ಯೋಚಿಸಿ) ಅದೋ ರಾಕ್ಷಸನಿಗೆ ನಂದವಂಶದ ಮೇಲೆ ಅತಿಶಯವಾದ ಭಕ್ತಿಯಿದೆ. ಎಷ್ಟರತನಕ ನಂದವಂಶದ ಯಾವುದೇ ಒಂದು ಕುಡಿ ಎಷ್ಟೇ ದೂರದಲ್ಲಿ, ಜೀವಿತವಾಗಿದ್ದರೂ, ಅಷ್ಟರತನಕ ವೃಷಲನ ಮಂತ್ರಿ ಪದವಿಯುನ್ನು, ಒಪ್ಪಲಾರನು. ಈ ತಿಳಿವಳಿಕೆಯಿಂದಲೇ ನಂದವಂಶೀಯನಾದ ತಪ್ಪಿಗೆ, ಸರ್ವಾರ್ಥ ಸಿದ್ಧಿಯು ತಪೋವನದಲ್ಲಿ ವಾನಪ್ರಸ್ಥನಾಗಿದ್ದರೂ ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಟ್ಟನು. ಈಗ ಅಮಾತ್ಯರಾಕ್ಷಸನು ಮಲಯಕೇತುವನ್ನು (ಸ್ವಾಮಿಯೆಂದು) ಅಂಗೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು, ನಮ್ಮ ನಾಶಕ್ಕೆ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನು ತೋರ್ಪಡಿಸುತ್ತಿರುವನು. (ತನ್ನ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಆಕಾಶದತ್ತ ತಿರುಗಿಸಿ, ಮೇಲೆ ನೋಡುತ್ತಾ) ಸಾಧು ಅಮಾತ್ಯ ಸಾಧು (ಶಹಭಾಷ್

ಅಮಾತ್ಯ) ಅಮಾತ್ಯ ಶಿರೋಮಣಿ ರಾಕ್ಷಸ ಸಾಧು, ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಶಿರೋಮಣಿ ಉತ್ತಮ ಮಂತ್ರಿಬೃಹಸ್ಪತಿಯೇ ಒಳ್ಳೆಯದು. ಏಕೆಂದರೆ...

ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಜನರು ಐಶ್ವರ್ಯದಿಂದ ಸಂಪನ್ನನಾದ ಒಡೆಯನನ್ನು ಹಣಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಸೇವೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ (ಓಲೈಸುತ್ತಾರೆ), ಇನ್ನೂ ಕೆಲವರು ಅವನು ಕಷ್ಟದಲ್ಲಿದ್ದಾಗಲೂ ಅವನ ಸೇವೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ, ಏಕೆಂದರೆ ಮುಂದೆ ಅವನು ಪುನಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ ಮತ್ತು ಐಶ್ವರ್ಯ ಪಡೆಯಬಹುದು, ಎಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ. ಆದರೆ ಒಡೆಯನು ನಾಶಹೊಂದಿದರೂ, ಹಿಂದೆ ಅನುಭವಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಸುಖ–ಸಂತೋಷದ ಕಾರಣದಿಂದ, ಯಾವುದೇ ಸ್ವಾರ್ಥವಿಲ್ಲದೆ, ಸ್ವಾಮಿಕಾರ್ಯವನ್ನು, ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಮಾಡುವ ನಿನ್ನಂಥವರು (ಅಮಾತ್ಯರಾಕ್ಷಸ) ಬಹು ದುರ್ಲಭರು. (ವಿರಳರು). ॥ 14 ॥

ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ನಿನ್ನನ್ನು ಹಿಡಿಯಲು ನಮ್ಮ ಈ ಪ್ರಯತ್ನ. ನೀನು ವೃಷಲನ (ಚಂದ್ರಗುಪ್ತ) ಮಂತ್ರಿ ಪದವಿಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರೆ ಅನುಗ್ರಹವಾದೀತು ಎಂದು.

ಏಕೆಂದರೆ,

ಸ್ವಾಮಿಭಕ್ತಿ ಇರುವ, ಆದರೆ (ಜಾಣ್ಮೆ ಇಲ್ಲದ) ಮೂರ್ಖನಾದ ಮತ್ತು ಹೇಡಿಯಾದ ಸೇವಕನಿಂದ ಏನು ತಾನೇ ಪ್ರಯೋಜನ? ಅಥವಾ ಬುದ್ಧಿವಂತಿಕೆ ಮತ್ತು ಪರಾಕ್ರಮ ಇದ್ದರೂ ಸ್ವಾಮಿಭಕ್ತಿ ಇಲ್ಲದ ಸೇವಕನಿಂದ ಏನು ತಾನೇ ಸಾಧ್ಯವಾದಿತು? ಬುದ್ಧಿವಂತಿಕೆ, ಪರಾಕ್ರಮ ಮತ್ತು ಸ್ವಾಮಿಭಕ್ತಿ ಎಂಬ ಗುಣಗಳ ಸಂಗಮವಿರುವ ಸೇವಕರು, ತಮ್ಮ ಪ್ರಭುಗಳ ಅಭ್ಯುದಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣೀಭೂತರಾಗುವರು ಉಳಿದವರಾದರೋ ಸಂಪತ್ತಿನಲ್ಲೂ (ಸುಖ) ವಿಪತ್ತಿನಲ್ಲೂ ಪತ್ನಿ (ಕುಟುಂಬದಂತೆ)ಯಂತೆ ಕೇವಲ ಪೋಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟುವರು ಆಗಿರುವರು. ॥ 15 ॥

ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ವಿಚಾರವಾಗಿ ನಾನು ತುಂಬಾ ಜಾಗರೂಕನೇ ಆಗಿರುವೆನು. ಅವನನ್ನು (ರಾಕ್ಷಸ) ಹಿಡಿಯಲು ನನ್ನ ಪ್ರಯತ್ನವಂತೂ ಶತಾಯುಗತಾಯ ನಡೆಯುತ್ತಲೇ ಇದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಮೊತ್ತ ಮೊದಲು ನಮ್ಮ ಆಪ್ತ ಮಿತ್ರನಾದ ಪರ್ವತಕನನ್ನು ಅಮಾತ್ಯ ರಾಕ್ಷಸನು ವಿಷಕನ್ಯೆಯ ಮೂಲಕ ಕೊಂದಿರುವನು,

ಇದನ್ನು ವೃಷಲ ಮತ್ತು ಪರ್ವತಕ ಇವರಿಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನ ನಾಶದಿಂದ ಚಾಣಕ್ಯನಿಗೆ ತೊಂದರೆ ಮಾಡಿದಂತೆ, ಎಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ, ಇದು ನಡೆದಿದೆ, ಎಂಬಂತೆ ಒಂದು ವದಂತಿ ಲೋಕದಲ್ಲಿ (ಜನರ ಮಧ್ಯೆ) ಸುತ್ತಾಡುವಂತೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಇನ್ನೊಂದು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಿಕೊಳ್ಳಲೋ ಎಂಬಂತೆ ಪರ್ವತಕನ ಪುತ್ರನಾದ ಮಲಯಕೇತುವನ್ನು, ಭಾಗುರಾಯಣನು ತನ್ನ ಪಕ್ಕಕ್ಕೆ ಕರೆದು (ವಿಶ್ವಾಸದಿಂದ) "ಚಾಣಕ್ಯನೇ ನಿನ್ನ ತಂದೆಯನ್ನು ಕೊಂದಿರುವನು" ಎಂದು ಹೇಳಿ, ಹೆದರಿಸಿ ಇಲ್ಲಿಂದ ಅವನು ಸ್ವದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಹಾಗಲ್ಲದೆ ರಾಕ್ಷಸನ ಅಣತಿಯಂತೆ ಅವನು ನಮ್ಮ ವಿರುದ್ಧ ವರ್ತಿಸುವಂತಾದರೆ, ನನ್ನ ಬುದ್ಧಿಶಕ್ತಿಯಿಂದ ನಾನು ಅವನನ್ನು ತಡೆಯುವೆನು, ಎಂಬ ಆತ್ಮವಿಶ್ವಾಸ ನನಗಿದೆ. ಆದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆ ರಾಕ್ಷಸನೇ ಪರ್ವತಕನ ಹತ್ಯೆಗೆ ಕಾರಣ ಎಂಬ ವದಂತಿ ಹಾಗೇ ವಿಸ್ತರಿಸಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ನಾನು ಮಲಯಕೇತುವನ್ನು ಈಗ ನಿಗ್ರಹಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಮಾತ್ರನಲ್ಲ ಶತ್ರುಪಕ್ಷ ಮತ್ತು ನಮ್ಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಿಜವಾಗಿ ಯಾರು ನಮ್ಮ ಕಡೆ ಅನುರಕ್ತರಾಗಿವರು ಮತ್ತು ಯಾರು ಅನುರಕ್ತರಾಗಿಲ್ಲ ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ರಾಜ್ಯದ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಆಯಾಯಾ ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಭಾಷೆ–ಆಚಾರ ವಿಚಾರ, ವೇಷ–ಭೂಷಣ ಮತ್ತು ಸಂಚಾರದಲ್ಲಿ ಪರಿಣತರಾದ ಗುಪ್ತಚರರನ್ನು, ವಿವಿಧ ಸಾಧನಗಳೊಂದಿಗೆ ಮತ್ತು ಸಲಹೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಮಾರುವೇಷದಲ್ಲಿ ಕಳುಹಿಸಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದೇನೆ. ನಂದರ ಹಿಂದಿನ ಮಂತ್ರಿಗಳ ಮತ್ತು ಆಪ್ತಮಿತ್ರರ ನಡವಳಿಕೆಯನ್ನು, ಜಾಗರೂಕತೆಯಿಂದ ನೋಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನೊಂದಿಗೆ ನಂದರ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ದಂಗೆ ಎದ್ದ ಭದ್ರಭಟನೇ ಮೊದಲಾದವರನ್ನು ವಿಧವಿಧವಾದ ಘಟನೆಗಳ ಮೂಲಕ ಶತ್ರು ಪಾಳಯಕ್ಕೆ ಓಡಿ ಹೋಗುವಂತೆ ಮತ್ತು ಅಲ್ಲಿಯ ಆಗು–ಹೋಗುಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ನನ್ನ ನಂಬಿಕೆಗೆ ಪಾತ್ರರಾದವರನ್ನು ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ ಬಳಿ, ಒಂದು ವೇಳೆ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ವಿಷಪ್ರಾಶನವೇ ಮೊದಲಾದ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು ನಡೆದರೆ, ಅದನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಲೆಂದೇ ಇರಿಸಿದ್ದೇನೆ. ಇಂದುಶರ್ಮ ಎಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ನನ್ನ ಆಪ್ತಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ಸಹಪಾಠಿ, ದಂಡನೀತಿ ಮತ್ತು ಜ್ಯೋತಿಃಶಾಸ್ತ್ರದ ಅರವತ್ತನಾಲ್ಕು

ಶಾಖೆಗಳಲ್ಲೂ ಪ್ರಾವಿಣ್ಯ ಪಡೆದ ಅವನನ್ನು ನಂದವಂಶ ನಾಶಮಾಡುತ್ತೇನೆ ಎಂಬ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಗೈದ ನಂತರ, ಕುಸುಮಪುರಕ್ಕೆ ಜೈನ ಸಂನ್ಯಾಸಿಯಾಗಿ ಕಳುಹಿಸಿ ನಂದರ ಮಂತ್ರಿಗಳ ಮಿತ್ರತ್ವವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ರಾಕ್ಷಸ ಅವನ ಮೇಲೆ ವಿಶೇಷ ಅಭಿಮಾನ ಮತ್ತು ವಿಶ್ವಾಸ ಇಟ್ಟಿರುವನು. ಅವನಿಂದ ಈಗ ಮುಖ್ಯ ಕಾರ್ಯವೊಂದು ಆಗಬೇಕಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲ ವಿಧವಾಗಿಯೂ ಏನು ಆಗಬೇಕಾಗಿದೆಯೋ ಅದು ನನ್ನಿಂದ ಆಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈಗ ಕಷ್ಟವೇನೆಂದರೆ ವೃಷಲನೇ ನನ್ನ ಮೇಲೆ ರಾಜ್ಯಭಾರದ ಕಾರ್ಯದ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯನ್ನು ಹೊರಿಸಿ ರಾಜ್ಯಶಾಸನದ ವಿಚಾರವಾಗಿ ಆಸಕ್ತಿ ತೋರಿಸುತ್ತಿಲ್ಲ. ಸತ್ಯವಾಗಿಯೂ ವಿಚಾರವೇನೆಂದರೆ ಆ ರಾಜ್ಯಭಾರವೇ ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಸುಖವನ್ನು, ಕೊಡುತ್ತದೆ, ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯಗಳ ಅಸಾಧಾರಣ ಕಠಿಣತೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣಸಿಗುವುದಿಲ್ಲ; ಈ ಕಾಠಿಣ್ಯತೆ. ಬೇರೆಯುವರೊಂದಿಗೆ ಹಂಚಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಏಕೆಂದರೆ,

ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಎಷ್ಟೇ ಬಲಶಾಲಿಗಳಾಗಿದ್ದರೂ, ರಾಜಾನೆಗಳು (ಗಜೇಂದ್ರ) ಮತ್ತು ಮಹಾರಾಜರುಗಳು (ನರೇಂದ್ರ) ಸ್ವತಃ ಕಷ್ಟಪಟ್ಟು ತಮ್ಮ ಜೀವನೋಪಾಯವನ್ನು ಮಾಡುವಂತಹ ಅವರು ಬಹುಶಃ ದುಃಖದ ಬೇಗೆಗೆ ಒಳಗಾಗುವರು. ॥ 16 ॥

(ಅನಂತರ ಯಮಪಟವನ್ನು ಹಿಡಿದು ಚಾರನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ)

ಯಮನ ಚರಣಗಳನ್ನು ನಮಿಸಿರಿ, ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಏನು ತಾನೇ ಉಪಯೋಗವಾದೀತು? ಯಮನಾದರೋ ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳ ಭಕ್ತರ ಒದ್ದಾಡುತ್ತಿರುವ ಚಂಚಲವಾದ ಪ್ರಾಣಗಳನ್ನು ಸೆಳೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ॥ 17 ॥

ಮಾತ್ರವಲ್ಲ,

"ಮನುಷ್ಯನು ಭಯಾನಕ ದೇವತೆಯಾದ ಯಮನನ್ನು ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಪೂಜಿಸಿ ಜೀವನೋಪಾಯವಾಗಿ ಆಶ್ರಯಿಸಬಹುದು. ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಮೃತ್ಯುವಾಗಿರುವ ಅವನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ನಾವು ಜೀವನ ಮಾಡುತ್ತಿರುವೆವು"॥18॥

ನಾನು, ಈಗ ಇಲ್ಲಿರುವ ಈ ಮನೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ಯಮಪಟವನ್ನು, ತೋರಿಸುತ್ತಾ ಯಮನ ಹಾಡುಗಳನ್ನು, ಹಾಡುವೆನು.

(ಎಂದು ಸ್ವಲ್ಪ ನಡೆಯುತ್ತಾನೆ)

ಶಿಷ್ಯ – (ನೋಡಿ) ಭದ್ರನೇ ಪ್ರವೇಶಿಸಬಾರದು

ಚರ – ಎಲೈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೇ ಯಾರ ಮನೆಯಿದು?

ಶಿಷ್ಯ – ಚಾಣಕ್ಯರೆಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ, ನಮ್ಮ ಪೂಜ್ಯ ಗುರುಗಳ ಮನೆಯಿದು.

ಚರ – (ನಗುತ್ತಾ) ಹಾಗಿದ್ದರೆ ಅದು ನನಗೆ ಧರ್ಮದಿಂದ ಸಹೋದರನಾದವನ ಮನೆಯಾಗಿದೆ. ನನಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಲು ಬಿಡು, ನಾನು ಅವನ ಬಳಿ ಯಮಪಟವನ್ನು ಹರಡಿ ಧರ್ಮದ ಬಗ್ಗೆ ಉಪದೇಶಿಸುವೆನು.

ಶಿಷ್ಯ – (ಕೋಪದಿಂದ) ಮೂರ್ಖನೇ ನಿನಗೆ ಧಿಕ್ಕಾರವಿರಲಿ. ಏನು ನೀನು ನಮ್ಮ ಗುರುಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಧರ್ಮಜ್ಞಾನಿಯೇ?

ಚರ – ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೇ ಕೋಪಗೊಳ್ಳಬೇಡ. ಎಲ್ಲರೂ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ, ತಿಳಿದಿರುವುದಿಲ್ಲ. ನಿನ್ನ ಗುರುಗಳಿಗೆ ಕೆಲವು ವಿಷಯಗಳು ಗೊತ್ತಿರುತ್ತದೆ. ನನ್ನಂತಹವರು ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವರು.

ಶಿಷ್ಯ – (ಕೋಪದಿಂದ) ಮೂರ್ಖನೇ, ನಮ್ಮ ಗುರುಗಳ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವ (ಎಲ್ಲಾ ತಿಳಿದಿರುವವನು) ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ಕದಿಯಲು ಇಚ್ಛಿಸುವೆಯಾ?

ಚರ – ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೇ, ನಿನ್ನ ಗುರುಗಳಿಗೆ ಎಲ್ಲಾ ವಿಚಾರ ತಿಳಿದಿದ್ದರೆ, ಚಂದ್ರನನ್ನು (ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನನ್ನು) ಯಾರು ಪ್ರೀತಿಸುವುದಿಲ್ಲ (ದ್ವೇಷಿಸುತ್ತಾರೆ) ಎಂಬುದನ್ನು ಕೇಳಿ ತಿಳಿದುಕೊ.

ಶಿಷ್ಯ – ಮೂರ್ಖನೇ, ಇದನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ತಿಳಿಯದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಏನು ತಾನೇ ಉಪಯೋಗ?

ಚರ – ಇದನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದಾಗುವ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ನಿನ್ನ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರು ಮಾತ್ರ ಅರಿಯುವರು. ನೀನಾದರೋ ಇಷ್ಟನ್ನು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿದಿರುವೆ, ಕಮಲಗಳಿಗೆ ಚಂದ್ರನು ಇಷ್ಟವಿಲ್ಲ ಎಂದು. ನೋಡು.

"ಕಮಲಗಳು ಎಷ್ಟೇ ಸುಂದರವಾಗಿದ್ದರೂ, ಅವುಗಳ ಸ್ವಭಾವ (ನಡವಳಿಕೆ) ತಮ್ಮ ಸೌಂದರ್ಯದ ತದ್ವಿರುದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಚಂದ್ರನು ಎಷ್ಟೇ ಪೂರ್ಣ ಕಲೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದರೂ, ಕಮಲಗಳು ಅವನನ್ನು ವಿರೋಧಿಸುತ್ತವೆ" (ಬಯಸುವುದಿಲ್ಲ)॥19॥

ಚಾಣಕ್ಯ – (ಕೇಳಿ, ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ) ಓಹೋ, ಯಾರು ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸುತ್ತಾರೋ, ಅವರನ್ನು ತಾನು ತಿಳಿದಿರುವೆನೆಂದು ಸೂಚಿಸುತ್ತಿರುವನು.

ಶಿಷ್ಯ – ಮೂರ್ಖನೇ ಏನಿದು ಅಸಂಬದ್ಧ ಮಾತು?

ಚರ – ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೇ ಅರ್ಥಪೂರ್ಣವಾದ ಮಾತು ಇದಾಗುವುದು.

ಶಿಷ್ಯ – ಆದರೆ ಏನಾಗುವುದು?

ಚರ – ಒಂದು ವೇಳೆ ಕೇಳಲು ಆಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ಸಿಕ್ಕರೆ.

ಚಾಣಕ್ಯ – ಮಂಗಳಕರನೇ ಭೀತಿ ಇಲ್ಲದೆ ವಿಶ್ವಾಸದಿಂದ ಒಳಗೆ ಬಾ. ಕೇಳುವವನೂ ಮತ್ತು ಕೇಳಿದ್ದನ್ನು ಅರಿಯುವವನೂ ಸಿಗುವನು.

ಚರ – ನಾನು ಬಂದೆ (ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ಹತ್ತಿರ ಬಂದು) ಆರ್ಯನಿಗೆ ಜಯವಾಗಲಿ.

ಚಾಣಕ್ಯ – (ನೋಡಿ, ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ) ಪ್ರಜೆಗಳ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಮನೋಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಅರಿಯಲು ನಿಯುಕ್ತನಾದ ನಿಪುಣಕನು ಇವನು (ಪ್ರಕಾಶ) ಭದ್ರನೇ ನಿನಗೆ ಸ್ವಾಗತ–ಕುಳಿತುಕೋ.

ಚರ – ಆರ್ಯರ ಆಜ್ಞೆಯಂತೆ (ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವನು)

ಚಾಣಕ್ಯ – ಭದ್ರನೇ ಈಗ ಹೇಳು, ನೀನು ಹೋದ ಕೆಲಸದ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ಕುರಿತು ವಿವರಿಸು. ಪ್ರಜೆಗಳು ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಇರುವರೇ?

ಚರ – ಮತ್ತೇನು? ಪೂಜ್ಯರಾದ ನಿಮ್ಮಿಂದ ಅತೃಪ್ತಿಯ ಕಾರಣಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪರಿಪಾಕವಾಗಿರಲು ಪ್ರಜೆಗಳು ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನಲ್ಲಿ ದೃಢವಾದ ಪ್ರೀತಿ–ವಿಶ್ವಾಸವುಳ್ಳವರು ಆಗಿರುವರು. ಆದರೆ, ಅಮಾತ್ಯ ರಾಕ್ಷಸನೊಂದಿಗಿನ ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಅತಿಯಾದ ಸ್ನೇಹದಿಂದ ಇರುವ ಮೂವರು ಮಾತ್ರ ಮಹಾರಾಜ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ ಪೂರ್ಣಚಂದ್ರನ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ರಾಜ್ಯಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನು ಸಹಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ಚಾಣಕ್ಯ – (ಕೋಪದಿಂದ) ತಮ್ಮ ಬದುಕುವಿಕೆಯನ್ನು ಸಹಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನೀನು ಹೇಳಬೇಕಿತ್ತು. ನೀನು ಅವರ ಹೆಸರನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವೆಯಾ?

ಚರ – ಹೆಸರು ಅರಿಯದೆ ನಿಮಗೆ ಹೇಗೆ ತಾನೇ ನಿವೇದಿಸಲಿ?

ಚಾಣಕ್ಯ – ಹಾಗಿದ್ದರೆ, ಅವರ ಹೆಸರು ತಿಳಿಯಲು ಬಯಸುವೆನು.

ಚರ – ಪೂಜ್ಯರು ಆಲಿಸಲಿ. ಮೊದಲನೆಯವನಾದರೋ, ತಮ್ಮ ಶತ್ರುಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಬೇರೂರಿದ ಸ್ನೇಹವುಳ್ಳ ಕ್ಷಪಣಕನು (ಜೈನಮುನಿಯು)

ಚಾಣಕ್ಯ – (ಸಂತೋಷದಿಂದ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ) ನಮ್ಮ ಶತ್ರುವಿನಲ್ಲಿ ಸ್ನೇಹವುಳ್ಳ ಕ್ಷಪಣಕನೇ? (ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ) ಅವನ ಹೆಸರೇನು?

ಚರ – ಅವನ ಹೆಸರು ಜೀವಸಿದ್ಧಿ ಎಂದು, ರಾಕ್ಷಸನಿಂದ ಕಳುಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ವಿಷಕನ್ಯೆಯು ಪರ್ವತೇಶ್ವರನ ಬಳಿ ಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನೋ ಅವನು.

ಚಾಣಕ್ಯ – (ತನ್ನಲ್ಲೇ) ಜೀವಸಿದ್ಧಿ ನನ್ನ ಗೂಢಚಾರನು. (ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶವಾಗಿ) ಭದ್ರನೇ ಎರಡನೆಯವನು ಯಾರು?

ಚರ – ಪೂಜ್ಯರೇ, ಇನ್ನೊಬ್ಬನು ಕಾಯಸ್ಥನಾದ, ರಾಕ್ಷಸನಿಗೆ ಆಪ್ತ

ಸ್ನೇಹಿತನಾದ ಶಕಟದಾಸನು.

ಚಾಣಕ್ಯ – (ನಗುತ್ತಾ ಆತ್ಮಗತ) ಕಾಯಸ್ಥನೆಂದರೆ ಅಲ್ಪನು ಮಾತ್ರ, ಶತ್ರು ಎಷ್ಟೇ ಚಿಕ್ಕವನಾದರೂ ಅವನನ್ನು, ಕಡೆಗಣಿಸಬಾರದು. ಮಿತ್ರನ ನೆಪದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಾರ್ಥಕನೆಂಬ ಗೂಢಚಾರನನ್ನು ಅವನ ಬಳಿ ಇಟ್ಟಿರುವೆನು. (ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ) ಭದ್ರನೇ ಮೂರನೆಯವನನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಬಯಸುವೆನು.

ಚರ – ಮೂರನೇಯವನು ಚಂದನದಾಸನೆಂಬ ರತ್ನಪಡಿ ವ್ಯಾಪಾರಿ, ಪುಷ್ಪಪುರ ನಿವಾಸಿ. ಅಮಾತ್ಯ ರಾಕ್ಷಸನ ಎರಡನೇ ಹೃದಯವಿದ್ದ ಹಾಗೇ; ಯಾರ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ರಾಕ್ಷಸನು ನಗರವನ್ನು ಬಿಡುವ ಮೊದಲು ತನ್ನ ಕುಟುಂಬದವರನ್ನು ಅವನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಇರುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿರುವನು.

ಚಾಣಕ್ಯ – (ತನ್ನಲ್ಲೇ) ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಅವನು ಆಪ್ತಮಿತ್ರನೇ ಆಗಿರುವನು; ಏಕೆಂದರೆ ತನ್ನ ಕುಟುಂಬದ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯನ್ನು, ಪರಮಾಪ್ತನಲ್ಲದವನ ಬಳಿ ರಾಕ್ಷಸನು ಎಂದೂ ಇಡಲಾರನು.

(ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ) ಭದ್ರನೇ ಚಂದನದಾಸನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಕುಟುಂಬದವರನ್ನು ರಾಕ್ಷಸನು ಇಟ್ಟಿರುವನು ಎಂದು ನಿನಗೆ ಹೇಗೆ ತಿಳಿಯಿತು?

ಚರ – ಪೂಜ್ಯರೇ, ಈ ಮುದ್ರೆಯುಂಗರ ನಿಮಗೆ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. (ಉಂಗುರವನ್ನು ಕೊಡುವನು)

ಚಾಣಕ್ಯ – (ಮುದ್ರೆಯುಂಗರ ನೋಡಿ, ಹಿಡಿದು, ರಾಕ್ಷಸನ ಹೆಸರು ಕೆತ್ತಿದ್ದನ್ನು ಓದಿ) (ಸಂತೋಷದಿಂದ, ತನ್ನಲ್ಲೇ) ನೀನು ಹೀಗೆನ್ನಬೇಕಿತ್ತು. ರಾಕ್ಷಸನೇ ನಮ್ಮ ಹಸ್ತಗತನಾದನೆಂದು (ವಶನಾದನೆಂದು)

(ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ) ಭದ್ರನೇ ನೀನು ಈ ಉಂಗುರವನ್ನು ಪಡೆದ ಬಗ್ಗೆ ಸವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲು ಬಯಸುತ್ತೇನೆ.

ಚರ – ಪೂಜ್ಯರೇ, ಕೇಳಿ ಪ್ರಜೆಗಳ ರೀತಿನೀತಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು

ತಾವು ನನಗೆ ನಿಯೋಜಿಸಿದ ಬಳಿಕ, ನಾನು ಯಾರ ಮನೆಯ ಪ್ರವೇಶಕ್ಕೆ ಸಂಶಯ ಬರದಂತೆ ಇರುವ ಈ ಯಮಪಟವನ್ನು, ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ತಿರುಗುತ್ತಾ, ಚಂದನದಾಸನೆಂಬ ರತ್ನವ್ಯಾಪಾರಿಯ ಮನೆಯ ಪ್ರವೇಶ ಪಡೆದೆನು. ಅಲ್ಲಿ ಅವನ ಮನೆಯ ಚಾವಡಿಯಲ್ಲಿ ಯಮಪಟವನ್ನು ಹರಡಿ ಗೀತೆಗಳನ್ನು ಹಾಡಲು ಆರಂಭಿಸಿದೆನು

ಚಾಣಕ್ಯ – ನಂತರ ಏನಾಯಿತು?

ಚರ – ಅಕಸ್ಮಾತ್ತಾಗಿ, ಆಗ ಆ ಮನೆಯ ಒಂದು ನೆಲ ಕೊಠಡಿಯಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರನಾದ ಬಾಲಕರಿಗೆ ಸಹಜವಾದ ಕುತೂಹಲದಿಂದ ತನ್ನ ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ಬಿಡುತ್ತಾ ಐದು ವರ್ಷದ ಪುಟ್ಟ ಬಾಲಕನೊಬ್ಬನು ಹೊರಬರಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದನು. ಆಗ ಅಲ್ಲಿ ಒಳಗಿಂದ ದೊಡ್ಡ ಗದ್ದಲ ಮಾಡುತ್ತಾ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಕೂಗುತ್ತಾ "ಅಯ್ಯೋ ಅವನು ಹೊರ ಹೊರಟನು" ಎಂದು ಸಂಶಯ ಮೂಡುವಂತೆ ಹೇಳಲಾಯಿತು. ಬಾಗಿಲಿನ ಸಂಧಿಯಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಯೊಬ್ಬಳು ಹೊರಗೆ ನೋಡುತ್ತಾ, ಹೊರಬರುತ್ತಿರುವ ಬಾಲಕನನ್ನು ಬೈಯುತ್ತಾ, ತನ್ನ ಬಳ್ಳಿಯಂತೆ ಬಳಕುತ್ತಿರುವ ಬಾಹುವಿನಿಂದ ತಡೆದಳು, ಅವಳ ಕೈಯಿಂದ ಕುಮಾರನನ್ನು ತಡೆಯುವ ಬರದಲ್ಲಿ ಬೀಸಿದ ಬೆರಳಿನಿಂದ ಪುರುಷರ ಬೆರಳಿಗೆ ಸರಿ ಹೊಂದುವ ಗಾತ್ರವುಳ್ಳ ಉಂಗುರವೊಂದು ಜಾರಿ ಹೊಸ್ತಿಲ ಬದಿಯಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದು, ಪುಟಿದೆದ್ದು ತಿರುಗುತ್ತಾ ನನ್ನ ಕಾಲ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಅವಳ ಅರಿವೆಗೆ ಬಾರದೆ ವಧು ಮೌನವಾಗಿ ಕಾಲ ಬಳಿ ಬಂದು ನಮಸ್ಕರಿಸುವಂತೆ ಚಲಿಸದೆ, ಬಂದು ನಿಂತಿತು. ರಾಕ್ಷಸನ ಹೆಸರು ಅದರ ಮೇಲೆ ಇರುವುದನ್ನು ನೋಡಿ ನಾನು ಸಹ ಅದನ್ನು ಮೌನವಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಪೂಜ್ಯರ ಸನ್ನಿಧಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿರುವೆನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದೇ ಈ ಮುದ್ರೆಯನ್ನು ಪಡೆದ ರೀತಿ.

ಚಾಣಕ್ಯ – ಭದ್ರನೇ, ಕೇಳಿದೆ ನೀನಿನ್ನು ಹೋಗಬಹುದು, ನೀನು ಮಾಡಿದ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಯತ್ನಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಉಡುಗೊರೆಯನ್ನು ಬೇಗನೆ ಪಡೆಯುವೆ.

ಚರ – ಪೂಜ್ಯರು ಆಜ್ಞಾಪಿಸಿದಂತೆ (ಹೊರಡುವನು)

ಚಾಣಕ್ಯ – ಶಾರ್ಙರವ, ಶಾರ್ಙರವ

ಶಿಷ್ಯ – (ಪ್ರವೇಶಿಸಿ) ಗುರುಗಳೇ ಆಜ್ಞಾಪಿಸಿ.

ಚಾಣಕ್ಯ – ವತ್ಸ, ಮಸಿಪಾತ್ರೆ ಮತ್ತು ಕಾಗದವನ್ನು ತಾ.

ಶಿಷ್ಯ – ಪೂಜ್ಯರು ಆಜ್ಞಾಪಿಸಿದಂತೆ (ಹೊರಡುವನು) ಮತ್ತು ಪುನಃ ಪ್ರವೇಸಿಸಿ) ಪೂಜ್ಯರೇ, ಮಸಿಪಾತ್ರೆ ಮತ್ತು ಪತ್ರ ಇಲ್ಲಿದೆ. (ಪಾಠಭೇದ)

ಚಾಣಕ್ಯ – (ಕಾಗದವನ್ನು ನೋಡಿ, ಆತ್ಮಗತ) ಏನನ್ನು ಬರೆಯಲಿ? ಏನನ್ನು ಬರೆಯುವುದರಿಂದ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ನಾನು ಗೆಲ್ಲಬಹುದು.

ಪ್ರತೀಹಾರಿ – (ಪ್ರವೇಶಿಸಿ) ಪೂಜ್ಯರಿಗೆ ಜಯವಾಗಲಿ.

ಚಾಣಕ್ಯ – (ಸಂತೋಷದಿಂದ, ಆತ್ಮಗತ) "ಜಯವಾಗಲಿ" ಎಂದು ಘೋಷಿಸಲಾಗಿದೆ (ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ) ಶೋಣೋತ್ತರೇ, ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದಿರುವ ಕಾರಣವೇನು?

ಪ್ರತೀಹಾರಿ – ಪೂಜ್ಯರೇ ತಮ್ಮ ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ತಾವರೆಯ ಮೊಗ್ಗಿನಂತಿರುವ ಕೈ ಜೋಡಿಸಿ ಕೊಂಡು, ಚಂದ್ರನಂತೆ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವರಾದ, ಮಹಾರಾಜ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತರು ತಮ್ಮನ್ನು ವಿಜ್ಞಾಪಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. "ರಾಜ ಪರ್ವತೇಶ್ವರನ ಶ್ರಾದ್ಧಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು ಪೂಜ್ಯರಿಂದ ಸಮ್ಮತಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ನಾನು ಇಚ್ಛಿಸುವೆನು. ಈ ನಿಮಿತ್ತ ಅವನು ಧರಿಸಿದ್ದ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ದಾನವಾಗಿ ಕೊಡಲು ಬಯಸುತ್ತೇನೆ" ಎಂದು.

ಚಾಣಕ್ಯ – (ಸಂತೋಷದಿಂದ, ತನ್ನಲ್ಲೇ) ವೃಷಲ ಒಳ್ಳೆಯದು! ನನ್ನ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಅರಿತಿರುವಂತೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಸಂದೇಶವನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿರುವೆ.

(ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ) ಶೋಣೋತ್ತರೆ, ನನ್ನ ಮಾತೆಂದು ನೀನು ಹೀಗೆ ವೃಷಲನಿಗೆ ಹೇಳಬೇಕು. ಜಗತ್ತಿನ ಆಗು ಹೋಗುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ನೀನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವೆ.

ನೀನು ಬಯಸಿದಂತೆ ಆಗಲಿ. ಆದರೆ, ಪರ್ವತೇಶ್ವರನು ಈ ಹಿಂದೆ ಧರಿಸಿದ್ದ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ಯೋಗ್ಯರಾದವರಿಗೆ ಕೊಡತಕ್ಕದ್ದು; ಆದ್ದರಿಂದ ತುಂಬಾ ಅರ್ಹರಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರನ್ನು ನಾನೇ ನಿನ್ನ ಬಳಿಗೆ ಕಳುಹಿಸುವೆ ಎಂದು.

ಪ್ರತಿಹಾರಿ – ಪೂಜ್ಯರು ಆಜ್ಞಾಪಿಸಿದಂತೆ (ಹೊರಡುತ್ತಾಳೆ)

ಚಾಣಕ್ಯ – ಶಾರ್ಙರವ, ನನ್ನ ವಚನವಿದೆಂದು ವಿಶ್ವಾವಸುವೇ ಮೊದಲಾದ ಮೂವರು ಸಹೋದರರಿಗೆ ಹೇಳು "ವೃಷಲನಿಂದ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ಪಡೆದು ನಂತರ ನನ್ನನ್ನು ನೋಡಿರಿ"

ಶಿಷ್ಯ – ಪೂಜ್ಯರು ಆಜ್ಞಾಪಿಸಿದಂತೆ ಆಗಲಿ (ಹೊರಡುವನು)

ಚಾಣಕ್ಯ – ಇದು ಪತ್ರದ ನಂತರದ ಭಾಗವಾಗಿರಲಿ. ಮೊದಲ ಭಾಗವೇನೆಂದು ಬರೆಯಲಿ? (ಯೋಚಿಸಿ) ಓಹೋ ತಿಳಿಯಿತು. ನನ್ನ ಗೂಢಚಾರರ ಮೂಲಕ ನನಗೆ ತಿಳಿದಿರುವುದೇನೆಂದರೆ–ಮ್ಲೇಚ್ಛರಾಜರುಗಳ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ, ಈ ಐವರು ಪ್ರಧಾನರು ಅಮಾತ್ಯ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ಸ್ನೇಹದಿಂದ ಅನುಸರಿಸುವರು ಎಂದು.

ಅವರಾದರೋ,

ಕುಲುಕ ರಾಜ್ಯದ ದೊರೆ ಚಿತ್ರವರ್ಮ, ಮಲಯಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಸಿಂಹದಂತೆ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಸಿಂಹನಾದ, ಕಾಶ್ಮೀರದ ದೊರೆ ಪುಷ್ಕರಾಕ್ಷ, ಶತ್ರುವನ್ನು ಸಂಹಾರ ಮಾಡಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ, ಸಿಂಧು ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ದೊರೆ ಸಿಂಧುಸೇನ ಮತ್ತು ಪರ್ಷಿಯಾ ದೇಶದ ಅರಸ, ಕುದುರೆಗಳ ಸೈನ್ಯ (ಅಶ್ವಸೈನ್ಯ) ಹೊಂದಿದ ಮೇಘ ಎಂಬ ಅರಸ; ಇವರ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು, ಪತ್ರದಲ್ಲಿ ಬರೆಯುವೆನು ಚಿತ್ರಗುಪ್ತನಾದರೋ (ಯಮನಕಿಂಕರ) ಅವರ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಪುಸ್ತಕದಿಂದ ಅಳಿಸಲಿ"

(ಯೋಚಿಸಿ) ನಾನು ಅವರ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಬರೆಯುವುದಿಲ್ಲ ಪತ್ರದ ಮೊದಲ ಭಾಗ ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರಲಿ, (ಬರೆಯುವುದನ್ನು ನಟಿಸುತ್ತಾನೆ) ಶಾರ್ಙರವ,

ಶಿಷ್ಯ – (ಪ್ರವೇಶಿಸಿ) ಪೂಜ್ಯರೇ ಆಜ್ಞಾಪಿಸಿ.

ಚಾಣಕ್ಯ – ವತ್ಸ, ಶ್ರೋತ್ರಿಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಬರೆದ ಅಕ್ಷರಗಳು ಎಷ್ಟೇ ಜಾಗ್ರತೆಯಿಂದ ಬರೆದರೂ, ಸ್ಫುಟವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ನನ್ನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಾರ್ಥಕನಿಗೆ ಹೇಳು (ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಏನೆಂದು ಹೇಳುವನು)

(ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ, ಹೀಗೆಂದು)

ಯಾರೋ ಯಾರಿಗೋ ಹೇಳುವಂತೆ, ಹೊರಗಡೆ ಯಾವುದೇ ಹೆಸರು ಮತ್ತು ವಿಳಾಸ ಇಲ್ಲದ ಪತ್ರವನ್ನು ಶಕಟದಾಸನಿಂದ ಬರೆಸಿಕೊಂಡು ಬಾ, ಎಂದೂ ಚಾಣಕ್ಯನು ಇದನ್ನು ಬರೆಸಲು ಹೇಳಿರುವನು ಎನ್ನಬೇಡ.

ಶಿಷ್ಯ – ಹಾಗೇ ಆಗಲಿ (ಹೊರಡುತ್ತಾನೆ)

ಚಾಣಕ್ಯ – (ತನ್ನಲ್ಲೇ) ಓಹೋ.. ಮಲಯಕೇತು ಜಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟನು.

ಸಿದ್ಧಾರ್ಥಕ – (ಕೈಯಲ್ಲಿ ಪತ್ರವನ್ನು ಹಿಡಿದು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ) ಆರ್ಯರಿಗೆ ಜಯವಾಗಲಿ, ಆರ್ಯ, ಇದು ಶಕಟದಾಸನಿಂದ ಬರೆಯಲ್ಪಟ್ಟ ಪತ್ರ.

ಚಾಣಕ್ಯ – (ತೆಗೆದುಕೊಂಡು) ಆಹಾ! ಎಷ್ಟು ಮುದ್ದಾದ ಅಕ್ಷರಗಳು (ಓದಿ) ಭದ್ರ ಈ ಮುದ್ರೆಯಿಂದ ಇದನ್ನು ಒತ್ತು.

ಸಿದ್ಧಾರ್ಥಕ – (ಹಾಗೇ ಮಾಡಿ) – ಪೂಜ್ಯರೇ, ಇದನ್ನು ಮುದ್ರೆಯಿಂದ ಒತ್ತಿರುವೆನು ಇನ್ನೇನು ಮಾಡಲಿ?

ಚಾಣಕ್ಯ – ಭದ್ರನೇ, ತುಂಬಾ ವಿಶ್ವಾಸಾರ್ಹ ಪುರುಷನು ಮಾಡಬೇಕಾದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿನಗೆ ವಹಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಸಿದ್ಧಾರ್ಥಕ – (ಸಂತೋಷದಿಂದ) ಪೂಜ್ಯರೇ, ನಿಮ್ಮಿಂದ ಕೃತಾರ್ಥನಾದೆನು. ಈ ಸೇವಕನು ಏನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿ.

ಚಾಣಕ್ಯ – ಮೊದಲು, ನೀನು ವಧ್ಯಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಮರಣದಂಡನೆ ವಿಧಿಸುವ ಘಾತಕರನ್ನು ಕೋಪಗೊಂಡ ಬಲಗಣ್ಣಿನ ಸಂಜ್ಞೆಯ ಮೂಲಕ ಎಚ್ಚರಿಸಬೇಕು, ಅವರು ಅದನ್ನು ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಂಡು ಹೆದರಿಕೆಯಿಂದ ಅತ್ತಿತ್ತ ಓಡಲು, ಶಕಟದಾಸನನ್ನು ವಧ್ಯಸ್ಥಾನದಿಂದ ಬಿಡಿಸಿಕೊಂಡು ರಾಕ್ಷಸನ ಬಳಿ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಬೇಕು. ಮಿತ್ರನ ಪ್ರಾಣ ಉಳಿಸಿದಕ್ಕಾಗಿ ಅವನು ಕೊಡುವ ಉಡುಗೊರೆಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. ರಾಕ್ಷಸನ ಬಳಿ ಇದ್ದು ಅವನ ಸೇವೆ ಮಾಡಬೇಕು, ನಮ್ಮ ಎಲ್ಲಾ ಶತ್ರುಗಳು ಒಟ್ಟಾದಾಗ ನೀನು ಈ ರೀತಿ ಮಾಡಬೇಕು (ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಪಿಸುಗುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ)

ಸಿದ್ಧಾರ್ಥಕ – ಪೂಜ್ಯರು ಹೇಳಿದಂತೆ ಆಗಲಿ

ಚಾಣಕ್ಯ – ಶಾರ್ಙರವ, ಶಾರ್ಙರವ

ಶಿಷ್ಯ – (ಪ್ರವೇಶಿಸಿ) ಗುರುಗಳೇ ಆಜ್ಞಾಪಿಸಿ.

ಚಾಣಕ್ಯ – ಕಾಲಪಾಶಿಕ ಮತ್ತು ದಂಡಪಾಷಿಕರಿಗೆ ನನ್ನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ವೃಷಲನ ಆಜ್ಞೆ ಎಂದು ಹೇಳು–"ಜೀವಸಿದ್ಧಿ ಎಂಬ ಆ ಭಿಕ್ಷು (ಕ್ಷಪಣಕ) ರಾಕ್ಷಸನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನಾಗಿ ವಿಷಕನ್ಯೆಯ ಮೂಲಕ ಪರ್ವತೇಶ್ವರನನ್ನು ಕೊಂದಿರುವನು. ಇದು ಅವನ ಅಪರಾಧ ಎಂದು ಘೋಷಿಸಿ, ಅವಮಾನ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಅವನನ್ನು ನಗರದಿಂದ ಹೊರಹಾಕತಕ್ಕದ್ದು. (ಬಹಿಷ್ಕರಿಸತಕ್ಕದ್ದು)

ಶಿಷ್ಯ – ಹಾಗೇ ಆಗಲಿ. (ಎಂದು ಹೊರಡುತ್ತಾನೆ)

ಚಾಣಕ್ಯ – ವತ್ಸನೇ, ನಿಲ್ಲು ನಿಲ್ಲು, ಇನ್ನೊಬ್ಬನು ಕಾಯಸ್ಥನಾದ ಶಕಟದಾಸನು, ರಾಕ್ಷಸನಿಂದ ಕಳುಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿ, ನಮ್ಮ ಶರೀರವನ್ನು (ಚಂದ್ರಗುಪ್ತ) ದ್ರೋಹ ಬಗೆದಿರುವನು, ಈ ಅಪರಾಧಕ್ಕಾಗಿ ಅವನನ್ನು ಶೂಲಕ್ಕೇರಿಸತಕ್ಕದ್ದು, ಮತ್ತು ಅವನ ಪತ್ನೀಪುತ್ರರನ್ನು ಕಾರಾಗೃಹಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿಸತಕ್ಕದ್ದು.

ಶಿಷ್ಯ – ಹಾಗೇ ಆಗಲಿ (ಹೊರಗೆ ಹೋಗುವನು)

ಚಾಣಕ್ಯ – (ಚಿಂತೆಯನ್ನು ನಟಿಸುತ್ತಾ, ತನ್ನಲ್ಲೇ) ಈಗಲಾದರೂ ಆ ರಾಕ್ಷಸನು ಹಿಡಿಯಲ್ಪಡುವನೇ?

ಸಿದ್ಧಾರ್ಥಕ – ಆರ್ಯನೇ, ಹಿಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟ

ಚಾಣಕ್ಯ – (ಸಂತೋಷದಿಂದ, ತನ್ನಲ್ಲೇ) ರಾಕ್ಷಸನು ಹಿಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟ (ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ) ಭದ್ರನೇ ಯಾರು ಹಿಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟನು?

ಸಿದ್ಧಾರ್ಥಕ – ಪೂಜ್ಯರ ಸಂದೇಶವು ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಕಾರ್ಯಸಿದ್ಧಿಗೋಸ್ಕರ ಹೊರಡುತ್ತೇನೆ.

ಚಾಣಕ್ಯ – (ಮುದ್ರೆಯುಂಗರದಿಂದ ಬಿತ್ತಲ್ಪಟ್ಟ ಪತ್ರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು) ಹೋಗು, ನಿನ್ನ ಕಾರ್ಯಸಿದ್ಧಿಸಲಿ.

ಸಿದ್ಧಾರ್ಥಕ – ಹಾಗೇ ಆಗಲಿ (ಹೊರಡುತ್ತಾನೆ)

ಶಿಷ್ಯ – (ಪ್ರವೇಶಿಸಿ) ಪೂಜ್ಯರೇ, ಕಾಲಪಾಶಿಕ ಮತ್ತು ದಂಡಪಾಶಿಕರು ತಮಗೆ ಅರಿಕೆ ಮಾಡುತ್ತಿರುವರು ಅದೇನೆಂದರೆ, ಮಹಾರಾಜ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತರ ಆಜ್ಞೆಯನ್ನು ಕೂಡಲೇ ಪಾಲಿಸುತ್ತೇವೆ ಎಂದು.

ಚಾಣಕ್ಯ – ಒಳ್ಳೆಯದು; ವತ್ಸ ರತ್ನ ಪಡಿ ವ್ಯಾಪಾರಿ ಚಂದನದಾಸನನ್ನು ನೋಡಲು ಬಯಸುತ್ತೇನೆ.

ಶಿಷ್ಯ – ಹಾಗೇ ಆಗಲಿ (ಹೋಗಿ, ಮತ್ತೆ ಚಂದನದಾಸನೊಂದಿಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ) ಇತ್ತ ಕಡೆ ಇತ್ತ ಕಡೆ ರತ್ನ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳೇ,

ಚಂದನದಾಸ (ತನ್ನಲ್ಲೇ)

"ಕ್ರೂರಿಯಾದ ಚಾಣಕ್ಯನಿಂದ ಅಕಸ್ಮಾತ್ತಾಗಿ ಕರೆ ಬಂದಾಗ ನಿರಪರಾಧಿಯಾದ ಮನುಷ್ಯನಿಗೂ ಭಯ ಮತ್ತು ಆತಂಕ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ;

ಹೀಗಿರುವಾಗ ಅಪರಾಧ ಮಾಡಿರುವ ನನ್ನ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟಿರಬಹುದು?" ॥ 21 ॥

ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ನಾನು ನನ್ನ ಮನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಧನಸೇನ ಮೊದಲಾದವರಿಗೆ ಎಚ್ಚರಿಕೆ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದೇನೆ. ಒಂದು ವೇಳೆ ಚಾಣಕ್ಯ ಕಡೆಯಿಂದ ಮನೆಯ ಹುಡುಕಾಟ ಆದರೆ, ಜಾಗ್ರತೆಯಿಂದ ಒಡೆಯನಾದ ರಾಕ್ಷಸನ ಕುಟುಂಬ ಮತ್ತು ಪರಿವಾರದವರನ್ನು ಸುರಕ್ಷಿತ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿಸತಕ್ಕದ್ದು; ನನಗೆ ಆದದ್ದಾಗಲಿ ಎಂದು.

ಶಿಷ್ಯ – ಓ ರತ್ನ ವ್ಯಾಪಾರಿಯೇ ಇತ್ತ ಕಡೆ, ಇತ್ತ ಕಡೆ

ಚಂದನದಾಸ – ನಾನು ಬರುವೆನು (ಇಬ್ಬರೂ ನಡೆಯುವರು)

ಶಿಷ್ಯ – (ಹತ್ತಿರ ಹೋಗಿ) ಉಪಾಧ್ಯಾಯರೇ, ಇವನ ಶೆಟ್ಟಿ ಚಂದನದಾಸ.

ಚಂದನದಾಸ – ಆರ್ಯರಿಗೆ ಜಯವಾಗಲಿ.

ಚಾಣಕ್ಯ – (ನೋಡಿ) ರತ್ನ ವ್ಯಾಪಾರಿಯೇ, ಬನ್ನಿ, ಆಸನವಿದೆ, ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಿ.

ಚಂದನದಾಸ – (ನಮಿಸಿ) ತಮಗೆ ತಿಳಿದಿದೆ, ಅನುಚಿತವಾದ ಉಪಚಾರವು ಮನಸ್ಸಿಗೆ, ಅವಮಾನಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ದುಃಖವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುತ್ತದೆ ಎಂದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೇ ಕೆಳಗಡೆ ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ.

ಚಾಣಕ್ಯ – ಶ್ರೇಷ್ಠನ್, ಹಾಗೆನ್ನಬೇಡ ನಮ್ಮಿಂದ ನಿಮ್ಮಂತಹವರಿಗೆ ಇಂತಹ ಅದರ ಉಚಿತವೇ ಆಗಿದೆ, ಆದ್ದರಿಂದ ಆಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಿ.

ಚಂದನದಾಸ – (ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ) ಈ ದುಷ್ಟನಿಂದ ಏನೋ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ, (ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ) ಪೂಜ್ಯರು ಹೇಳಿದಂತೆ ಆಗಲಿ; (ಎಂದು ಕುಳಿತು ಕೊಳ್ಳುವನು)

ಚಾಣಕ್ಯ – ಹೇ ರತ್ನವ್ಯಾಪಾರಿಯೇ ಚಂದನದಾಸನೇ, ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಪಾರ ವಹಿವಾಟುಗಳು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಲಾಭದಾಯಕವಾಗಿವೆಯಲ್ಲವೇ?

ಚಂದನದಾಸ – (ಸ್ವಗತ) ಅತ್ಯಂತ ಹೆಚ್ಚು ಗೌರವ ಕೊಡುವುದು ಸಂಶಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ. (ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ) ಮತ್ತೇನು? ತಮ್ಮ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ವ್ಯಾಪಾರವು ಸಂಪದ್‌ಭರಿತವಾಗಿ ಪೂರ್ಣವಾಗಿದೆ.

ಚಾಣಕ್ಯ – ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನು ಮಾಡುವ ತಪ್ಪುಗಳು, ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಹಿಂದಿನ ರಾಜರುಗಳ (ನಂದರ) ಗುಣವನ್ನು ನೆನಪಿಗೆ ತರುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಿವೆಯಾ?

ಚಂದನದಾಸ – (ಕಿವಿಮುಚ್ಚಿ) ಪಾಪವು ಶಾಂತವಾಗಲಿ, ಹಾಗಲ್ಲ, ಶರತ್‌ಕಾಲದ ರಾತ್ರಿಯ ಚಂದ್ರನಂತೆ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ ರಾಜ್ಯಶ್ರೀ ವೈಭವವನ್ನು ನೋಡಿ ಪ್ರಜೆಗಳು ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚು ಸಂತೋಷದಿಂದ ಸುಪ್ರೀತರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ಚಾಣಕ್ಯ – ವ್ಯಾಪಾರಿಯೇ, ಹಾಗಿದ್ದರೆ, ರಾಜನು ಸಂತುಷ್ಟರಾದ ಪ್ರಜೆಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪವಾದರೂ ಸೇವೆಯನ್ನು ಬಯಸುವನು.

ಚಂದನದಾಸ – ನನ್ನಿಂದ ಏನು ಮತ್ತು ಎಷ್ಟು ಕೊಡಬೇಕು ಎಂದು ತಾವು ತಿಳಿಸಿ.

ಚಾಣಕ್ಯ – ರತ್ನವ್ಯಾಪಾರಿಯೇ, ಇದು ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ ರಾಜ್ಯ, ನಂದರದ್ದಲ್ಲ. ದುಡ್ಡಿನ ಆಸೆ ಇರುವ ನಂದರಿಗೆ ಹಣದ ಸಹಾಯದಿಂದ (ಕೊಡುವುದರಿಂದ) ತೃಪ್ತಿಯಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನಿಗಾದರೋ ತಮ್ಮಂತಹವರ ಸದ್ಭಾವನೆಯೊಂದೇ ಸಂತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಚಂದನದಾಸ – (ಸಂತೋಷದಿಂದ) ಪೂಜ್ಯರೇ, ನಾನು ಅನುಗ್ರಹೀತನಾದೆನು.

ಚಾಣಕ್ಯ – ಓ ರತ್ನವ್ಯಾಪಾರಿಯೇ ಅಂತಹ ಸದ್ಭಾವನೆ ಹೇಗೆ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ನಿಮ್ಮಿಂದ ನಾನು ಕೇಳಲ್ಪಡಬೇಕಿತ್ತಲ್ಲವೇ!

ಚಂದನದಾಸ – ಪೂಜ್ಯರು ಆಜ್ಞಾಪಿಸಿ

ಚಾಣಕ್ಯ – ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ, ರಾಜನಿಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಕೆಲಸ ಮಾಡದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಚಂದನದಾಸ – ಹಾಗಿದ್ದರೆ, ರಾಜನಿಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿರುವ ಆ ಅಯೋಗ್ಯನು ಯಾರೆಂದು ತಾವು ಭಾವಿಸುವಿರಿ?

ಚಾಣಕ್ಯ – ನೀನೇ ಮೊದಲಿಗನು

ಚಂದನದಾಸ – (ಕಿವಿ ಮುಚ್ಚಿ) ಪಾಪ ಶಾಂತವಾಗಲಿ, ಬೆಂಕಿಗೂ, ಹುಲ್ಲುಕಡ್ಡಿಗೂ ಅದೆಂಥಹ ವಿರೋಧ? (ಶತ್ರುತ್ವ)

ಚಾಣಕ್ಯ – ಅದು ಇಂತಹ ವಿರೋಧ, ನೀನು ಇಂದಿಗೂ ರಾಜನಿಗೆ ಕೆಟ್ಟದ್ದು ಮಾಡುವ ಅಮಾತ್ಯ ರಾಕ್ಷಸನ ಪತ್ನಿ–ಪರಿವಾರವನ್ನು ನಿನ್ನ ಮನೆಯಲ್ಲಿಟ್ಟು ರಕ್ಷಿಸಿರುವೆ.

ಚಂದನದಾಸ – ಪೂಜ್ಯರೇ, ಇದು ಸುಳ್ಳು, ಏನೂ ಗೊತ್ತಿಲ್ಲದ ಯಾರೋ ಒಬ್ಬ ತಮಗೆ ತಪ್ಪು ಮಾಹಿತಿ ಕೊಟ್ಟಿರಬೇಕು.

ಚಾಣಕ್ಯ – ಹೇ ರತ್ನವ್ಯಾಪಾರಿಯೇ, ಶಂಕಿಸಬೇಡ. ಇದು ಸರ್ವೆಸಾಮಾನ್ಯ ಅದೇನೆಂದರೆ ಹಿಂದಿನ ರಾಜರುಗಳ ಸೇವಕರು ಭೀತಿಯುಂಟಾದಾಗ, ತಮ್ಮ ಕುಟುಂಬದವರನ್ನು ಅವರ ಆಪ್ತರ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಅವರ ಇಚ್ಛೆಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿದ್ದರೂ, ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆಡೆ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಮರೆಮಾಚುವುದು ಅಪರಾಧ.

ಚಂದನದಾಸ – ಅದು ಹೌದು; ಸ್ವಲ್ಪ ಹಿಂದೆ ಅಮಾತ್ಯ ರಾಕ್ಷಸನ ಕುಟುಂಬ ನನ್ನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಇತ್ತು.

ಚಾಣಕ್ಯ – ಮೊದಲು "ಸುಳ್ಳು" ಎಂದು ಹೇಳಿ ಈಗ "ಆಗ ಇತ್ತು" ಎಂಬ ಮಾತುಗಳು ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋದಾಭಾಸವಾದವುಗಳು.

ಚಂದನದಾಸ – ಇದು ನನ್ನ ಬಾಯ್ತುಪ್ಪಿನಿಂದ ಮಾತು ಬಂದಿದೆ.

ಚಾಣಕ್ಯ – ಹೇ ರತ್ನವ್ಯಾಪಾರಿಯೇ, ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಾಯ್ತಪ್ಪಿಯೂ ಮಾತಾಡಬಾರದು, ಆದ್ದರಿಂದ ರಾಕ್ಷಸನ ಪರಿವಾರದವರನ್ನು ನೇರವಾಗಿ ತಂದೊಪ್ಪಿಸು; ರಾಜವಿರೋಧ ಕಾರ್ಯದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗು.

ಚಂದನದಾಸ – ಪೂಜ್ಯರೇ, ನಾನು ಈಗಾಗಲೇ ತಿಳಿಸಿರುವೆನು, ಅಮಾತ್ಯ ರಾಕ್ಷಸನ ಪರಿವಾರ ನನ್ನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಮೊದಲು ಇತ್ತು.

ಚಾಣಕ್ಯ – ಈಗ ಎಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿದೆ.

ಚಂದನದಾಸ – ನನಗೆ ಗೊತ್ತಿಲ್ಲ

ಚಾಣಕ್ಯ – (ನಗುತ್ತಾ) ಹೇಗೆ ತಿಳಿದಿಲ್ಲ? ವ್ಯಾಪಾರಿಯೇ ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಭಯ (ಭೀತಿ), ದೂರದಲ್ಲಿ ಅದರ ಪ್ರತೀಕಾರ.

ಪಾರಾಂತರ ದಿವ್ಯವಾದ ಔಷಧಿಯ ಸಸ್ಯಗಳು ದೂರದ ಹಿಮಾಲಯದಲ್ಲಿದೆ. ॥ 22 ॥

ಇನ್ನೊಂದು ಮಾತು ನಂದರನ್ನು ವಿಷ್ಣುಗುಪ್ತನು (ಎಂದು ಅರ್ಧ ಮಾತನ್ನು ಹೇಳಿ, ಲಜ್ಜೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದವನಾಗಿ)

ಅಮಾತ್ಯರಾಕ್ಷಸನು ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನನ್ನು ಉಚ್ಚಾಟಿಸುವನು ಎಂದು ಯಾವತ್ತೂ ಭಾವಿಸಬೇಡ. ನೋಡು.

ಆಗ ನಂದರು ಬದುಕಿರಲು, ಅತ್ಯಂತ ಚಂಚಲೆಯಾದ (ನಂದರ) ರಾಜ್ಯಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನು ಪರಾಕ್ರಮದಿಂದ ಕೂಡಿದ, ರಾಜನೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪಳಗಿದ ವಕ್ರನಾಸನೇ ಮೊದಲಾದ ಒಳ್ಳೆಯ ಮಂತ್ರಿಗಳಿಂದಲೂ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ಮಾಡಲಾಗಿಲ್ಲವೋ ಅಂತಹ ರಾಜ್ಯಶ್ರೀಯು ಈಗ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಕಾಂತಿಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದು ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಕಡೆ (ಏಕತ್ರ) ನೆಲೆಸಿ ಸ್ಥಿರವಾಗಿರಲು, ಯಾರು ತಾನೇ ಅವಳನ್ನು ಅವನಿಂದ ಬೇರ್ಪಡಿಸಲು ಇಚ್ಛಿಸುವರು? ॥ 23 ॥

ಮಾತ್ರವಲ್ಲ (**आस्वादित...** ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಪುನರುಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾನೆ)

ಚಂದನದಾಸ – (ತನ್ನಲ್ಲೇ) ಅವನ ಸ್ವಪ್ರಶಂಸೆ, ಅವನ ಕಾರ್ಯದಂತಿದೆ. (ತೆರೆಯ ಹಿಂದೆ ಕಲಕಲಶಬ್ದ)

ಚಾಣಕ್ಯ – ಶಾರ್ಙ್ಗರವನೇ ಏನಿದು ಎಂದು ತಿಳಿದುಕೊ.

ಶಿಷ್ಯ – ಹಾಗೇ ಆಗಲಿ, (ಹೋಗಿ) ಪುನಃ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ) ಗುರುಗಳೇ, ರಾಜನಾದ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ ಆಜ್ಞೆಯಂತೆ, ರಾಜನಿಗೆ ದ್ರೋಹ ಬಗೆದ ಜೀವಿಸಿದ್ಧಿ ಎಂಬ ಜೈನ ಭಿಕ್ಷುವನ್ನು ಅವಮಾನ ಮಾಡಿ ನಗರದಿಂದ ಹೊರದೂಡುತ್ತಿರುವರು. (ಬಹಿಷ್ಕರಿಸುವರು)

ಚಾಣಕ್ಯ – ಜೈನ ಭಿಕ್ಷುವೇ ಆಹಾಹಾ.. ರಾಜದ್ರೋಹ ಮಾಡಿದ್ದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಶಿಕ್ಷೆ ಅನುಭವಿಸಲಿ. ಎಲೈ ಚಂದನದಾಸನೇ, ಹೀಗೆ ರಾಜದ್ರೋಹ ಮಾಡಿದವರಿಗೆ ಕಠಿಣ ಶಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ರಾಜನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಮಿತ್ರನ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿಕೊಂಡು ಒಳ್ಳೆದು ಮಾಡು. ರಾಕ್ಷಸನ ಪತ್ನೀ ಪರಿವಾರವನ್ನು ತಂದೊಪ್ಪಿಸು. ಬಹುಕಾಲ ವಿಚಿತ್ರವಾದ ರಾಜಮನ್ನಣೆಯನ್ನು ಪಡೆ.

ಚಂದನದಾಸ – ಅಮಾತ್ಯನ ಪರಿವಾರ ನನ್ನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. (ತೆರೆಯ ಹಿಂದೆ ಪುನಃ ಕಲಕಲ ಶಬ್ದ)

ಚಾಣಕ್ಯ – ಶಾರ್ಙ್ಗರವ, ಏನದು ಎಂದು ತಿಳಿದುಕೊ.

ಶಿಷ್ಯ – ಹಾಗೇ ಆಗಲಿ (ಎಂದು ಹೊರಟು, ಪುನಃ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ) ಗುರುಗಳೇ, ಇವನಾದರೋ ರಾಜನಿಗೆ ದ್ರೋಹ ಬಗೆದ ಕಾಯಸ್ಥನಾದ ಶಕಟದಾಸ, ಇವನನ್ನು ಶೂಲಕ್ಕೇರಿಸಲು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಿರುವರು.

ಚಾಣಕ್ಯ – ತಾನು ಮಾಡಿದ ತಪ್ಪು ಕೆಲಸದ ಫಲವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಲಿ. ಓ ರತ್ನವ್ಯಾಪಾರಿಯೇ, ಹೀಗೆ ರಾಜನು, ತಪ್ಪು ಮಾಡಿದವರಿಗೆ ಕಠಿಣ ಶಿಕ್ಷೆ

ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ, ನೀನು ರಾಕ್ಷಸನ ಪರಿವಾರವನ್ನು ಮರೆಮಾಚುವುದನ್ನು ಎಂದೂ ಸಹಿಸಲಾರನು. ಆದ್ದರಿಂದ (ರಾಕ್ಷಸನ) ಬೇರೆಯವರ ಸಂಸಾರವನ್ನು ತಂದೊಪ್ಪಿಸಿ, ನಿನ್ನ ಕುಟುಂಬವನ್ನು ಮತ್ತು ಜೀವ ಉಳಿಸಿಕೋ.

ಚಂದನದಾಸ – ಪೂಜ್ಯರೇ, ನನಗೆ ಭಯ ತೋರಿಸುತ್ತಿರುವಿರಾ? ಒಂದು ವೇಳೆ ಅಮಾತ್ಯರಾಕ್ಷಸನ ಪರಿವಾರ ನನ್ನ ಬಳಿ ಇದ್ದರೂ ತಂದೊಪ್ಪಿಸಲಾರೆ, ಹಾಗಿರುವಾಗ ಅವರಿಲ್ಲದ ಮೇಲೆ ಹೇಗೆ ತಾನೇ ತಂದೊಪ್ಪಿಸಲಿ?

ಚಾಣಕ್ಯ – ಚಂದನದಾಸ, ಇದು ನಿನ್ನ ಅಂತಿಮ ನಿರ್ಧಾರವೇ?

ಚಂದನದಾಸ – ಹೌದು, ಇದು ದೃಢವಾದ ನನ್ನ ಅಂತಿಮ ನಿರ್ಧಾರ.

ಚಾಣಕ್ಯ – (ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ) ಭಲೇ ಚಂದನದಾಸ! ಭಲೇ ಒಳ್ಳೆದು

ಈ ಸಮಯದಲ್ಲಿ (ಕಲಿಯುಗದಲ್ಲಿ) ಮಹಾರಾಜನಾದ ಶಿಬಿಯನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ, ಯಾರು ತಾನೇ (ನಿನ್ನಂತಹ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವರು) ಸುಲಭವಾಗಿ ಹಣ ಸಿಗಬಹುದಾದರೂ, ಬೇರೆಯವರ ಕಷ್ಟದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಅಸಾಧ್ಯವಾದ ತ್ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಲು ಶಕ್ತರು? (ಸಮರ್ಥರು) ॥ 24 ॥

(ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ) ಚಂದನದಾಸನೇ, ಇದೇ ನಿನ್ನ ತೀರ್ಮಾನವೊ?

ಚಂದನದಾಸ – ಹೌದು,

ಚಾಣಕ್ಯ – (ಕೋಪದಿಂದ) ದುಷ್ಟನೇ! ನಿಲ್ಲು ದುಷ್ಟ ವ್ಯಾಪಾರಿಯೇ, ಹಾಗಿದ್ದರೆ, ರಾಜನ ಕೋಪದ ಫಲವನ್ನು ಅನುಭವಿಸು.

ಚಂದನದಾಸ – (ಎರಡು ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಚಾಚಿ) ಸಿದ್ಧನಿದ್ದೇನೆ. ನಿಮ್ಮ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ (ಶಿಕ್ಷೆ) ಕಾರ್ಯ ಮಾಡಿ.

ಚಾಣಕ್ಯ – (ಕೋಪದಿಂದ) ಶಾರ್ಜರವ, ನಮ್ಮ ಆಜ್ಞೆ ಎಂದು ಕಾಲಪಾಶಿಕ ಮತ್ತು ದಂಡಪಾಶಿಕರಿಗೆ ಹೇಳು– "ಶೀಘ್ರವೇ ಈ ದುಷ್ಟ ವ್ಯಾಪಾರಿಯನ್ನು

ಬಂಧಿಸಿರಿ. ಅಥವಾ ನಿಲ್ಲು, ದುರ್ಗಪಾಲ ಮತ್ತು ವಿಜಯಪಾಲರಿಗೆ ಹೇಳು– ಇವನ ಮನೆ, ಆಸ್ತಿ ವಶಪಡಿಸಿ, ಇವನನ್ನು ಹೆಂಡತಿ ಮಕ್ಕಳ ಸಮೇತ ನಾನು ರಾಜನಾದ ವೃಷಲನಿಗೆ ಹೇಳುವ ತನಕ, ಬಂಧಿಸಿಡುವಂತೆ ಮಾಡಿರಿ ಎಂದು. ರಾಜನಾದ ವೃಷಲನೇ ಇವನ ಪ್ರಾಣ ತೆಗೆಯುವ ಶಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ನೀಡಲಿ.

ಶಿಷ್ಯ – ಗುರುಗಳು ಆಜ್ಞಾಪಿಸಿದಂತೆ ಆಗಲಿ, ವ್ಯಾಪಾರಿಯೇ ಇತ್ತ, ಇತ್ತ.

ಚಂದನದಾಸ – ನಾನು ಬರುತ್ತಿರುವೆನು (ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ) ಅದೃಷ್ಟವಶಾತ್ ಮಿತ್ರನ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೋಸ್ಕರ ನನ್ನ ವಿನಾಶವೇ ಹೊರತು ನನ್ನ ತಪ್ಪಿನಿಂದಲ್ಲ. (ಸುತ್ತಲೂ ನಡೆದು ಶಿಷ್ಯನೊಂದಿಗೆ ಹೊರಡುವನು)

ಚಾಣಕ್ಯ – (ಸಂತೋಷದಿಂದ) ಕೊನೆಗೂ ರಾಕ್ಷಸನು ದೊರೆತ ಏಕೆಂದರೆ

"ಯಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಇವನು ಅವನ ಕಷ್ಟಕಾಲದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಪ್ರಾಣಗಳು ಪ್ರಿಯವಲ್ಲವೆಂಬಂತೆ ತ್ಯಜಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ, ಅದೇ ರೀತಿ ಇವನ ಕಷ್ಟದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೂ, ಅವನ ಪ್ರಾಣಗಳು ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಪ್ರಿಯವೆನಿಸಲಾರವು." ॥ 25 ॥

(ತೆರೆಯ ಹಿಂದೆ ದೊಡ್ಡ ಗಲಾಟೆಯ ಶಬ್ದ)

ಚಾಣಕ್ಯ – ಶಾರ್ಙರವ, ಶಾರ್ಙರವ (ಪ್ರವೇಶಿಸಿ)

ಶಿಷ್ಯ – ಗುರುಗಳೇ, ಆಜ್ಞಾಪಿಸಿ

ಚಾಣಕ್ಯ – ಏನೆಂದು ತಿಳಿದುಕೊ

ಶಿಷ್ಯ – (ಹೊರಗೆ ಹೋಗಿ, ತಿಳಿದುಕೊಂಡು, ಪುನಃ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ಸಂಭ್ರಾತನಾಗಿ) ಗುರುಗಳೇ, ಅನರ್ಥವಾಯಿತು, ವಧ್ಯಭೂಮಿಗೆ ಶಕಟದಾಸನನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಿರುವಾಗ, ಸಿದ್ಧಾರ್ಥಕನು ಅವನನ್ನು ಬಿಡಿಸಿಕೊಂಡು ಓಡಿ ಹೋದನು.

ಚಾಣಕ್ಯ – (ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ) ಶಹಭಾಷ್ ಸಿದ್ಧಾರ್ಥಕ, ನಿನಗೆ ವಹಿಸಿದ ಕೆಲಸದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. (ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ) ಬಿಡಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋದನೇ?

(ಕೋಪದಿಂದ) ಭಾಗುರಾಯಣನಿಗೆ ಬೇಗ ಹೋಗಿ ಹೇಳು, ಅವನನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸಿ ಬಂಧಿಸಿಕೊಂಡು ತಾ ಎಂದು.

ಶಿಷ್ಯ – (ಹೊರಗೆ ಹೋಗಿ, ಮತ್ತು ಪುನಃ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ) (ದುಃಖದಿಂದ) ಗುರುಗಳೇ, ಆಹಾ ಕಷ್ಟಕ್ಕೆ ದಿಕ್ಕಾರವಿರಲಿ, ಭಾಗುರಾಯಣನೂ ಓಡಿ ಹೋಗಿರುವನು.

ಚಾಣಕ್ಯ – (ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ) ತನ್ನ ಕಾರ್ಯದ ಸಫಲತೆಗಾಗಿ ಹೋಗಲಿ. (ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ, ಕೋಪದಿಂದ) ವತ್ಸ, ನನ್ನ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳು–ಭದ್ರಭಟ, ಪುರುಷದತ್ತ, ಹಿಂಗುರಾತ, ಬಲಗುಪ್ತ, ರಾಜಸೇನ, ರೋಹಿತಾಶ್ವ ಮತ್ತು ವಿಜಯವರ್ಮ ಮೊದಲಾದವರು ಆದಷ್ಟು ಬೇಗನೇ ಅವನನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸಿ ದುರಾತ್ಮನಾದ ಭಾಗುರಾಯಣನನ್ನು ಬಂಧಿಸಿ ಕರೆತರುವಂತೆ ಹೇಳು.

ಶಿಷ್ಯ – ಹಾಗೇ ಆಗಲಿ (ಎನ್ನುತ್ತಾ ಹೋಗಿ, ಪುನಃ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ದುಃಖದಿಂದ) ಹಾ ದಿಕ್ಕಾರವಿರಲಿ, ಕಷ್ಟವೇ ಆಯಿತು. ರಾಜತಂತ್ರವೇ ಪಲ್ಲಟವಾಯಿತು. ಭದ್ರಭಟನೇ ಮೊದಲಾದವರು ಈ ಬೆಳಿಗ್ಗೆ ಉಷಕಾಲದಲ್ಲೇ ಓಡಿ ಹೋಗಿರುವರು.

ಚಾಣಕ್ಯ – (ಸ್ವಗತ) ಅವರೆಲ್ಲರ ಮಾರ್ಗಗಳು ಮಂಗಳಕರವಾಗಲಿ. (ಪ್ರಕಟವಾಗಿ) ವತ್ಸನೇ, ದುಃಖಪಡಬೇಡ ನೋಡು.

"ಯಾರು ತಮ್ಮ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಏನನ್ನೋ ಯೋಚಿಸಿಕೊಂಡು ಈ ಮೊದಲೇ ಹೋಗಿರುವರೋ, ಅವರು ಹೋದಂತೆ ಸರಿ, ಯಾರು ಈ ತನಕ ಹೋಗದೆ ಇಲ್ಲಿರುವರೋ, ಅವರು ಕೂಡಾ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಕ್ಕಾಗಿ ಹೋಗಲಿ. ಇಷ್ಟಕಾರ್ಯದ ಸಾಧನೆಗೆ ನೂರು ಸೈನ್ಯಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮಿಗಿಲಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ, ನಂದರನ್ನು ಸರ್ವನಾಶ ಮಾಡುವ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಮಹಿಮೆಯುಳ್ಳ ಈ ನನ್ನ ಬುದ್ಧಿಯು ಮಾತ್ರ ನನ್ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗದಿರಲಿ." ॥ 26 ॥

(ಮೇಲಕ್ಕೆದ್ದು, ಆಕಾಶದ ಕಡೆ ಲಕ್ಷ್ಯವಿಟ್ಟು ನೋಡುತ್ತಾ) ನಾನು ಈಗಲೇ ದುರಾತ್ಮನಾದ ಭದ್ರಭಟನೇ ಮೊದಲಾದವರನ್ನು ಹಿಡಿಯುತ್ತೇನೆ.

(ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ) ದುಷ್ಟನಾದ ರಾಕ್ಷಸನೇ, ಈಗ ಎಲ್ಲಿ ಹೋಗುವೆ? ಇಂತಹ ನಾನು ಆದಷ್ಟು ಬೇಗನೇ ನಿನ್ನನ್ನು (ಸೆರೆ ಹಿಡಿಯುವೆನು)

ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಏಕಾಂಗಿಯಾಗಿ ಅತ್ತಿತ್ತ ಸಂಚರಿಸುವ, ಉಜ್ವಲವಾದ ದಾನಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸೈನ್ಯದ ಮದದಿಂದ ಉನ್ಮತ್ತನಾಗಿ (ಸತತವಾಗಿ ಮದಜಲವನ್ನು ಸುರಿಸುವ) ದರ್ಪದಿಂದ ಕೂಡಿ ಕಾಡಾನೆಯಂತೆ ನಡೆದಾಡುವ ನಿನ್ನನ್ನು ನನ್ನ ಬುದ್ಧಿಶಕ್ತಿಯಿಂದ ನಿಗ್ರಹಿಸಿ ವೃಷಲನಿಗಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವಂತೆ ಪಳಗಿಸುತ್ತೇನೆ. (ವಶಪಡಿಸುತ್ತೇನೆ) ॥ 27 ॥

(ಎಲ್ಲರೂ ರಂಗದಿಂದ ಹೊರಡುವರು)

–ಮುದ್ರಾಲಾಭವೆಂಬ ಮೊದಲ ಅಂಕ ಮುಗಿಯಿತು.

Translation - Act - 1

Who is she the blessed one throned on your head? The Digit of the moon. What? Is that her name? Indeed that is her name, how is that you forgot it, though it was familiar to you? I ask about the woman and not the Moon, If you don't believe in the Moon, let Vijaya tell you may the skill in equivocation of lord Shiva displayed in concealing the celestial river Ganga from his beloved protect you. || 1 ||

Also,

May the soft dance of the conqueror of Tripura demon rendered difficult on account, of his regard for the place of dancing protect you; The winner of Tripura voided the bending of earth by his gentle steps which would have placed if hardly itself by the willful fall of the foot, who every now and then shown by mere contraction of his arms, spreading beyond all worlds, and who did not fix his eye-sight emitting sparks of fire sharply for the fear of burning everything || 2 ||

(After the recital of the Benediction)

Stage Manager – Enough of delay anymore, I am here asked by the audience to play before them

a new drama Mudrarakshasa by name, the composition of the poet Vishakhadatta, the grandson of Vateshwaradatta; a tributary king; son of Prathu, having a title of Maharaja, I feel very great satisfaction to perform before an audience knowing will the excellence of poetry. For

The cultivation of the sowing of seed even by a foolish person when scattered on a good fertile field thrives well; The upward growth of Sâli does not depend upon any virtues on the part of the sower. || 3 ||

I will, therefore first go home now and start singing with the inmates of my house. Oh, what do I see here; the inmates of my house are all engaged in their respective duties; as if there were a great festival. For,

Here is a lady fetching water, here is one pounding fragrant herbs; here is another stringing charming garlands; Not only this, here is a lady who often sings a distinct sound 'hum' as the pestle descends down (on grains) || 4 ||

Well, I will call my wife and ask her (looking towards attiring room)

Oh you, who is the most meritorious one; who is an abode of expert plans, who helps in accomplishing the three fold objects which are the cause of stability of life, who is the embodiment of code of morals of my house who is my instructor in all duties, come here quickly. || 5 ||

The Actress – (Enters) My Lord, here I am; May you honour me with your command.

Manager – Noble lady, let aside for a moment my command, Tell me, have you invited the adorable Brahmins? Or welcome guests have come to our house? That there are special preparations of meals?

Actress – Lord, worthy Brahmins have been invited by me.

Manager – Tell me for what reasons?

Actress – Because they say the moon is to be eclipsed.

Manager – Oh lady who says so?

Actress – People of this city talk like this.

Manager – Noble lady; I have done hard work on the science of Astrology with it's sixty four branches; So your preparation of meals in honour

of the Brahmins be continued; as far as the eclipse of the moon; you are deceived by some one.

For

“That well known cruel planet Ketu, of evil resolve wishes to attack Chandra (the moon) having the full digits…

(Behind the curtain)

Who is he, when I am alive wishes to overpower Chandra?

Manager – ‘But the union with Budha (Mercury) saves him’ || 6 ||

Actress – Noble Sir, who is he remaining on the earth, wishes to save the moon from the attack of the planet?

Manager – Oh lady, to tell you the truth, I too did not recognize him, however with attention again, I shall mark his voice as to who he is?

(He repeats) – That well known evil planet Ketu

(Behind the scene)

Oh, who is he wishes to attack Chandragupta when I am alive?

Manager (Listening) – Oh, I see. He is Chanakya

Actress – (Express fear) – Chanakya of crooked policy?

"It is Kautilya (of crooked intellect), he by whom the race of Nandas was burnt up in the fire of his anger. Having heard the words the seizure of the moon, he understands by that an attack by enemy on the virtuous Chandragupta Maurya who bears the same name Chandra" || 7 ||

So, let us go now (both exit)

End of Prologue

(Then enter Chanakya in an angry mood touching his tuft)

Chanakya – Tell me who is he wishes to attack Chandragupta, when I am alive. Look "Who is he wishes to snatch away the teeth with force from the mouth of a lion, with its mouth wide open in the act of yawning, its bright jaw the colour of which is red with the blood of an elephant just then tasted, and which appears like the digit of the moon smeared red with twilight"? || 8 ||

Also "Who is he seeking his own death does not wish even now my tufted hair tied up? The

tufted-hair which is the destructive black, female-serpent to the race of the Nandas, and which is thick dark mass of smoke of fire of my anger". || 9 ||

"Who is he who does not differentiate between his own strength and that of others, seeks to suffer one's own instantaneous death in the manner of a moth, entering into intense flames of my blazing anger, acting like fire to the forest in the form of the race of the Nandas?" || 10 ||

Sârngarava, Sârngarava,

Disciple – (Entering) Revered Sir please command me.

Chanakya – Dear boy, I wish to sit down

Disciple – Sir, in this hall, near the door there is a cane-chair placed. The revered sir may be pleased to sit there.

Chanakya – Dear boy, it is my deep devotion to work that distracts me and not the arrogance of temper towards pupils naturally found in teachers.

(Sits down)

(To himself)

How is this news spread among the citizens that Rakshasa with his anger increased by the destruction of the family of Nada, has entered into an alliance with Parvathaka's son Malayaketu, who is annoyed by the murder of his father and being promised the ownership of the entire kingdom of Nanda is preparing to attack Vrishala along with a vast army of mlecha's (Thinking) Arright, I who have successfully crossed the uncrossable stream of vow of destroying the race of Nanda, am I not able to suppress their news which is spreading among the people?

Why?

The fire of my anger, like a forest fire, after having blackened the moon like faces of the quarters (directions) in the form of wives (women) of my enemies, with the thick mass of smoke of grief and having scattered over the ministers which are tree-like, the ash of delusion spread over by my wind like diplomatic policy, and after having destroyed the bamboo like Nanda family and its sprouts which were deserted by the bird like frightened citizens; is now inactive not because it has lost the power to consume but because there is nothing left to burn. || 11 ||

Also,

Those same people who with grief, saw me helpless, being dragged down from the highest seat, but putdown their faces through the fear of king, and cry of ‘Fie upon’ murmuring within mouths, now see Nanda with his whole family struck down by me from the throne, like a big elephant being dragged down by a lion from the mountain top.” || 12 ||

I, inspite of fulfilling my vow, still handle the weapon (of minister ship) out of regard for Vrishala

I, by whom,

The nine Nandas who were like the heart-pain of the earth have been uprooted, and royal shree (Lakshmi) has been made to take firm root in Chandragupta, like lotus in a lake and the two fold results of the two namely happens and anger have been equally divided with a firm mind to both my friend and enemy”. || 13 ||

Or As long as Rakshasa is uncaptured, what is the use of the destruction of Nanda or what is of giving firmness to the royal wealth of Chandragupta (Thinking) Oh, Rakshasa has indeed unsurpassable devotion to the race of Nanda. He

cannot be made to accept the of the office of the minister of Chandragupta, so long as any member of the race of Nanda is alive. So, for the same reason, we got the poor Sarvartha Siddhi killed, though he had gone to the forest retired. But, taking the help of Malayaketu he is making greater efforts to uproot us. Well done minister Rakshasa, brave, well done, oh Brahmin, Oh Brihaspathi like minister; well done.

Some people (servants) serve their master who has wealth, for the gain of wealth, while some others follow him even in difficulties, do so with a hope that he will come back to power again. But servants (workers) like you who out of regard for the past benefits, bear the burden of work without any selfishness even after the death of the master, are indeed very rare. || 14 ||

It is for this reason, we put all our efforts in securing you, and you do a favour by accepting the ministership of Vrishala.

For

What is the use of a loyal servant who is unwise or a coward? Or what is the use of that wise and brave servant who is without devotion?

Those servants who possess wisdom, valour and loyalty (devotion) all combined are for the welfare of the king both in difficulties and prosperity, others one like wives (who the king has to support both in prosperity and difficult)" || 15 ||

So, I too not at rest in this matter. To the best of my ability, effort are made to win him over. How? This report is being circulated among the citizens that our friend Parvathaka was killed by Rakshasa by means of poison-maid, because by this harm comes to Chanakya by the death of either Chandragupta or Parvathaka. To create confidence in the minds of people, Parvathaka's son Malyaketu has been frightened away by Bhagurayana secretly saying that 'your father was killd by Chanakya" This Malayaketu guided by Rakshasa and making preparations for war can be controlled by my intelligence. By arresting him (Malayaketu) I do not wish to wipe out the infamy (blame) of Rakshasa on account of murder of Parvathaka which is fast spreading among the public. Spies also expert in dress, languages, manners and movements of the people of different places have been employed by me in disguise to find out who are the persons that are faithful to us and to the enemy. The

movements of the friends of the ministers of Nanda, living in Kusamapura are being watched carefully. Bhadrabhata and other high officials who were Chandraguptas helpers have been will satisfied by giving high posts to them. Trustworthy agents whose loyalty, has been tested and who are being kept near the king have been told to check the acts like giving of poison (to the king) by enemy. Again a Brahmin by name Indusharma who is my friend and classmate (in gurukula) proficient in the science of polities (Rajaneethi) and in astrology with its sixty four branches, and who was brought to Kusumapura in the guise of a Jain seen after I had taken a vow to kill Nanda, there in Kusumapura he had made friendship with the ministers of Nanda, specially Rakshasa has kept more confidence in him.

So, in this matter, nothing is left undone by me. Only Vrishala the king giving the burden of administration to us remains indifferent, or that kingdom alone gives happens which is devoid of the trouble of paying personal attention commonly not shared by others. For

Lords of elephants and kings (Lords of men) both who have to work hard for their livelihood,

generally filled with grief, although they carry a lot of strength naturally. || 16 ||

Then enter a spy with portrait of Yama in his hand (Yamapata)

Spy - Salute the feet of Yama, what is the use of saluting other Gods? For he takes away the struggling life of those who are devoted to other Gods. || 17 ||

Moreover,

'A person can obtain his livelihood from even the most dreadful Yama worshiped by devotion. We live by means of that Yama who kills all people'. || 18 ||

I shall now enter this house and showing the portrait of Yama, sing his glorious songs. (Walks about)

Pupil – (seeing him) Noble man, you should not enter.

Spy – Oh Brahmin, whose house is this?

Pupil – Of our teacher, the most revered Chanakya of auspicious name.

Spy – (smiling) If so then it belongs to a relative of my spiritual brother. Allow me to enter,

so that I can show yamapata (Picture of Yama) and advise him about Dharma (duty)

Pupil – (With anger) Fie upon you, Do you know more Dharma than our revered teacher?

Spy – Oh Brahmin, don't get angry. It is not that everyone knows everything. Your teacher knows certain things while people like me know other things.

Pupil – Oh fool Do you want to steal away the 'all knower' title of my teacher?

Spy – Hallo Brahmin, if your teacher is the 'all knower' then let him say 'To who Chandra is undesirable?'

Pupil – Oh fool, what is the use of Knowing or not knowing this?

Spy – Your teacher alone knows the use of knowing this. You simply know this that the lotuses do not like Chandra. Look.

'Though lotuses are very Charming, their manners are quite contrary to their charms; The lotuses are opposed to Chandra even when it is in full digit. || 19 ||

Chanakya (on hearing to self) Oh, he is hinting at the fact that he knows the people who dislike Chandraguptha.

Pupil – Fool, what nonsense you are speaking?

Spy – Oh Brahmin, this is highly sensible.

Pupil – If what, then?

Spy – If I were to get a person who knows how listen.

Chanakya – Gentleman, come in with confidence you will get a person who can listen and understand well.

Spy – Now I enter. (Enters and goes near) victory to your noble self.

Chanakya – (on seeing, to himself) how is it he Nipunaka appointed to know the minds of people. (Lordly) Noble one welcome – Be seated.

Spy – As your noble self commands. (Sits down on the earth)

Chanakya – Good man, now tell me the details of your mission. Do the subjects favour Vrishala (Chandragupta)?

Spy – What else? All the reasons for the discontent have been removed by your noble self and people do favour and attached to king Chandragupta of auspicious name, But there are three people in this city who are dear friends of the their minister Rakshasa, and they do not tolerate the glory of king (Chandragupta) whose charm is like that of the moon.

Chanakya – (with anger) you should rather say that they do not tolerate their own life. Do you know their name?

Spy – How can I report unknown to your self.

Chanakya – Then, I wish to know their names?

Spy – Noble sir, listen; the first one is the foremost supporter of your enemy is a mendicant.

Chanakya – (To himself, with joy) Do you mean a mendicant, the foremost supporter of our enemy? (Aloud) what is his name?

Spy – His name is Jivasiddi by whom the poison maid sent by Rakshasa is diverted to meet Paravatheshwara.

Chanakya – (To himself) Jivasiddi is my spy– (Aloud) Oh good man, who is next?

Spy – Noble sir, the next is Shakatadas a Kayastha (scribe-clerk) who is very dear to Rakshasa.

Chanakya – (Laughs, to himself)– A Kayastha is an insignificant one, even then, an ordinary enemy should not be regarded as insignificant one. I have placed Siddarthaka on him in the guise of a friend. (Aloud) good person, I wish to hear the third one.

Spy – The third one is Chandanadasa, a jewel merchant, a resident of Pushpapura, and who as it were the second heart of minister Rakshasa and in whose house, Rakshasa has left his family before leaving the city.

Chanakya – (To himself) Truly he must be the best friend, Rakshasa will not entrust his wife to some one who is not a second heart. (Aloud) Goodman, how did you come to know that Rakshasa has left his wife in the house of Chandanadasa.

Spy – Noble Sir, This signet ring will itself tell you (Gives ring to him)

Chanakya – (Sees the ring, holds, reads the name of Rakshasa carved on it) (With joy, to himself) It should have been told that Rakshasa himself has loved my (our) finger. (Aloud) Good person, I wish to hear in detail as to how you got the signet ring.

Spy – Noble one, listern, Being appointed by you to know the minds of the people, I entered the home of the jewel-merchant Chandanadasa roaming with this portrait of yama; which cannot cause suspicion to gain entry in the house of others. These I spread this portrait of yama, I began to sing.

Chanakya – What next?

Spy – All of a sudden, a boy about five years old, very cute one, with eyes wide open with curiosity natural to a boy, tried to come out of a room; At this there was a great noise of ladies crying 'Alas he has gone out', which indicated an alarm in the room. Then a lady peeped through the door, scolded the boy who was about to go out of the room, caught him with her tender creeper like arm. This ring which is of the size of a man's finger slipped off from that lady's shaking finger, as she was stopping the boy to go out; dropped on the floor,

bounced, and rolled upto the edge of my foot, not noticed by her, stopped motionless like a bride in the act of saluting. On seeing the name of Rakshasa on it, I have brought it to your Noble sir's feet. This is in detail, how I secured this ring.

Chanakya – Good one, I have heard, now you may go, you will get a reward befitting of your great efforts.

Spy – As noble sir orders (Exit)

Chanakya – Sharngarava, Sharngarava,

Pupil – (Enters) Sir, order me

Chanakya – My boy, bring me an ink-pot and paper

Pupil – As noble sir orders (Goes out and re-enters) sir, here is the ink-pot and paper (leaf)

Chanakya – (Looking the leaf, himself) what shall I write now? so that Rakshasa should be won over by this letter.

Door-keeper (Entering) – Victory to noble sir,

Chanakya – (With joy to himself) 'Victory' has been announced. (Loudly) Shonottara, why have you come here?

Door-keeper – Noble sir, Chandragupta the king, placing on his head, his joined palms like a lotus bud, having the richness of charm of the moon, has sent this message- "I want to perform the death rituals of king Parvatheshwara seek your order for this, and wish to give gifts to brahmins, the ornaments previously worn by him."

Chanakya – (With joy to himself) well done Vrishala you have sent this message as if you had understood my own heart. (Aloud) – you are well versed with the ways of the world, so do as you wish. But the valuable ornaments previously worn by king Parvatheshwara should be given to worthy persons; so I shall myself send Brahamins of noble merits.

Door-keeper – As noble sir commands (Exit)

Chanakya – Sharngarava, Inform in my name, the three brothers Vishwavasu etc "Get the ornaments from Vrishala, and then see me."

Pupil – As Noble sir commands (Exit)

Chanakya – Let this be the later part; what should be the first part? (Thinking) Oh I got it. From my spies I have come to know that from among the group of mlechcha kings, five of them

are the foremost who follow Rakshasa with great devotion they are

They are Chitravarma, the king of Kuluta, Simhanada, the lion-like king of Malaya, Pushkaraksha, the king of Kashmir; Sindushena, the king of Sindhu who had destroyed enemies, and Megha by name, the king of Parsia, with a vast arony of horses. I shall write their names in my list; Let Chitragupta remove them out of his account (book) || 20 ||

(Thinks), or I shall not write the names. Let the first part of the letter remain unclear (Acts writing) Saringarava,

Pupil – (Enters) Noble sir, order me.

Chanakya – Dear boy, the letters of a vedic knower, however carefully written, are always unclear, so tell Siddarthaka in my name (in the ear so and so) some one has to be addressed by some one else, and without anything (names address) etc outside, get a letter written by Shakatadasa, and come to me without telling him that Chanakya has told to write this letter.

Pupil – Let it be so (Exit)

Chanakya – (To himself) Ha, Malayaketu is won over now

(Enters with a letter in his hand)

Siddarthaka – Victory noble sir, Here is the letter written by Shakatadasa.

Chanakya – (Takes it) How beautiful are these letter written. (Reads it) good man, seal it with this ring (Signet ring)

Siddarthaka – (Does it so) Noble sir, I have stamped it. What else shall I do?

Chanakya – Good man, I wish to engage you in a work which has to be done by a trust worthy person.

Siddarthaka – (with joy) Noble sir, it is my fortune to be favoured by you, sir, order me what this slave of yours should do?

Chanakya – First of all, go to the execution place and inform the executioners the meaning of the signal of contracting the right eye in anger, then they will understand the signal, run away here and there pretending fear; then set free Shakatadasa from the execution place and take him to Rakshasa, there accept the rewards given by Rakshasa who will be pleased for saving the life

of his friend. Then you should serve Rakshasa for sometime, and when all our enemies come close, you have to do this. (whispers in his ear)

Siddarthaka – As the Noble sir commands.

Chanakya – Sarngarava, Sarngarava

Pupil – (Enters) Noble sir, your command.

Chanakya – Tell at my words, Kalpapashika and Dandapashika that Vrishala gives the following orders 'You must drive out of the city with great insult Jain mendicant Jivasiddi who being instigated by Rakshasa killed Parvatheshwara by means of poison-maid, after announcing this crime of his to the public.

Pupil – So I will do (About to go)

Chanakya – Wait my boy, wait a little, and the other man Sakatadasa a Kayastha who being sent by Rakshasa always harms our person, he be hanged for this crime and the members of his family may be sent to prison.

Pupil – Let it be (Exit)

Chanakya – (Acts as if worrying) will I catch wicked Rakshasa even now?

Siddarthaka – Noble sir, 'caught'

Chanakya – (With joy, himself) oh, Rakshasa is caught (Aloud) Good one, who is caught?

Siddarthaka – I caught your message. Now I shall go to accomplish the task (given by you)

Chanakya – (Handing over the letter bearing the seal) you may go, you be successful in your mission.

Siddarthaka – So, be it (Exit)

Pupil – (Enters) sir, Kalpashika and Dandapashika informs you that 'The order of king Chandraguptha is being executed'.

Chanakya – Very good my boy; Now I wish to see the Jeweller – Chandanadasa

Pupil – (Goes out, and coming with Chandanadasa) This way Jeweller, this way.

Chandanadasa – (himself)

Doubt and apprehension arises in the mind of an even innocent person, when he is summoned all of a sudden by cruel Chanakya, then what about me, who has committed a crime (guilt)" || 21 ||

So I have instructed Dhandasena and others, who live in my house thus- "Cruel Chanakya may

search my house any time, so remove with care, the members of the family of my master Rakshasa to safety, let what may come to me”

Pupil – Oh Jewel merchant, this way.

Chandanadasa – Here I come (Both go around)

Pupil – (going near) Sir, Here is Chandanadasa the Jeweller.

Chandanadasa – Victory to Noble Sir.

Chanakya – (seeing him) welcome Jeweller, Here is a seat, be seated.

Chandanadasa – (Bowing down) – Noble sir, do not you know that undue honour is more painful than even ignoring. So I sit down on the ground which is a proper seat for me

Chanakya – Oh Jewel merchant Don’t feel so, It is proper for you, who equal us in all respects; so, sit on this seat.

Chandanadasa – (To himself) This wicked one has known something. (Aloud) As your Noble sir says (sits)

Chanakya – Oh Jeweller, is your business prospering.

Chandanadasa – (himself) Too must honour creates suspicion. (Aloud) Due to you favour, my business is uninterrupted. (Prosperous)

Chanakya – Do the lapses on the part of Chandragupta ever remind people of the merits of the past kings.

Chandanadasa – (closing his ears) Don't say so sir, All the subjects like Chandragupta in the same way as that of the full moon of Autumn (Sharthkala)

Chanakya – O Jeweller, if so the king expects pleasing things from his happy subjects.

Chandanadasa – Order me Noble sir, what and how much is expected from me.

Chanakya – O merchant, this Kingdom now does not belong to Nandas, now it belongs to Chandragupta. The gready Nanda was pleased by money, but Chandragupta is pleased with your happiness and joy

Chandanadasa – (With joy) Noble sir, it is your goodness.

Chanakya – Oh merchant, you should have asked me how the absence of trouble can happen?

Chandanadasa – Noble Sir, you may please tell.

Chanakya – To tell you briefly, we should behave in such away not to act un hostile to the king.

Chandanadasa – Noble sir, who is that wicked fellow whom you feel acting hostile to the king.

Chanakya – You are the first one

Chandanadasa – (closing the ears) fie upon sin; fie upon sin, what enemity can be there between a blade of grass and fire?

Chanakya – The enmity is this type that even today you have given shelter to the family of Rakshasa in your home, he who is doing harm to the king.

Chandanadasa – Noble Sir, This is falsehood. Someone who is not aware of things must have informed you.

Chanakya – Oh merchant, don't get alarmed. Terrified servants of the previous kings go to other countries after keeping their family in the house of even unwilling citizens. To hide them afterwards accounts for guilt.

Chandanadasa – This is so, the members of the family of Rakshasa were there in my house in the past (before)

Chanakya – At first you said – 'Untruth', now they 'were' There two statements are self contradictory.

Chandanadasa – This is due to slip of words (tongue)

Chanakya – Oh merchant, there is no place for slip of words (Tongue) in the kingdom of Chandragupta. So surrender the members of the family of Rakshasa and may you become totally faultless.

Chandanadasa – Noble Sir, I again say – at that time family of minister Rakshasa was in any house.

Chanakya – Where it has gone?

Chandanadasa – I don't know

Chanakya – (smiling) How is it that you do not know? The danger is on your head and its remedy is very far.

Chandanadasa – (To himself)

"What has this happened? The deep roar of the clouds above and the beloved is very far. The snake is on the head, and the divine herbs (medicines) are on the Himalayas'.

Chanakya – Also, like Vishnuguptha to Nanda (express shyness at this half sentence) so minister Rakshasa will destroy Chandragupta, don't think so. Just see.

"Who is that person, who wants to separate from king Chandragupta, the royal Shree (wealth), which even the eminent and diplomatic ministers like Vakranasa and others could not make firm with Nanda while he was alive, the royal wealth which is delighting the world like moonlight and which is united with him firmly." || 22 ||

More ever – (Recites the verse आस्वादित...)

Chandanadasa – (To himself) his self praise is in accordance with the result.

(Noise in the dressing room)

Chanakya – Sarngarava, know what it is?

Pupil – Alright; (Goes out, and coming back) sir, it is the medicant Jivasiddhi, who has harmed

the king and is sent out of the city with insult, by the King's order.

Chanakya – Oh, the mendicant, let him reap the fruit of his going against the king. Oh jeweler Chandanadasa, thus the king gives severe punishment to evil doers, so listen to the advice of a friends handover the family of Rakshasa and enjoy the benefits of royal favour for a long time.

Chandanadasa – The family of the minister Rakshasa is not in my house.

(Noise behind the curtain again)

Chanakya – Sharngarava, see what it is?

Pupil – Let it be so (Going out and then coming back), Sir, this is an enemy of the king – Kayastha, Shakatadasa is being led to be hanged.

Chanakya – Let him reap the fruits of his deeds. Oh merchant, here is the king who punishes severally to those who act against, does not tolerate you hiding the family (wife) of Rakshasa, so save your own life and family at the cost of another's wife. (family)

Chandanadasa – Noble sir, why do you frighten me? I will not hand over the family of

minister Rakshasa even if they are in my house, what to say then, when it is not there in my house.

Chanakya – Chandanadasa, is it your final resolve?

Chandanadasa – Right, it is my firm brave decision.

Chanakya – (himself) well done Chandanadasa, well done.

"Who else other than Shibi can do this most difficult task in this Yuga (age) as you are doing at other's difficulty, not caring for easy wealth to be gained." || 23 ||

(Aloud) Chandanadasa is it your final decision?

Chandanadasa – Yes.

Chanakya – (with anger) Oh wicked one, Stop evil merchant, if so reap the result of anger of the king.

Chandanadasa – (spreads his arms) Sir I am ready, Let Noble Sir acts as per your authority.

Chanakya – (with anger) Sarngarava tell Kalapashika and Dandapashika in my words "Let

this wicked merchant be arrested" or wait tell Vijayapala the fort-keeper "keep this fellow with his son and wife bound; property may be confiscated until I inform Vrishala who will himself pronounce his death sentence."

Pupil – As Noble sir commands, This way Jeweller, this way.

Chandanadasa – Noble sir, Here I go (To himself) luckily, I am giving up my life for the cause of a friend and not for any guilt of mine (walks around and goes out with the pupil.

Chanakya – (with joy) Alas!, Rakshasa is now in my hand. For,

Just like this man (merchant Chandanadasa) sacrifices his life as if it were unwelcome to him, when he (Rakshasa) is in calamity, so also life will become burden (not dear) to him (Rakshasa) when this man (merchant) is in danger. || 24 ||

(Noise is heard behind the curtain)

Chanakya – Sarngarava Sarngarava!

Pupil – (enters) sir, order me

Chanakya – what noise is this?

Pupil – (Goes out, ascertains the cause, then enters) Sir, it is Siddharthaka escaped from the place of execution carried along with him Sakatadasa, who was to be killed

Chanakya – (Aside) well done Siddharthaka, you have started the work (loudly) What, has he gone away? (with anger) Oh child, tell Bhagurayana, that he should overtake him immediately.

Pupil – Goes out, re-enters, in alarm) Alas, Sir what a great misfortune, Bhagurayana also has run away.

Chanakya – (Aside) Let him go to accomplish his mission.

(Aloud, with pretended anger) Oh child tell Bhadrabhata, Purushadatta, Dingarata, Balaguptha, Rajasena, Rohitaksha and Vijayavarman that I command them to quickly proceed and arrest Bhagurayana.

Pupil – Sir, I will execute your command. (Exist and re-enters, with sorrow) Alas, what a great calamity. The entire arrangement is out of order. Those men, Bhadrabhata and others have already left in the morning itself.

Chanakya – (To himself) May their path be prosperous in all respects (Aloud) child do not be dejected; for,

Those who left recently for reasons best known to them, are already gone; Let those who remain may prepare to leave me as per their wishes, let only my talent which has helped to achieve political purposes, that single faculty which is more than a match for hundred of armies, the magnitude of its' powers have been clearly proved by the destruction of Nandas, not forsake me.||25||

(Rising from his seat) – Here I, to and bring back Bhadrabhata and his associates (Fixing his gaze in the air, to himself)

Oh Rakshasa of wicked intellect! Where will you go now? I shall now,

"Secure you by my intellect and employ you in the services of Chandraguptha, you, who roam at large by yourself swollen with pride of personal prowess, self willed and naughty endowed with means to lure men by gifts just like a person by his talents captures and employs in service a wild

forest elephant that roams at large by itself, swollen with the pride of personal strength, self willed and haughty and endowed with means to lure bees by Ichor secretions. || 26 ||

(Exeunt Omnes)

End of Act I

called

The signet found.

Notes/ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು

मुद्राराक्षसम् - मुद्रया जितः वशीकृतो वा राक्षसः स एव अभेदोपचारात्, तदाख्यं नाटकम् Rakshasa won over by his signet ring, taken to one's side, the way in which Rakshasa was won over to his side by Chanakya, the drama that has this plot is Mudrarakshasa.

ಮುದ್ರೆಯುಂಗರದಿಂದ ಗೆಲ್ಲಲ್ಪಟ್ಟ ರಾಕ್ಷಸ ಅದನ್ನಿಟ್ಟು ರಚಿಸಿದ ಕಥೆಯೇ ಮುದ್ರರಾಕ್ಷಸ.

Verse - 1

अन्वयः-का इयं धन्या ते शिरसि स्थिता? शशिकला 'एतत् अस्याः नाम नु किम्? अस्या नाम एव । तदेतत् ते परिचितमपि कस्य हेतोः विस्मृतम्? नारीं पृच्छामि इन्दुं न । यदि इन्दुः प्रमाणं न, विजया कथयतु । इति देव्या सुरसरितम् निहनोतुम् इच्छोः विभोः शाठ्यं वः अव्यात् ।'

May the Skill in **Vakrokti** (Equivocation) in the words of Shiva may bless everyone is the prayer here. Commentators explain that the Vakrokti are intended to hint at the crooked policy of Chanakya. Ganga is the supreme sovereignty of Chandragupta, Parwati of Nanda. Parvati who had thought herself the fortunate one thinks that there is another worshipped by her husband, being allowed a seat on his head, so she is more 'blessed' (धन्या)

देवद्विजनृपादीनामाशीर्वादपरायणा ।

नन्दन्ति देवताः यस्मात्त स्मान्नान्दी प्रकीर्तिता ।।

'नान्दी विघ्नोपशान्तये' Nandi meant to ward away obstacles ನಾಂದಿಯ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶ ವಿಘ್ನಗಳ ಉಪಶಾಂತಿ. ಮುದ್ರಾಕ್ಷಸ ನಾಟಕದ ನಾಂದೀಶ್ಲೋಕವಿದು. ಇಲ್ಲಿ ಕವಿ ಸುಂದರವಾಗಿ ವಕ್ರೋಕ್ತಿಯ ಮೂಲಕ ಶಿವ–ಪಾರ್ವತಿಯರ ಸಂವಾದವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾನೆ. ತನ್ನ ಸವತಿ ಗಂಗೆ ಶಿವನ ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಶೋಭಿತಳಾಗಿದ್ದನ್ನು ನೋಡಿ ಅಸೂಯೆಯಿಂದ ಪಾರ್ವತಿಯು ತಲೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಧನ್ಯಳು ಯಾರು ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಗೊತ್ತಿದ್ದರೂ ಕಪಟದಿಂದ ಗಂಗೆ ಎಂದು ಒಪ್ಪದೆ "ಚಂದ್ರನ ಕಲೆ" ಎಂದು ಸಂವಾದ ಉತ್ತರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಗೊತ್ತಿದ್ದರೂ ಏಕೆ ಮರೆತೆ? ಎಂದು ಮರುಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸಂವಾದ ಮುಂದುವರಿಯುತ್ತದೆ. ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರ ಪ್ರಕಾರ ಇಲ್ಲಿರುವ ವಕ್ರೋಕ್ತಿಯು ಚಾಣಕ್ಯನ ಕುಟಿಲ ರಾಜನೀತಿಯನ್ನೂ, ಗಂಗೆ ಎಂಬ ಪದವು ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ ಸಾರ್ವಭೌಮತ್ವವನ್ನು ಪಾರ್ವತಿ ನಂದರ ಸಾರ್ವಭೌಮತ್ವವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

विभोः शाद्ध्यम् - ಶಂಕರನು ಪಾರ್ವತಿಯಿಂದ ಗಂಗೆಯನ್ನು ಮರೆ ಮಾಚಿದ ಕಪಟ.

अव्यात् - अव् - विधिलिङ् - ಕಾಪಾಡಲಿ

The अलङ्कर is वक्रोक्ति and छन्दः - स्रग्धरा

Verse - 2

आविर्भवन्तीम् अवनेः अवनतिं पादस्य स्वैरपातैः रक्षतः, सर्वलोकातिगानां दोष्णां मुहुः सङ्कोचेनैव अभिनयतः, दाहभीतेः लक्ष्येषु ज्वलनकणमुचम् उग्रां दृष्टिं न वघ्नतः, त्रिपुरविजयिनः आधारानुरोधात् इति दुःखनृत्तं वः पातु ।

May the dance of Shiva protect you is the prayer here. In this verse, the dramatist describes the painful dance of Shiva, for the welfare of the world, after having won victory over Tripurasura. He indirectly hints at Chanakya's - नीति ताण्डव policy. Just like Shiva had destroyed the three cities Tripura, enraged Chanakya had ruined the race of Nanda, Lord Shiva performs the difficult dance कष्ट-नृत्य for the well being of the world, in the same way, Chanakya though had killed Nanda, to strengthen Chandragupta's kingdom chalks out plans by his नीति (policy). Chanakya performs the most difficult task (दुःखनृत्य-कष्टसाध्यकार्य) He stamped the foot softly world ranging arms contracted carefully. Did not gaze the eyes sharply, for the tear of burning the world.

ಶಿವನ (ದುಃಖ) ನೃತ್ಯ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಕಾಪಾಡಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥನೆ. ಈ ಎರಡನೇ ನಾಂದಿ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿದೆ.

ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆರಗುವ ಪಾದಗಳನ್ನು ನಿಧಾನವಾಗಿ ಚಲಿಸಿದ, ಏಕೆಂದರೆ ಅದು (ರಂಗ)ಭೂಮಿಯನ್ನು ಅಪ್ಪಳಿಸಬಾರದು. ಮೂರು ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಚಾಚುವ ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಸಂಕುಚಿತಗೊಳಿಸಿದ. ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಶಾಂತಗೊಳಿಸಿದ, ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ, ಬೆಂಕಿಯಂತೆ ಸುಡುವ ನೋಟದಿಂದ ನೋಡಿದರೆ, ಲೋಕಗಳನ್ನು ಭಸ್ಮ ಮಾಡಬಲ್ಲದು ಎಂಬ ಭಾವನೆಯಿಂದ, ಶಾಂತದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ದುಃಖ ನೃತ್ಯ ಮಾಡಿದ ಶಿವ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಕಾಪಾಡಲಿ ಎಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಇಲ್ಲಿದೆ. ಸ್ರಗ್ಧರಾ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ಈ ಶ್ಲೋಕ ಭಾವಪೂರ್ಣವಾಗಿದೆ.

Verse - 3

बालिशस्यापि सत्क्षेत्रा पतिता कृषिः चीयते, शालेः स्तम्बकरिता वप्तुः गुणं न अपेक्षते ।

चीयते Means grows (वर्धते) बालिशः = मूर्खः

शालि = धान्यविशेषः स्तम्बकरिता - Cluster like structure ಸೂತ್ರಧಾರ ಸಭಿಕರನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತಾನೆ. ನಾಟಕವನ್ನು ನೋಡಲು ಬಂದ ಸಹೃದಯರು ಕಾವ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ ಬಲ್ಲವರು. ಪರಿಷತ್ತು ಕಾವ್ಯ ವಿಶೇಷ ತಿಳಿದಿದೆ. ಭತ್ತದ ತೆನೆಗಟ್ಟ ಬೀಜ ಬಿತ್ತುವವನ ಗುಣವನ್ನು ಬಯಸುವುದಿಲ್ಲ. ಬದಲಾಗಿ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಫಲವತ್ತತೆಯನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತದೆ. ನಾಟಕ ಫಲವತ್ತಾಗಿದೆ.

Here there is अर्थान्तरन्यासः अलङ्कार the stage director praises the knowledge and aptitude of the audience in enjoying the enactment of the drama.

Verse-4

इयं जलं वहति, इयं गन्धान् पिनष्टि इयं विचित्राः स्रजो उद्ग्रथते। इयं च पातकाले मुहुः कलेन हुंकृतेन इदं मुसलं अनुयाति।

इयं = ಒಬ್ಬಳು ದಾಸಿಯು, ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಪುನಃ ಪ್ರಯೋಗವಾದ ಶಬ್ದ. पिनाष्टि - ಪುಡಿ ಮಾಡು, ಚೂರ್ಣ ಮಾಡು पातकाले = ಒನಕೆ ಕೆಳಗೆ ಬೀಳುವ ಸಮಯದಲ್ಲಿ, ಅಂದರೆ ಒನಕೆಯು ಮೇಲಿನಿಂದ ಕೆಳಗೆ ಕುಟ್ಟಲು ಬಂದಾಗ ಆಯಾಸವಾಗದಂತೆ ಹೂಂಕಾರ ಮಾಡುತ್ತಾಳೆ ಒಬ್ಬಳು ಎಂದರ್ಥ अनुयाति - ಅನುಸರಿಸು. ಹಬ್ಬದ ವಾತಾವರಣದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯರ ವಿಧವಿಧವಾದ ಕೆಲಸ ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟದೆ स्वभावोक्ति ಅಲಂಕಾರವಿದೆ.

सूत्रधार, as he proceeds to his house, find a festive environment everywhere. Something joyful

activity is going on; some women carry water; some others crush the fragrant herbs; some others are designing garlands in different size and looks; some while pounding the grains is making 'Hum' sound, as the staff is falling downwards. So he is eager to know the cause for this celebrations.

Verse - 5

गुणवति, उपायनिलये, स्थितिहेतो, त्रिवर्गस्य साधिके कार्याचार्ये, मद्भवननीतिविद्ये द्रुतम् उपेहि ।

ಗೃಹಿಣಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಸೂತ್ರಧಾರ ಕರೆದು, ಚಾಣಕ್ಯನ ನೀತಿ ಸೂಚಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪತ್ನಿ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸುಶೀಲತೆ, ಗೃಹಕಾರ್ಯದಕ್ಷತೆ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳು, ನೀತಿ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ सन्धि, विग्रह ಮೊದಲಾದ ಷಡ್‌ಗುಣಗಳು, ಉಪಾಯಗಳು ನಾಲ್ಕು कुटुम्बमस्ति अस्या इति ताम्-कुटुम्बिनीम् । ಗೃಹಿಣಿ गुणवति, ಪತ್ನಿಯು ಆರು ಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವಳು कार्येषु दासी, करणेषु मन्त्री.... ರಾಜನೀತಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವ ಆರು ಗುಣಗಳು सन्धि, विग्रह, अभियान, आसन, आश्रय द्वैधीभाव, ನಾಲ್ಕು ಉಪಾಯಗಳು साम, दान, भेद ಮತ್ತು दण्ड ನೀತಿ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ. ಪುರುಷಾರ್ಥ ಧರ್ಮ, ಅರ್ಥ, ಕಾಮ, ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಕಳು. ಪತ್ನಿಯು ಮೂರು ಪುರುಷಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸಲು ಸಹಾಯ ಮಾಡುತ್ತಾಳೆ ಎಂದು ಶ್ರುತಿ, ಸ್ಮೃತಿಗಳು ಸಾರಿ ಹೇಳುತ್ತವೆ. ನೀತಿ ವಿಷಯವಾಗಿ क्षयः, स्थानं ಮತ್ತು वृद्धि (त्रिवर्ग)

मद्भवननीतिविद्ये - ನನ್ನ ಮನೆಯ (ರಂಗಮಂದಿರದ)

ನೀತಿ ವಿದ್ಯೆ ಸ್ವರೂಪಳು ಪತ್ನೀ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರ ಪ್ರಕಾರ ಇಲ್ಲಿಯ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಹೆಂಡತಿ, ನೀತಿವಿದ್ಯೆ ಮತ್ತು ಶರತ್‌ಕಾಲಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯವಾಗುತ್ತವೆ.

ಶರತ್‌ಕಾಲದ ನೀರಿನ ಗುಣ ಪ್ರಸಾದಗುಣರೂಪವಾಗಿದೆ, ವಿಜಯದ ಅವಕಾಶ ಕೊಡುತ್ತದೆ, ಯುದ್ಧದ ಯಾತ್ರೆ ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

उपेहि = आगच्छ ಬೇಗನೆ ಬಾ.

The adjectives used here are both applicable for भार्या (wife) and नीतिविद्या (science of policy)

ಮನೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಸಂಭ್ರಮಾಚರಣೆಯ ಕಾರಣವನ್ನು ಸೂತ್ರಧಾರ ನಟಿಗೆ ಕೇಳುತ್ತಾನೆ.

उपरुज्यते - ग्रहणयुक्तः उपरागः = ग्रहण = Eclipse, पाकविशेष = special food items - ವಿಶೇಷ ಅಡುಗೆ ಭಕ್ಷ್ಯ

चन्द्रोपरागं - Lunar eclipse ज्योतिशास्त्रस्य - 64 branches expert; I have mastered it कृतश्रमः = कृताभ्यासः 64 ಶಾಖೆಗಳುಳ್ಳ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯವನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದ್ದೇನೆ ಎಂದರ್ಥ.

Verse – 6

अन्वयः - स क्रूरग्रहः केतुः इदानीम् असम्पूर्णमण्डलं चन्द्रं बलात् अभिभवितुम् इच्छति, बुधयोगः एनं तु रक्षति ।

It is a very important verse from the point of the plot of the play. The stage director makes this news known to his assistant (नटी) who is also his कुटुम्बिनी. The moon is protected from the lunar eclipse due to his conjunction with mercury (बुध)

ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು क्रूरग्रह ಎಂದು, सकेतुः - ಮಲಯಕೇತುವಿನೊಂದಿಗೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು चन्द्रं - ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ असंपूर्णमण्डलम् - ಇನ್ನೂ ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ

ಸ್ಥಿರವಾಗದ ರಾಜ್ಯಲಕ್ಷ್ಮೀವುಳ್ಳವನನ್ನು अभिभवितुं ಆಕ್ರಮಿಸಲು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ, ಚಾಣಕ್ಯನ ಸಂಯೋಗದಿಂದ, ಬುದ್ಧಿವಂತಿಕೆಯಿಂದ, ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನಿಗೆ ಪ್ರಾಣ ರಕ್ಷಣೆ ಸಿಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಭಾವಾರ್ಥ.

In the case of the plot of the play

क्रूरग्रह refers to Rakshasa, सकेतु-केतुना सह - along with Malayaketu, चन्द्रं - Chandragupta असम्पूर्णमण्डलं - yet to win over other kings अभिभवितुं - पराभवितुं ಆಕ್ರಮಣ ಮಾಡಲು, to attack. बुधयोगः - On account of association with an expert in policy Kautilya.

There is श्लेषालङ्कार in this verse and it is in आर्या छन्दस् ।

Verse – 7

येन क्रोधाग्नौ नन्दवंश प्रसभमदाहि स एव कुटिलमतिः कौटिल्यः चन्द्रस्य ग्रहणं इति श्रुते सनाम्नः मौर्येन्दोः द्विषत् अभियोग इति अवैति । With this प्रस्तावना ends, in the 1st act. The stage director makes way for Chanakya's entry on the stage.

कुटिला मतिः यस्य सः -

He of crooked intellect, in whose fire of anger the race of Nanda was burnt completely.

क्रोधः एव अग्निः, तस्मिन्-ಕೋಪ ಎಂಬ ಬೆಂಕಿಯಲ್ಲಿ, अदाहि- burns लुङ् दह् to burn. Eclipse of moon is mistaken for an attack on the king. So he concludes द्विषद् अभियोग = Attack by enemy ಶತ್ರುವಿನ ಆಕ್ರಮಣ.

मुख्यदृश्यम्

मुक्तां शिखां - Loose opened tuft ಬಿಚ್ಚಿದ ಜುಟ್ಟನ್ನು ನಂದರ ನಾಶ ಆಗುವ ತನಕ ಬಿಚ್ಚಿದ ಶಿಖೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಚಾಣಕ್ಯನ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ. Chanakya had taken a vow that he would not tie the tuft that was opened during an act of insult in removing him from the prominent seat by Nanda. Now he recollects that.

Verse - 8

कः जृम्भाविदारितमुखस्य हरेः मुखात् आस्वादित-द्विरद-शोणितशोणशोभां, शशलाञ्छनस्य सन्ध्यारुणां कलाम् इव स्फुरन्तीं दंष्ट्रां परिभूय हर्तुं इच्छति ।

द्विरदः = गजः, शोणितं = रक्तं blood, जृम्भा = yawning (ಆಕಳಿಕೆ).

The lion (Chanakya) has just then killed द्विरद elephant (Nanda), the lion is just yawning after completing the task, परिभूय = ignoring, ಅನಾದರದಿಂದ दंष्ट्राम् teeth which is like the evening twilight of the moon शशलाञ्छन ।

ಇಲ್ಲಿ ಉಪಮಾಲಂಕಾರ ಮತ್ತು ವಸಂತ ತಿಲಕಾವೃತ್ತ.

Verse - 9

कः वद्यः, नन्दकुलकालभुजगीं कोपानल बहुलनीलधूमलताम् मे शिखाम् अद्य अपि बध्यमानां न इच्छति ?

वद्यः - वध्यम् अर्हति - One aught to be killed = हन्तुं योग्यः

नन्दकुलकालभुजगीं = The tuft of Chanakya is the very cobra of the destruction of Nanda race.

ನಂದ ಕುಲವೆಂಬ ಕಾಲ ಸರ್ಪಿಣಿಯೇ ಚಾಣಕ್ಯನ ಶಿಖೆ.

कोपानल = Fire of anger बहुल = अधिकं धूमलता =creeper of smoke.

ಇಲ್ಲಿ ಮಾಲಾರೂಪಕಾಲಂಕಾರವಿದೆ.

Fig of speech is मालरूपकम्

ನಂದನಾಶವಾದರೂ, ನನ್ನನ್ನು ಕೋಪಕ್ಕೆ ಗುರಿ ಮಾಡಿ ಸಾವನ್ನು ಬಯಸುವವನು ಯಾರದು? ಎಂದು ಚಾಣಕ್ಯನ ಪ್ರಶ್ನೆ. ಕಾರ್ಯಪೂರ್ತಿಯಾದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಶಿಖೆ ಕಟ್ಟುವೆನು ಎಂದು ಭಾವ. ಪೂರ್ತಿಯಾಗಬೇಕಾದರೆ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ ರಾಜ್ಯಲಕ್ಷ್ಮಿ ಸ್ಥಿರಳಾಗಬೇಕು. ಅದು ಇನ್ನೂ ಈಡೇರಬೇಕಷ್ಟೇ.

Verse – 10

कः परात्मपरिमाण विवेकमूढः मम समुज्ज्वलतः नन्दकुलकाननधूमकेतोः कोपस्य प्रतापं शालभेन विधिना उल्लङ्घयन् सद्यः विनाशं लभताम् ।

परस्य Others ಬೇರೆಯುವರ, आत्मनः one's own ತನ್ನ, परिमाणं = strength ಸಾಮರ್ಥ್ಯ

नन्दकुलमेव काननं, तस्य धूमकेतो = Race of Nanda itself is the forest its fire दावाग्नि धूम smoke emitted प्रतापं = intensity of valour ಪ್ರಭಾವ

शालभ = पतङ्ग Moth ಪತಂಗದಂತೆ सद्य = ಕೂಡಲೆ झटिति विनाशं = destruction लभताम् =

The one who wants' to attack Chandragupta is as good as a fool, as he is not aware of his and enemies strength, enemies strength is already revealed through the fire of anger of Chanakya.

रूपक and निदर्शन अलङ्कारः वसन्ततिलकावृत्तम् Chanakya refers to Malayaketu, who is plotting against Chandragupta by having an alliance with Rakshasa, without knowing his own weakness and strength of Chanakya.

कार्याभिनियोगः एव = deep interest in work, ಕಾರ್ಯದ ಅತಿಯಾದ ಒತ್ತಡ.

वेत्रासन Cane – chair ಬೆತ್ತದ ಕುರ್ಚಿ Chanakya's cottage in Kusumapura. He leads simple life, though he holds the post of chief minister to Chandragupta.

पितृवधामर्षितेन - anger due to the killing of father (Parvathaka)

Rakshasa is annoyed at the rain of Nanda and Malayaketu on account of the murder of his father Parvataka.

सन्धाय - forming alliance ಮೈತ್ರಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು महता - म्लेच्छबलेन = vast army of yavanas ಯವನರ ಸೈನ್ಯ ದೊಡ್ಡ ಸೈನ್ಯದೊಂದಿಗೆ दुष्कराप्रतिज्ञासरित् = uncrossable river of vow ದಾಟಲು ಕಷ್ಟಕರವಾದ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯೆಂಬ ನದಿ.

Verse – 11

(मम) क्रोधवह्निः अरियुवतिदिशाम् आननेन्दून् सन्ततैः शोकधूमैः श्यामीकृत्य मन्त्रिद्रुमेभ्यः नयपवनहृत मोहभस्म कामं प्रकीर्य सम्भ्रान्त-पौरद्विजगणरहितान् नन्दवंशप्ररोहान् दग्ध्वा वने ज्वलन इव दाह्याभावात् शाम्यति न खेदात् ।

अरि युवतिदिशां - directions in the shape of the ladies of my enemies, ನನ್ನ ಶತ್ರುಗಳ ಸ್ತ್ರೀ ಜನರು ಎಂಬ ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು

क्रोधाग्नि - fire of anger

श्यामीकृत्य - making black ಮಲಿನಮಾಡಿ

नयपवनहृत - carried by wind like diplomacy

मन्त्रीद्रुम - ಮಂತ್ರಿಗಳೆಂಬ ಮರ ministers which are tree like

द्विजगणान् - group of birds in the form of feared citizens

नन्दवशप्ररोहान् - नन्दवंश एव वेणुः, तस्य प्ररोहान् ನಂದವಂಶವೆಂಬ ಬಿದಿರಿನ ಅಂಕುರಗಳನ್ನು bamboo – like Nanda family and its sprouts.

रूपकालङ्कारः, स्रग्धरावृत्तम् ।

Verse – 12

अन्वयः - 'पुरा ये नराधिपभयात् अवनतैः धिक् शब्दगर्भैः मुखैः शोचन्तः अवशं माम् अग्रासनतो अवकृष्टं दृष्टवन्तः ते जनाः

संप्रति सिंहेन गजेन्द्रम् अद्रिशिखरात् इव मया सान्वयं नन्दं सिंहासनात् तथैव पातितं पश्यन्ति ।

Chanakya explains the humiliation that he had undergone long ago. He was helpless. He was ricked out off the supreme seat. Now the same thing has happened to Nanda

नराधिपभयात् - due to the fear of the king (Nanda)

(ನಂದ) ರಾಜರ ಭಯದಿಂದ ಸಭಿಕರು ದುಃಖಿಸಿದರು.

अग्रासनात् - from the top most seat ಶ್ರೋತ್ರಿಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಆಸನ.

ಆಗ ತನಗುಂಟಾದ ಅವಮಾನ ಮತ್ತು ಈಗ ತಾನು ಮಾಡಿದ ನಂದನಾಶ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾನೆ.

अवकृष्टं - dragged with insult, ಅವಮಾನದಿಂದ ಎಳೆದುಕೊಂಡು.

अवशं - helpless

सान्वय - Nanda with his whole family

सिंहासनात् पातितं - fallen from the throne in disgrace ಸಿಂಹಾಸನದಿಂದ ಬಿದ್ದು ಹತರಾಗಿ.

अलङ्कार - पूर्णोपमा । शादूलविक्रीडितवृत्तम् ।

अवसितप्रतिज्ञा भरः - Completed the vow ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಪೂರ್ಣ ಮಾಡಿ.

'वृषलापेक्षया शस्त्रं धारयामि' Not due to personal interest, only for Chandragupta, I hold the post of Chief-ministership.

Verse – 13

अन्वयः - भुवः हृदयरोगा इव नव नन्दाः समुत्खाताः । सरसि नलिनी इव मौर्ये लक्ष्मीः स्थिरपदा कृता । कोपप्रीत्योः द्वयोः सारं द्वितयं फलम् अभियुक्तेन मनसा (मया) द्विषति च सुहृदि च तुल्यं विभक्तम् ।

In this verse, how Chanakya has distributed the result of his anger and love to his enemy and friends is described

भुवः हृदयरोगाः = heart pin (sickness) of earth

समुत्खाताः = Uprooted ಮೂಲಸಹಿತ ನಾಶವಾಗು.

सरसि नलिनी इव = Like a lotus in a lake ಸರೋವರದಲ್ಲಿ ಕಮಲದಂತೆ

स्थिरपदा = Firm rooted

कोपप्रीत्योः = Anger and love ಕೋಪ ಮತ್ತು ಪ್ರೀತಿಯ

द्वितयः = Two fold ಎರಡು ಬಗೆಯ फलं = result, ಫಲವನ್ನು, ಚಾಣಕ್ಯನು ತಾನು ಸಮಚಿತ್ತನು ಎಂದು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾನೆ.

Chanakya is a man of equipoise उपमा, उत्प्रेक्षा च। शिखरिणी छन्दः

अगृहीते राक्षसे - As long as Rakshasa is not captured.

सर्वार्थसिद्धिः घातितः - One of the far off relative of Nanda is killed, so that Rakshasa who is loyal to the race of Nanda can be won over.

Verse – 14

अन्वयः - 'अयं लोकः ऐश्वर्यात् अनपेतम् ईश्वरम् अर्थतः सेवते । ये पुनः विपत्तिषु तम् अनुगच्छन्ति ते तत् प्रतिष्ठाशया । त्वादृशाः (कृतिनः) ये भर्तुः प्रलये अपि पूर्वसुकृतासङ्गेन निःसङ्ग्या भक्तया कार्यधुरां वहन्ति ते दुर्लभाः ।

Chanakya showers praise of Rakshasa saying that servants like him who are loyal to the core are very rare.

अनपेतं = endowed with (ಐಶ್ವರ್ಯದಿಂದ) ಕೂಡಿದ युक्तम्।

अर्थतः = for the sake of wealth

तत्प्रतिष्ठाशया = with a desire for his master's re-gain. ಸ್ವಾಮಿಯು ಪುನಃ ಅಭ್ಯುದಯವಾಗಬಹುದೆಂಬ ಆಸೆಯಿಂದ.

निःसङ्ग्या = without any selfish motive, ಸ್ವಾರ್ಥವಿಲ್ಲದೆ

दुर्लभाः = very rare ನಿನ್ನಂತಹ ಸ್ವಾಮಿಭಕ್ತರು ದುರ್ಲಭರು to see.

व्यतिरेक अलङ्कारः = शार्दूलविक्रीडित वृत्तम् ।

ಯಾವುದೇ ಸ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ಬಯಸದೆ, ತನ್ನ ಸ್ವಾಮಿಯ ಏಳಿಗೆಯನ್ನು ಬಯಸುವ, ತನ್ನ ಸ್ವಾಮಿ ನಾಶವಾದ ಮೇಲೂ ಅವನ ಈ ಕಾರ್ಯ ನಡೆಸಿಕೊಂಡು

ಹೋಗುವ ರಾಕ್ಷಸನಂತಹ ಸ್ವಾಮಿ ನಿಷ್ಠರು ಅಪರೂಪ ಎಂದು ಚಾಣಕ್ಯ ಅಮಾತ್ಯ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತಾನೆ.

त्वत् संग्रहे प्रयत्नः = Main motive of chanakya to secure Rakshasa

Verse - 15

भक्तियुक्तेन अप्राज्ञेन च कातरेण च कः गुणः स्यात् ? प्रज्ञाविक्रमशालिनः अपि भक्तिहीनात् हि किं फलं भवेत् ? येषां प्रज्ञा-विक्रम-भक्तयः समुदिताः गुणाः, ते भृत्याः नृपतेः सम्पत्सु च आपत्सु च भूतये, इतरे कलत्रम् । (इव रक्षणोयाः)

Chanakya praises Rakshasa as the best servant who is the very embodiment of all the three virtues namely, wisdom, bravery and devotion combined together.

प्रज्ञाविक्रमभक्तयः - All the three virtues namely wisdom, valour and devotion to master.

समुदिताः = Combined together

भूतये = अभ्युदये welfare

कलत्रम् - स्त्री ಪೋಷಿಸಬೇಕಾದ ವರ್ಗ to be looked after

ಅಮಾತ್ಯ ರಾಕ್ಷಸನಲ್ಲಿ ಧೈರ್ಯ, ಬುದ್ಧಿವಂತಿಗೆ ಮತ್ತು ಸ್ವಾಮಿಭಕ್ತಿ ಈ ಮೂರು ಗುಣಗಳು ಒಂದೇ ಕಡೆ ಮನೆ ಮಾಡಿವೆ ಎಂದು ಚಾಣಕ್ಯ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತಾನೆ.

व्यतिरेक, अलङ्कारः शार्दूलविक्रीडितछन्दः

तत्ग्रहणं प्रति यत्नः - All our efforts are meant prose to secure him. They are

1) Poison – maid a news is made to spread among the citizens that Rakshasa is responsible for the murder of Parvathaka by sending poison maid.

2) Through Bhagurayana, Malayaketu was made to believe that Chanakya had killed Parwathaka through poison maid, on account of this fear, he had run away from Kusumapura, without any claim, as promised earlier.

3) Everywhere Chanakya had employed his own trusted men as spies, some guised or offense, servants etc to safeguard the interest of Chandragupta.

4) Bhadrabhatta and others, who had helped earlier have been entrusted with good positions/ranks.

5) His own close friend and classmate by name Indusharma, expert in दण्डनीति and ज्योतिष्य has been sent as a क्षपणक/buddist monk, won the confidence of Rakshasa, who is watching him closely.

ವಿವರಣೆ : ನಮ್ಮ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಯತ್ನಗಳೂ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನಿಗಾಗಿ ಪಡೆಯಲು ಮಾಡುವ ಸದುದ್ದೇಶದಿಂದ ಕೂಡಿವೆ.

1) ರಾಕ್ಷಸನು ಕಳುಹಿಸಿದ ವಿಷಕನ್ಯೆಯನ್ನು ಪರ್ವತಕನ ಸಾವಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿ, ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನನ್ನು ಉಳಿಸಿ, ಪ್ರಜೆಗಳಲ್ಲಿ ರಾಕ್ಷಸನೇ ವಿಷಕನ್ಯಾ ಪ್ರಯೋಗದ ಸೂತ್ರಧಾರ ಎಂದು ವದಂತಿ ಹಬ್ಬುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದು.

2) ಚಾಣಕ್ಯ, ತನ್ನ ಅಂತರಂಗದ ಗೂಢಚಾರನಾದ ಭಾಗುರಾಯಣನ ಮೂಲಕ ಮಲಯಕೇತುವನ್ನು–"ಚಾಣಕ್ಯನೇ ನಿನ್ನ ತಂದೆಯ ಕೊಲೆಗಾರ, ಇಲ್ಲಿರುವುದು ಕ್ಷೇಮವಲ್ಲ" ಎಂದು ಕುಸುಮಪುರದಿಂದ ಸ್ವದೇಶಕ್ಕೆ ಓಡಿ ಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದು.

3) ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ ಸಮೀಪ ತನ್ನ ನುರಿತ ಗೂಡಚಾರನನ್ನು ನೇಮಿಸಿಕೊಂಡು ಅವರು ಸದಾ ಆಹಾರ, ಆಚಾರ, ವಿಚಾರ, ನಡುಗೆ, ನಿದ್ರೆ ಮೊದಲಾದ ಕಡೆ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನನ್ನು ಹದ್ದಿನ ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ನೋಡಿ ಅವನಿಗೆ ಬರುವ ತೊಂದರೆಗಳನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿದ್ದು.

4) ಭದ್ರಭಟನೇ ಮೊದಲಾದವರನ್ನು ಉನ್ನತ ಹುದ್ದೆಗಳಲ್ಲಿ ನೇಮಿಸಿದ್ದು.

5) ತನ್ನ ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ಬಾಲ್ಯದ ಸಹಪಾಠಿ, ಇಂದುಶರ್ಮನನ್ನು ಕ್ಷಪಣಕನ ವೇಷದಲ್ಲಿ ರಾಕ್ಷಸನ ಸಮೀಪ ಇದ್ದು, ಅಲ್ಲಿಯ ಆಗುಹೋಗುಗಳನ್ನು ತಿಳಿದದ್ದು.

Verse – 16

अन्वयः - स्वयम् आहृत्य भुञ्जाना नरेन्द्राः च गजेन्द्राः च स्वभावतः बलिनो अपि प्रायः दुःखिताः सीदन्ति ।

गजेन्द्राः = Lordly elephants ಗಜರಾಜ, नरेन्द्राः = kings ಭೂಪತಿಗಳು, **बलिनः** = strong ಶಕ್ತಿಶಾಲಿಗಳು, **सीदन्ति** = undergo difficulties ಕಷ್ಟಕ್ಕೀಡಾಗುತ್ತಾರೆ.

अलङ्कार - दीपकम् । छन्दस् - अनुष्टुप् ।

Verse - 17

यमस्य चरणौ प्रणमत । अन्यैः देवतैः किं कार्यम् ?

एषः खलु अन्यभक्तानां परिस्फुरन्तं जीवं हरति ।

Nipunaka disguised as a person carrying the board of Yama. He says yama is the supreme God, as he snatches the lives of devotees who worship other gods. यमः = कृतान्तः yama, the God of death.

प्रणमत = भजत Salute ನಮಸ್ಕರಿಸಿರಿ.

परिस्फुरन्तं जीवं = Struggling life. ಒದ್ದಾಡುತ್ತಿರುವ ಪ್ರಾಣಗಳನ್ನು

हरति = Snatches ಕಿತ್ತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

ಯಮಪಟವನ್ನು ಹಿಡಿದು ನಗರಸಂಚಾರ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ನಿಪುಣಕನು ಹೇಳುವ ಮಾತುಗಳು. ಯಮನು ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನು ಎಂಬುದನ್ನು ಸಕಾರಣವನ್ನಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ.

Verse - 18

१८) भक्तिगृहीतात् विषमात् पुरुषस्य जीवितव्यं भवति ।

यः सर्वलोकं मारयति, तेन यमेन जीवामः ।

जीवितव्यम् = Livelihood, ಜೀವನಧಾರಣೆ.

विषमात् = Most difficult situation ಕಠಿಣವಾದ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ

भक्तिगृहीतात् = One with earnest devotion

It is hinted in this verse that Chanakya gives everything if one is truly devoted to him (king) He is not as cruel as the people think yama is impartial.

अप्रस्तुतप्रशंसा अलङ्कार । आर्या छन्दस्

धर्मवित्तरः = अधिकं धर्मं जानाति ಹೆಚ್ಚು ಧರ್ಮವನ್ನು ತಿಳಿದವನು.

अनभिप्रेतः = अप्रियः

सर्वज्ञत्वं = Title of all knower.

Verse - 19

'मनोहराणाम् अपि कमलानां शीलं रूपात् विसंवदति, यानि सम्पूर्णमण्डले अपि चन्द्रे विरुद्धानि भवन्ति ।

रूपात् = On account of beauty ರೂಪದಿಂದ, शीलं = virtue ಗುಣದಿಂದ विसंवदति = प्रतिकूलाचरणम् contrary to one's natures शीलं रूपं न अनुसरति इति भावः

ಈ ಶ್ಲೋಕದ ಅಂತರಾರ್ಥ – ಕಮಲಕ್ಕೆ ಹೇಗೆ ಪೂರ್ಣಚಂದ್ರನು ಪ್ರಿಯನಲ್ಲವೋ ಅದೇ ರೀತಿ ರಾಕ್ಷಸ ಮತ್ತು ಅವನ ಆಪ್ತರು ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ ಏಳಿಗೆಯನ್ನು ಬಯಸಲಾರರು.

Just like Moon is not liked by the lotuses, the close confidents of Rakshasa and himself, they don't tolerate Chandraputas' prosperity आर्या छन्दः, अप्रस्तुतप्रशंसा ।

Verse - 20

कौलूतः चित्रवर्मा, मलयनरपतिः नृसिंहो सिंहनादः, काश्मीरः पुष्कराक्षः, क्षतरिपुमहिमा सैन्धवः सिन्धुषेणः, पृथुतुरगबलः पारसीकाधिराजः पञ्चमः मेघ-आख्यः, अस्मिन् (पत्रे) ध्रुवं अहम् अधुना नामानि लिखामि, चित्रगुप्तः प्रमाष्टु ।

In my list, I shall write their names, in this letter let Chitragupta, the scribe of yama, the god of death write them off in his ledger is the remark of shared Chanakya. The above kings are close friends of Malayaketu

ಚಾಣಕ್ಯನ ಮಹಾತಂತ್ರದ ಪರಿಯಿದು. ಮುದ್ರೆಯುಂಗರವನ್ನು ಪಡೆದ ಚಾಣಕ್ಯ, ಶಿಷ್ಯನಿಂದ ಮಸಿಪಾತ್ರೆ ಮತ್ತು ಕಾಗದವನ್ನು ತರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮೊದಲು ತಾನು ಬರೆಯುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸಿದರೂ ನಂತರ ಶಕಟದಾಸನಿಂದ ಅನಾಮಧೇಯ ಪತ್ರ ಬರೆಸುತ್ತಾನೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಈ ಐದು ಮಂದಿ ಪರಾಕ್ರಮಿ ರಾಜರುಗಳ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಬರೆಸುವೆನು ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ, ಯಮನ ಲೇಖಪಾಲ ಚಿತ್ರಗುಪ್ತನ ಲೆಕ್ಕಪತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಳಿಸಿದಂತೆ ಸರಿ.

प्रमाष्टु - प्र + मुज् लोट् ತೆಗೆಯಲಿ (ಒರೆಸಲಿ) Remove.

Verse - 21

अकरूणे अस्मिन् चाणक्ये सहसा शब्दायितस्य लोकस्य निर्दोषस्य अपि शङ्का (भवति), जातदोषस्य मम पुनः किम् ?

अकरूणे = ನಿರ್ದಯನಾದ, ಕ್ರೂರಿಯಾದ, cruel, mercilers

सहसा = ಅಕಸ್ಮಾತ್ತಾಗಿ, all of a sudden

शब्दायितस्य = ಕರೆ ಬಂದರೆ, if summoned

जातदोषस्य = ತಪ್ಪು ಮಾಡಿದ Committed mistake

Chandanadasa is summoned by Chanakya, after he comes to know that the former had given shelter to the family of Rakshasa, in his house. Chanakya happens to be a rude and strict minister. He does not tolerate any act of deceit and intolerance among the subjects. Chandanadasa expresses fear and doubt for the same reason.

ರಾಕ್ಷಸನ ಪತ್ನೀ ಮತ್ತು ಪರಿವಾರದವರಿಗೆ ತನ್ನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಣೆ ಕೊಟ್ಟದ್ದು ತಪ್ಪು ಎಂಬ ಅಪರಧ ಪ್ರಜ್ಞೆ ಚಂದನದಾಸನಲ್ಲಿದೆ, ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಆತಂಕ ಉಂಟಾಗುತ್ತಿದೆ ಎಂಬ ಭಾವ. ಇಲ್ಲಿ अर्थापत्ति ಅಲಂಕಾರ, आया छन्दस्

(अन्वयः एतत् किम् आपतितम्? उपरि घनम् घनरटितम्, दूरे दयिता। शीर्षे सर्पः समाविष्टः, हिमवति दिव्यौषधयः ।

उपरि घनं घनरटितं = ಮೇಲೆ ಮೋಡದ ಗಟ್ಟಿಯಾದ ಗರ್ಜನೆ. Roaring of cloud

दयिता = ಸ್ತ್ರೀ (ದೂರದಲ್ಲಿ) lady.

हिमवति = ಹಿಮಾಲಯದಲ್ಲಿ in Himalaya

Chandanadasa laments like above. He feels that his plight has become like that of a person who has snake on his head, but divine herb for (in Himalayas). He has the fear of the king, but his remedy is for away, is the import of this verse.

ನಿನಗೆ ರಾಜನಿಂದ ಭಯವಿದೆ, ಯಾವ ರಾಜ ಸಮೀಪದಲ್ಲೇ ಇರುವನು, ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರತೀಕಾರ ಮಾಡುವ (ಸಹಾಯ) ರಾಕ್ಷಸ ಅತ್ಯಂತ ದೂರದಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬ ಭಾವವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರಶಂಸಾಲಂಕಾರವಿದೆ. ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಸರ್ಪ, ಸರ್ಪದ ವಿಷಕ್ಕೆ ಔಷಧವಾದ ದಿವ್ಯ ಔಷಧಗಳು ದೂರ ಹಿಮಾಲಯದ ಮೇಲಕೆ, ಅದೇ ರೀತಿ ಗರ್ಜಿಸುವ ಮೋಡ ಮೇಲೆ, ಪ್ರಿಯತಮೆ ದೂರ, ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ ಚಂದನದಾಸ.)

Verse - 22

‘तदा नन्दे जीवति मुहुः चलन्ती या श्रीः विक्रान्तैः वक्रनासादिभिः सुसचिवैः स्थैर्यं न गमिता द्युतिमिव एकत्वमुपागता जगत् - प्रह्लादयन्तीं तां चन्द्रादिव चन्द्रगुप्तनृपते पृथक् कर्तुं कः व्यवस्येत् ?

Chanakya warns Chandanadasa through their words saying he can never ever dream that Rakshasa will be capable of destroying Chandragupta, like Chanakya who had destroyed the race of Nanda. Nanda had the counseling of ministers like Vakranasa and others, who were experts in (policy), even then, they could not save Nanda, then what now, when Chanakya himself safe guarding Chandragupta?

राजापथ्यकारी = ರಾಜದ್ರೋಹಿಗಳಿಗೆ, Traitors of the king

तीक्ष्णदण्डः = ಅತ್ಯಂತ ಕಠಿಣಶಿಕ್ಷೆ ನೀಡುವವನು. Severe punishment

सनिकारं = ಅವಮಾನಪಡಿಸಿ Insult

निर्वास्यते = ಹೊರಹಾಕು, ಬಹಿಷ್ಕರಿಸು Banish

ಹಿಂದಿನ ಕಾಲಕದಲ್ಲಿ ಸಂನ್ಯಾಸಿ/ಭಿಕ್ಷುಗಳಿಗೆ ಮೃತ್ಯುದಂಡ ಕೊಡುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ ಅದರ ಬದಲಾಗಿ ದೇಶದಿಂದ ಹೊರಹಾಕಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

ಚಾಣಕ್ಯ ಚಂದನದಾಸನಿಗೆ ಭಯ ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. ರಾಜದ್ರೋಹ ಮಾಡಿದ ಕ್ಷಪಣಕನಿಗೆ ಅವಮಾನದೊಂದಿಗೆ ದೇಶದಿಂದ ಬಹಿಷ್ಕರಿಸಿದ ಶಿಕ್ಷೆ ನೀಡಿರುವುದನ್ನು ಅವನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದರ್ಶಿಯಾಗಿ ನೋಡುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ಚಾಣಕ್ಯ ಚಂದನದಾಸನನ್ನು ಈ ಮಾತುಗಳ ಮೂಲಕ ಹೆದರಿಸಿ ಎಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ನಂದರನ್ನು ವಿಷ್ಣುಗುಪ್ತನು ನಾಶ ಮಾಡಿದ ಹಾಗೇ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನನ್ನು ರಾಕ್ಷಸ ನಿರ್ನಾಮ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಕನಸು-ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲೂ ಎಣಿಸಬೇಡ ಏಕೆಂದರೆ ರಾಜನೀತಿ ನಿಪುಣರೂ, ಬಲಶಾಲಿಗಳೂ ಆದ ವಕ್ರನಾಸನೇ ಮೊದಲಾದ ಸಚಿವರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನವಿದ್ದರೂ ನಂದನಾಶ ತಡೆಯಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಈಗ ಹೇಗೆ ತಾನೇ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನಲ್ಲಿ ಅಖಂಡವಾಗಿ ರಾಜ್ಯ ಬಂದಿರಲು ಅದನ್ನು (ರಾಜ್ಯಶ್ರೀಯನ್ನು) ಬೇರ್ಪಡಿಸಲು ಸಾಧ್ಯ? ಎಂಬ ಭಾವ.

विक्रान्तैः = ಬಲಶಾಲಿಗಳಾದ Strong and mighty

नयशालिभिः = ನೀತಿಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿಪುಣರಾದ Expert in policy

सुसचिवैः = ಉತ್ತಮ ಮಂತ್ರಿಗಳಿಂದ ರಾಜಸೇವಾ ಧುರೀಣ ಮಂತ್ರಿಗಳಿಂದ Extraordinary ministers

एकत्वमुपागतम् = ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯಲಕ್ಷ್ಮೀ ಅಖಂಡವಾಗಿ ಒಂದೇ ಕಡೆ ಸೇರಿದ.

ಚಂದ್ರನಿಂದ ಬೆಳದಿಂಗಳನ್ನು, ಬೇರ್ಪಡಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ, ಅದೇ ರೀತಿ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ ರಾಜ್ಯಲಕ್ಷ್ಮೀ ಅವಿಭಜಿತಳು ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಉಪಮಾಲಂಕಾರವಿದೆ; ಶಾರ್ದೂಲವಿಕ್ರೀಡಿತ ವೃತ್ತವಿದೆ.

Verse - 23

इदानीं शिबिना विना कः जनः पर संवेदने सुलभेषु अर्थलाभेषु इदं दुष्करं कुर्यात् ?

Chanakya praise Chandanadasa in his mind for the supreme sacrifice which he is ready to perform. Long ago it was king shibi, who sacrificed the flesh of his own self in order to satisfy the hunger of vulture, in the place of a pigeon. Indra in the guise of a vulture chased Agni who had taken the form of a pigeon to test the charitable nature of king shibi.

परसंवेदने - At the time of other's difficulties. This is common both in Shibi Chandanadasa. Chandanadasa is ready to undergo sufferings for protecting by giving shelter to the family of Rakshasa.

ಚಾಣಕ್ಯನ ವಿಶೇಷಗುಣ ಏನೆಂದರೆ, ಶತ್ರುವಿನಲ್ಲಿರುವ ಸದ್ಗುಣವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವುದು ಮತ್ತು ಆ ಗುಣವನ್ನು ಆಧಾರವಾಗಿಟ್ಟು, ತನ್ನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ತಂತ್ರ ರೂಪಿಸುವುದು ಆಗಿದೆ. ರಾಕ್ಷಸನ ಪತ್ನೀ ಪರಿವಾರಕ್ಕೆ ತನ್ನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ ಚಂದನದಾಸ, ಅವರನ್ನು ತಂದೊಪ್ಪಿಸು, ಮತ್ತು ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ರಾಜನ ಕೃಪೆಗೆ ಪಾತ್ರನಾಗು, ಎಂದು ಆಮಿಷ ಒಡ್ಡುತ್ತಾನೆ, ಚಂದನದಾಸ, ಒಪ್ಪದಿದ್ದಾಗ, ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ "ಕಲಿಯುಗದ ಶಿಬಿ" ಎಂದು ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯತಿರೇಕಾಲಂಕಾರವಿದೆ. ಛಂದಸ್ಸು ಅನುಷ್ಟುಪ್.

Verse - 24

'यथा अयं तस्य आपदि अप्रियवत् प्राणान् त्यजति, तथा अस्य आपदि तस्यापि प्राणाः नूनं प्रियाः न ।

Chanakya gives reason for his statement “now Rakshasa is secured.”

Chanakyas’ master plan to secure Rakshasa is explained here. He praises Chandanadasa for the supreme sacrifice that he does to save the family of Rakshasa. Chanakya rightly concludes that Rakshasa himself will come and surrender to save his close friends Chandanadasa from rope of hanging as narrated in the 7th act (later). Here there is अनुष्टुप् छन्दस्ः

ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನಿಗೆ ನಿಷ್ಠನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲು ಚಾಣಕ್ಯ ಹೆಣೆಯುವ ತಂತ್ರವಿದು. ಬಾಹ್ಯವಾಗಿ ಚಂದನದಾಸನನ್ನು ನಿಂದಿಸಿ, ಬಂಧಿಸುವಂತೆ ಆಜ್ಞೆ ನೀಡಿದರೂ, ಅಂತರ್ಯದಲ್ಲಿ ಅವನ ಮಿತ್ರಪ್ರೇಮವನ್ನು ಕುಶಲಮತಿ ಚಾಣಕ್ಯ ಕೊಂಡಾಡುತ್ತಾನೆ. ಯಾವ ರೀತಿ ಮಿತ್ರನಾದ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲು ಚಂದನದಾಸ ತನ್ನ ಪ್ರಾಣಗಳನ್ನು ಒತ್ತೆ ಇಟ್ಟಿದ್ದಾನೋ ಅದೇ ರೀತಿ ಮುಂದೆ ಏಳನೇ ಅಂಕದಲ್ಲಿ ನೋಡುವಂತೆ ಚಂದನದಾಸನ ಪ್ರಾಣಗಳನ್ನು ನೇಣುಕುಣಿಕೆಯಿಂದ ಬಿಡಿಸಲು ಬೇರೆ ಉಪಾಯವಿಲ್ಲದೆ ರಾಕ್ಷಸನು ಧಾವಿಸಿ ಬರುತ್ತಾನೆ.

अप्रियवत् = ಪ್ರಿಯವಲ್ಲವೋ ಎಂಬಂತೆ

विपदि/आपदि = ಆಪತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ

संवाद

१. समपक्रान्तः = ran away ಓಡಿ ಹೋಗಿರುವನು.

२. प्रसहय - अव्ययम्, ಬಲಾತ್ಕಾರದಿಂದ forcefully taken

३. सम्भावय - follow and arrest, ಹಿಡಿದುಬಂಧಿಸು.

४. शिवाः पन्थानः सन्तु ಎಲ್ಲರ ದಾರಿಗಳು ಸುಗಮವಾಗಲಿ,

Let everyone's journey may be safe.

Chanakya comes to know through his disciples that all trusted men like Siddarthaka, Bhagurayana Bhadrabhatta and other's have left his camp. Internally he wishes them all the best, as they have gone to accomplish the tasks assigned by eleven Chanakya.

ತನ್ನ ಅಂತರಂಗದ ಗೂಢಚಾರ/ಆಪ್ತರಾದ ಸಿದ್ಧಾರ್ಥಕ, ಭಾಗುರಾಯಣ ಭದ್ರಭಟ, ಪುರುಷದತ್ತ ಮೊದಲಾದವರು ನಿಯೋಜಿತವಾದ ಸ್ವಾಮಿ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋಗಿರುವರು. ಅವರ ಕೆಲಸ ಸಫಲವಾಗಲಿ, ಎಂದು ಚಾಣಕ್ಯ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹಾರೈಸುತ್ತಾನೆ, ಬಾಹ್ಯವಾಗಿ ಹೋಗುವವರು ಹೋಗಲಿ, ತನ್ನ ಮೇಧಾಶಕ್ತಿ ಮಾತ್ರ ತನ್ನೊಂದಿಗಿರಲಿ ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ ಚಾಣಾಕ್ಷ–ಚಾಣಕ್ಯ.

Verse - 25

ये हृदये किमपि प्रधार्य याता ते पूर्वम् एव गताः । ये तिष्ठन्ति ते अपि कामं गमने प्रकामोद्यमाः भवन्तु । अर्थसाधनविधौ एका सेनाशतेभ्यः अधिका, नन्दोन्मूलनदृष्टवीर्यमहिमा मम बुद्धिः तु केवलं मा गात् ।

प्रकामोद्यमाः = ಇನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡುವವರು.

अर्थसाधनविधौ = ತನ್ನ ಸಮಸ್ತ ರಾಜತಂತ್ರದ ಫಲವನ್ನು ಸಾಧಿಸಲು ತನ್ನ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಚಾಣಕ್ಯ ಕೊಂಡಾಡುತ್ತಾ, ಆ ಬುದ್ಧಿಯು ಬಯಸಿದ ಕಾಮನೆಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಲು ಶಕ್ಯ, ನಂದವಂಶ ನಾಶ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ತೋರಿಸಿದ, ಮತ್ತು ನೂರು ಸೇನೆಗಿಂತಲೂ ಮಿಗಿಲಾದ ತನ್ನ ಪ್ರಜ್ಞಾಶಕ್ತಿ ಮಾತ್ರ ತನ್ನಗಿರಲಿ ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ.

मा गात् – ನನ್ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗದಿರಲಿ.

These are the words of self confidence expressed by Chanakya, at the end of 1st act of this drama. Disciple Sarngarava informs Chanakya that all trusted men like, Siddarthaka, Bhagurayana, Bhadrabatta and others have left their camp to reach the portals of enemy. Then Chanakya remarks saying, let his intelligence that had shown its power in disturbing the race of Nanda, and that intellect which is more powerful than hundred armies not desert him.

ಚಾಣಕ್ಯನ ಅನುಚರರಾದ ಸಿದ್ಧಾರ್ಥಕ, ಭಾಗುರಾಯಣ, ಭದ್ರಭಟ ಮೊದಲಾದವರು ಓಡಿ ಹೋಗಿದ್ದಾರೆ, ನಮ್ಮನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಪಲಾಯನ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ ಎಂದು ದುಃಖಿತನಾದ ತನ್ನ ಶಿಷ್ಯನಿಗೆ ಚಾಣಕ್ಯ ನೀಡುವ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವಿದು. ನಂದನಾಶ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ತನಗೆ ಸಹಾಯಕವಾಗಿದ್ದ, ತನ್ನ ಶಕ್ತಿ ತೋರಿಸಿದ್ದ, ನೂರು ಸೈನ್ಯದ ಶಕ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಧೀಶಕ್ತಿ ಮಾತ್ರ ತನ್ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಹೋಗದಿರಲಿ, ಎಂದು ಚಾಣಕ್ಯ ಆತ್ಮವಿಶ್ವಾಸದಿಂದ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

Verse - 26

उज्ज्वलदानशक्तिम् एकचरम् उत्सेकिना मदबलेन स्वच्छन्दं विगाहमानम् आरण्यकं गजमिव बुद्ध्या निगृह्य वृषलस्य कृते क्रियायां प्रगुणीकरोमि ।

The last verse of the 1st act Chanakya is full of confidence to secure Rakshasa is here as Rakshasa is compared to a wild elephant.

ಈ ಶ್ಲೋಕ ನಾಟಕದ ಮೊದಲ ಅಂಕದ ಕೊನೆಯ ಶ್ಲೋಕ. ದುಷ್ಟನಾದ ರಾಕ್ಷಸನೇ ಈಗ ನೀನು ಎಲ್ಲಿ ನನ್ನಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವೆ? ನಿನ್ನನ್ನು ನಿರಂಕುಶವಾದ, ಏಕಾಂಗಿಯಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುವ, ಮದಬಲದಿಂದ ಕೊಬ್ಬಿದ ಸ್ವಚ್ಛಂದವಾಗಿ ಚಲಿಸುವ ಕಾಡಾನೆಯನ್ನು ಬಂಧಿಸಿ ಪಳಗಿಸುವಂತೆ, ನಿನ್ನನ್ನು ನನ್ನ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಪಡೆದು ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ ಪರವಾಗಿ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ.

स्वच्छन्दम् = freely ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಿಂದ, विगाहमानं = wandering ಸಂಚರಿಸುವ

उज्ज्वलदानशक्तिं = ರಾಕ್ಷಸನ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಗಜ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ದಾನಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಮದಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ

एकचरं = ಪತ್ನೀ ಪುತ್ರರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಏಕಾಂಗಿಯಾಗಿರುವ

ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಉಪಮಾಲಂಕಾರವಿದೆ. ವಸಂತ ತಿಲಕಾವೃತ್ತವಿದೆ.

ಮಾದರಿ ಪ್ರಶ್ನೆ ಪತ್ರಿಕೆ

Model Question Paper

Timings : 3 Hr **Marks: 70**

I. समीचीनम् उत्तरं चित्वा लिखत । **10 x 1 = 10**

१. नाट्यशास्त्रस्य कर्ता कः?

अ) भासः आ) भरतः इ) शुक्रः ई) भवभूतिः

२. मुद्राराक्षसनाटके कति अङ्काः सन्ति?

अ) सप्त आ) पञ्च इ) दश ई) चत्वारः

३. पाटलीपुत्रस्य राजा कः?

अ) महासेनः आ) महावीरः इ) चन्द्रगुप्तः ई)मलयकेतुः

४. चाणक्यस्य अपरं नाम किम्?

अ) समुद्रगुप्तः आ) स्कन्दगुप्तः इ) कात्यायनः ई) विष्णुगुप्तः

५. राक्षसः कः?

अ) नन्दामात्यः आ) सेनापतिः

इ) राजा ई) गुप्तामात्यः

६. कः चन्द्रम् अभिभवितुमिच्छति?

अ) राहुः आ) केतुः इ) राक्षसः ई) शुक्रः

७. नन्दवंशम् कः अदाहि?

अ) जीवसिद्धिः आ) पर्वतकः

इ) भागुराचणः ई) कौटिल्यः

८. कस्य नन्दवंशे निरतिशयो भक्तिगुणः वर्तते?

अ) राक्षसस्य आ) शकटदासस्य

इ) चाणक्यस्य ई) निपुणकस्य

९. प्रकृतिचित्तपरिज्ञाने नियुक्तः कः ?

अ) सिद्धार्थकः आ) शकटदासः

इ) निपुणकः ई) विजयः

१०. पुष्पपुरनिवासी मणिकारश्रेष्ठी कः ?

अ) भद्रदासः आ) सर्वार्थसिद्धिः

इ) वृषलः ई) चन्दनदासः

II. प्रबन्धरूपेण उत्तरं लिखत । (एकस्य) 1 x 10 = 10

ಪ್ರಬಂಧ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಬರೆಯಿರಿ (ಒಂದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ)

Write an essay an any ONE of the following.

१. विशाखदत्तस्य देशकालकृतीः अधिकृत्य लिखत ।

ವಿಶಾಖದತ್ತನ ದೇಶ–ಕಾಲ ಮತ್ತು ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಬರೆಯಿರಿ.
Write about the Life, Date and works of Vishakhadatta.

२. चाणक्य चन्दनदासयोः संवादमधिकृत्य लिखत ।

ಚಾಣಕ್ಯ ಮತ್ತು ಚಂದನದಾಸರ ಸಂಭಾಷಣೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಬರೆಯಿರಿ.

Write the conversation between Chanakya and Chandanadasa.

III. द्वयोः लघुटिप्पण्यौ लिखत । 2 x 5 = 10

ಯಾವುದಾದರೂ ಎರಡು ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿಗೆ ಲಘು ಟಿಪ್ಪಣಿ ಬರೆಯಿರಿ.

Write the short notes on any Two.

१. राक्षसः

२. मुद्राधिगमः

३. सिद्धार्थकः

४. चन्द्रगुप्तः

IV. द्वयोः श्लोकयोः अनुवादं कृत्वा विवृणुत ।2 x 6 = 12

ಯಾವುದಾದರೂ ಎರಡು ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಅನುವಾದಿಸಿ ವಿವರಿಸಿರಿ.

Translate and explain any Two shlokas.

१. धन्या केयं स्थिता ते शिरसि शशिकला किं नु नामैतदस्या
नामैवास्यास्तदेतत्परिचितमपि ते विस्मृतं कस्य हेतोः ।
नारीं पृच्छामि नेन्दुं कथयतु विजया न प्रमाणं यदीन्दु-
र्देव्यानिह्नोतुमिच्छोरिति सुरसरितं शाठ्यमव्याद्विभोर्वः ।।

२. उल्लङ्घयन्मम समुज्ज्वलतः प्रतापं
कोपस्य नन्दकुलकाननधूमकेतोः ।
सद्यः परात्मपरिमाणविवेकमूढः
कः शालभेन विधिना लभतां विनाशम् ।।

३. समुत्खाता नन्दा नव हृदयशल्या इव भुवः
कृता मौर्ये लक्ष्मीः सरसि नलिनीव स्थिरपदा ।
द्वयोः सारं तुल्यं द्वितयमभियुक्तेन मनसा
फलं कोपप्रीत्योर्द्विषति च विभक्तं सुहृदि च ।।

४. सुलभेष्वर्थलाभेषु परसंवेदने जने ।
क इदं दुष्करं कुर्यादिदानीं शिबिना विना ।।

V. द्वयोः ससन्दर्भं विवृणुत । 2 x 4 = 8

ಯಾವುದಾದರೂ ಎರಡಕ್ಕೆ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ. ಬರೆಯಿರಿ.

Explain with reference to context or any Two.

१. अत्यादरः शङ्कनीयः ।

२. अगृहीते राक्षसे किमुत्खातं नन्दवंशस्य ।

३. न हि सर्वः सर्वं जानाति ।

४. शिरसि भयमतिदूरे तत्प्रतीकारः ।

VI.अ) नाटकानां विकासमधिकृत्य प्रबन्धं लिखत । **1 x 10 = 10**

ನಾಟಕಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಮತ್ತು ವಿಕಾಸಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಬರೆಯಿರಿ.

Write an essay on origin and development of Sanskrit Drama

अथवा / ಅಥವಾ / OR

भवभूतेः देशकालकृतीः अधिकृत्य लिखत ।

ಭವಭೂತಿಯ ದೇಶ–ಕಾಲ ಮತ್ತು ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಬರೆಯಿರಿ.

Write an essay on Life, Date and works of Bhavabhuthi.

आ) द्वयोः लघुटिप्पण्यौ लिखत । 2 x 5 = 10

ಯಾವುದಾದರೂ ಎರಡಕ್ಕೆ ಲಘು ಟಿಪ್ಪಣಿ ಬರೆಯಿರಿ.

Write the short notes on any two of the following.

१. प्रस्तावना

२. नान्दी

३. भाससमस्या

४. नागानन्दम्

* * *